İlker Belek

TOPLUMSAL BİLİNÇ

EVRİMSEL BİR TOPLUMSAL HAREKET DÜŞÜNCESİNE DOĞRU

Dr. İlker Belek
Toplumsal Bilinç

Sorun Yayınları

Dr. İLKER BELEK

❑

TOPLUMSAL BİLİNÇ

Sorun Yayınları

❑

Birinci Baskı: Şubat 1991

Yayın Hakkı: Sorun Yayınları☆ Dizgi:Bibliotek☆ Baskı: Nesli Ofset

ISBN: 975-431-009-2

Dr. İLKER BELEK

TOPLUMSAL BİLİNÇ

EVRİMSEL BIR TOPLUMSAL HAREKET DÜŞÜNCESİNE DOĞRU

Sorun Yayınları
Babıali Cad. No: 6/2 Kat/1. Cağaloğlu/İSTANBUL
TEL: 527 45 38
519 25 48

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 5

1. BÖLÜM

Evrimsel Bir Toplumsal Hareket Düşüncesine Doğru 9

2. BÖLÜM

A) İnsanın Ortaya Çıkışı:
Toplumsal Hareketin Başlangıcı 14

B) Toplayıcı Üretim Tarzı:
i) Toplayıcı Toplumsal Yaşantı 25
ii) Toplayıcı Bilinç Formasyonunun Yapısı 33

3. BÖLÜM

Avcılığa Dayalı Üretim Tarzı:

A) Avcı Toplumsal Yaşantı 55

B) Klan Toplumunun Düşünsel Yapısı 79

4. BÖLÜM

Hayvancılık ve Tarımın Başlangıcı

A) Toplumsal Organizasyon-Komünal Yapıların Yıkılışı 95

B) Hayvancı-Devşirici Dönemin Bilinç Yapısı 120

5. BÖLÜM

Gelişmiş Tarım Ekonomisi:

A) Toplumsal Yapı: Devletin Biçimlenişi 144

B) Uygarlık Döneminde Toplumsal Bilinç Formasyonu 166

SONUÇLAR 180

KAYNAKLAR 184

GİRİŞ

Bu çalışmada ilk sınıflı toplumlara kadar olan dönem boyunca toplumsal yapının ve ilkel bilinç formasyonlarının gelişiminin izlenmesi amaçlanmıştır. Şüphesiz, toplumların sınıf öncesi dönemlerine ilişkin somut verilerin azlığı konunun çalışılmasını güçleştirici en önemli etkendir. Ancak öyle sanıyorum ki, yine de bilimsel bir formülasyona ulaşabilmek olasıdır. Nitekim ilkel bilinç formasyonlarının çeşitli amaç ve kapsamlarda irdelendiği pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunlarda büyü, totemizm, şamanizm, din gibi çeşitli kategorilerin varlığı dikkat çekmektedir. Dikkati çeken bir diğer nokta bu alanda var olan karmaşadır. Bu tarihsel kategorilerden her birisi ya olduğu gibi ve başlı başına genel bir ilkel bilinç formasyonu tanımı yapılmak için kullanılmakta ve böylece de bu formasyon diğerlerinin yerine de ikame edilerek diğerleri görmezden gelinmekte ya da birden fazla formasyon yaşayan ve yaşamış ilkel toplumların bilinci olarak ele alınmakla birlikte aralarındaki (olması gerekli) diyalektik ilişkinin kurulması çabası gözetilmemektedir. İlk sözünü ettiğimiz nokta için, totemizmin ilkel toplumların genelgeçer bilinci olarak kabul edilişini örnek olarak verebilirim. Kanımca aynı konudaki bir diğer örneği ise, şamanizmi Türk toplumunun tek ve ezeli bilinci olarak ele alan görüş oluşturmaktadır. Sanki, Türk olarak bilinenler, tarihleri boyunca ve İslâm etkisiyle karşılaşıncaya dek hiçbir değişim göstermemişler gibi. Şüphesiz bu anlayış toplumsal yapı konusunda, Türklerin geçmişini aşiret tipi örgütlenmelerin daha ilk biçimlerine götüremeyen bir dünya görüşünün dışavurumudur ve yanlıştır.

Gözlenen bir diğer önemli nokta, irdelenen bilinç formasyonlarının her birisinin, neredeyse yalnızca ilkel toplumlar arasında geniş ölçekte yaşıyor

oluşlarına bağlı olarak, din diye kabul edilişleridir. Buna göre, büyü de, totemizm de, şamanizm de bir tür dindirler ve dinle aralarında olsa olsa bir nicelik farkı bulunabilir. Sonuçta, bu yaklaşımların demek istedikleri, kabaca ve örneğin, "Totemizm biraz daha az bir dindir ve din de totemizme göre biraz daha çok bir dindir" şeklinde özetlenebilir. Oysa ki göstermeye çalışacağımız gibi bunların her birisi apayrı anlamlar içermektedirler. Öte yandan aynı yaklaşıma göre ilkel bilinç tamamen ruhlar, cinler, periler, doğaüstü güçlerle doludur ve neredeyse %100 oranında gerçeğe tekabül etmez. Kanımızca bu, yeni keşfedilmekte olan topraklarda yaşayan toplumların bireylerini insanla hayvan arasında garip varlıklar olarak söylentileştiren ilkel kapitalizmin fetihçi sömürgeci mantığını çağrıştırmaktadır. Ne de olsa "garip varlıkların, aynı derecede garip bir bilinç dünyaları olmalıdır".

Öyle sanıyoruz ki, tüm bunlar yöntemsel bir hatadan kaynaklanmaktadır. Oysa toplumsal hareketi iktisat/siyaset, toplum-tarih nesnel gerçekliği olarak kavranmalıdır. Aksi halde toplumsal hareketin neden ve süreci yokmuşcasına ve değişim yok sayılarak tek bir bilinç formasyonu genelgeçer kabul edilebilir veya birden fazla formasyon ilişkisiz ve eklektik bir tarzda ele alınabilirler. Ve bunlarla birlikte din de ezelden beri süregeliyormuşcasına formüle edilebilir. Ve bu formülasyonlar bugünkü düzenin bakiliği hipotezinde dayanak olarak da kullanılabilirler.

Gerçek ise bunun tam tersidir. İnsanların içinde bulundukları ekonomik koşulların onların bilinçlerini (dünyayı algılayış biçimlerini) belirlediği bilinmektedir. Nasıl ki tek tek şeyler hakkında elde edilen fikirler, o şeylerin beyindeki yansımalarından ibaretse[1], bireylerin tüm dünyayı algılayışları da, içinde yaşadıkları ve ilişkilerini gerçekleştirdikleri koşulların bir yansısından, algılanışından ibarettir. "Fikirlerin, tasarımların ve bilincin üretimi, ilkin doğrudan ve dolaysız bir şekilde insanların maddi faaliyetine ve maddi alışverişine bağlıdır ve gerçek hayatın dilidir. İnsanların tasarımları, düşüncesi ve zihinsel ilişkisi, burada, onların maddi davranışlarının dolaysız anlatışı olarak kendisini gösterir. Bütün bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlâkının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifade edildiği gibi aynı şey zihinsel üretim içinde de geçerlidir. Kendi tasarımlarının, kendi fikirlerinin vb. üreticileri insanlardır. Bilinç hiçbir za-

1. G. Politzer, Felsefenin Başlangıç İlkeleri, s.199.

man bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir."[2]

İnsanın tanımlayıcısı olan gerçek yaşam süreci ise üretim ve üretimde geliştirilen ve kelimenin geniş anlamıyla maddi olarak tanımlanabilecek olan ilişkilerdir. "İnsanların kendileri, kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırdetmeye başlıyorlar, bu, insanların kendi beden örgütlenişlerinin sonucu olan bir ileri adımdır."[3] Ve devamla, "Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar... Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği, somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal, entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir, tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır."[4]

Böylece toplumsal yapıda alt ve üstyapı kavramları ortaya çıkmaktadır. Burada altyapı, toplumsal bilinç formasyonlarının üzerinde yükselmekte olduğu temel-neden, üstyapı ise, bu temele oturan hukuki, siyasal, entelektüel yönleri de olan, evrenin ve toplumun hareket yasalarını kavrayış tarzıdır. Diğer bir önemli nokta ise iktisadi olayların bu kavrayışı belirleyişidir.[5] Bir anlamda, üstyapı, altyapının yani iktisadi ilişkilerin, bir yansısı olmakta ve ona bağlı olarak tezahür etmektedir. Alt ve üstyapı ayrılmaz bir ilişki içinde bulunmaktadırlar. Bu bütünlük toplumsal yaşantıda sorunların neler olacağını ve zaman içinde nasıl biçimleneceklerini de belirlemektedir. Sonuçta toplumsal tarih çalışmaları, toplumun iktisadi, düşünsel-bilinçsel yanlarını da içermek zorundadır.

Kısaca, toplumsal gelişimin incelenmesinde, toplumsal yaşantıyı tanımlayan iktisadi ilişkilerin ve bu ilişkilerden türevlenen toplumun sanatsal, bilimsel, hukuki, felsefi, inançsal (ki bunun bir formu dindir) ve siyasal yönlerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Yani, toplumsal

2. Karl Marx-F. Engels, Alman İdeolojisi, s. 48.

3. K.Marx-F.Engels, aynı eser, s.42.

4. K.Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s.25.

5. H.Berktay, Kabileden Feodalizme, s.33.

maddi üretim ile toplumsal yaşantının düşünsel yönleri bir bütün olarak ele alınmalıdırlar. Artık toparlayarak, bu çalışmada benimsediğimiz konuya bakış tarzını (felsefi anlamdaki yöntemi) şu şekilde özetleyebiliriz: "İktisat ve Siyaset ile Toplum ve Tarih birbirlerinden ayrık, tecrit ve soyut olarak ele alınamayacak konulardır. İktisat, siyasetin sebebi, siyaset ise bu sebebe bağlı olarak ortaya çıkan, tezahür eden sonuçtur. Siyasetsiz iktisat olamayacağı gibi, yalnız başına ve kendi-içinde ve siyasallığı tezahür ettirmeyecek bir iktisat da yoktur, olamaz. İktisat ve siyaset özdeşliği toplumların tarihini ortaya çıkaran Nesnellik'tir. Bunlar olmadan Toplumsal-Tarih'in Gerçekliği anlaşılamaz. Öte yandan Toplum ve Tarih, çelişkili bir birlik oluştururlar. Toplum tarihin içeriğidir. Tarih ise bu içeriği biçimlendirir (forme eder). Toplum ve Tarih'in çelişkili birliği, İktisat ve Siyaset özdeşliğine (birbirinden ayrılmaz bütünlüğüne) bağlıdır... İktisat ve Siyaset bir ülkenin ve her ülkenin Nesnelliği, Toplum ve Tarih de bu nesnelliğe bağlı olarak ortaya çıkan Gerçekliği'dir. Öyleyse bir ülkenin, bir ulusun ve/veya topluluğun Nesnel-Gerçekliği denildiğinde, söz konusu ülkenin vb. İktisat'ı, Siyaset'i, Toplum'u ve Tarih'i anlaşılmaktadır.[6]

Bu çalışma üretim ilişkilerinin kendine özgün süreci içinde, toplum bilincinin gelişiminin formülasyonu çabasıdır. Kırsal kesimdeki hekimlik çalışmaları sırasında halk arasında gözlenen geleneksel sağlık uygulamalarının kolektivist çok çeşitliliği çalışmanın başlamasında uyarıcı olmuştur. Konunun "uzman"ı olunmamakla birlikte, içinde yaşanılan-üretilen birimin dönüştürülmesinin en azından aydın sorumluluğu olduğu inancı ve Türkiye işçi sınıfı ve emekçilerinin mücadelesinde bir eksikliği doldurur düşüncesi ile işe girişilmiştir. Burada değerli katkıları nedeniyle dostum Dr. Erhan Nalçacı'ya teşekkür ediyorum.

Eylül 1990

6. A. Altındal, Niçin Eşit İşe Eşit Ücret Değil, s.4.

1. BÖLÜM

EVRİMSEL BİR TOPLUMSAL HAREKET DÜŞÜNCESİNE DOĞRU

İlk çağlardan başlayarak, toplumun gelişimi hakkında çeşitli düşünceler üretildiği görülmektedir. Halen yaşamakta olan ilkel toplumlarla, artık yeryüzünden silinmiş toplumların mitlerinde de dünyanın ve ilk insanın yaradılışına ilişkin ögelere rastlamak mümkündür. Bunlar toplumun gelişimini büyüsel, mitolojik, düşsel, doğaüstü görüşlerle açıklamaya yönelik girişimlerdir. Örneğin W.Radlof tarafından tespit edilen bir Altay efsanesine göre, önceleri ne yer, ne gök, ne de ay ve güneş, hiçbirisi yoktu. Bu suyun üzerinde Tanrı ile Tanrı'nın daha sonra Kötülük Tanrısı yaparak Erlik adını vereceği bir kişi dolaşmaktaydılar. Tanrı'nın emriyle bu kişi suyun dibinden çamur çıkarmakta, Tanrı da bu çamurla yeryüzündeki karaları yaratmaktaydı. Günün birinde, yaratılan toprak üzerinde bir ağaç bitti. Tanrı'nın emriyle bu ağaçtan dokuz tane dal çıktı. Yine Tanrı'nın buyurmasıyla dokuz dalın kökünden türüyen dokuz kişi daha sonra çoğalarak dokuz ulus oluşturdular. Böylece yeryüzündeki insan toplumları meydana geldi.[1]

Günümüzde Amerika'nın Güney Dakota bölgesinin Mandan Kızılderilileri ise toplumsal yaradılışı şöyle ele almaktadırlar: "Yalnız Adam" dünyayı yaratmış olan Cayote ile karşılaşır. Uzun bir tartışmadan sonra, çok kumlu ve nemli bir yeryüzü kurmaya karar verirler. Ve bugün üzerinde yaşanmakta olan dünyayı yaratarak ayrılırlar. "Yalnız Adam" bu ayrılık sonrası, uzun süre yine tek başına dolaşır ve sonunda, bu boş topraklarda insanların yaşaması gerektiğini düşünür. Böylece ilk insanlar

1. A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.14-15.

yaratılır. Başlıca uğraşları buffalo ve mısır yetiştiriciliği olur.[2]

Antik çağda dinsel, mitolojik, doğaüstü güçleri bir tarafa bırakarak, neden-sonuç ilişkileri içinde ve deterministik bir anlayışla, insanın ve insan toplumlarının gelişimini açıklamaya yönelen ilk düşünür olarak Demokritos belirlenmektedir. Demokritos, toplumsal yaşamın başlangıcında insanların da hayvanlar gibi düzensiz dolaşıp, bitkileri toplayarak geçindiklerini söylemiştir. Ayrıca insan toplumunu, organik doğanın evrimi içinde açıklamaya çalışan bir yaklaşımda bulunmuştur.[3]

Antik çağın diğer düşünürlerinde de, toplumsal evrim konusunda, o çağ için son derece parlak olan düşünceleri görebilmek mümkündür. Hepsi de, o günlerde, haklarında hemen hiçbir somut veriye sahip olunmayan toplumun ilk çağlarında, insanların ne tip uğraşlar içinde olduklarını, insan ilişkilerinin nasıl yaşandığını açıklamaya çalışmışlardır. Şüphesiz, bunların bugün ancak tarihi bir değerleri vardır.

Ortaçağdaki feodal kilise döneminde ise, insanın ve toplumların bir kerede ve tanrı tarafından yaratıldığı düşüncesi benimsenmiştir. Bu görüş, "O zamandan beri güneşin altında yeni bir şey yok" tümcesiyle özetlenmiştir.[4] Böylece nesneler ve toplumların, bugünkü biçimleriyle yaratılmış oldukları kabul edilmiştir. Şüphesiz bu ifade, bundan sonra da hiçbir şey değişmeyeceği öngörüsünü de içermektedir.

Kilisenin, maddi ve toplumsal hareketin dinamiğini açıklamayı kendisine konu edinen bilimsel çalışmaların gereklilik, gerekçe ve geçerliliğini yadsıyan bu dünya görüşünün, özellikle insan öncesi canlıların biyolojik hareketi konusunda aşılmasını Darwin gerçekleştirmiştir. Darwin "Türlerin Kökeni" adlı çalışmasıyla, canlıları, değişmez ve birbirleriyle ilintisiz varlıklar şeklinde kavrayan kaotik yaklaşımı aşmayı başarmıştır.

Darwin "Türlerin Kökeni"nin 1859 tarihli ilk baskısında "Yakın zamana kadar, doğa bilginlerinin büyük çoğunluğu türleri değişmez görüyor ve onların ayrı ayrı yaratılmış olduklarına inanıyordu. Birçok yazar bu görüşü ustalıkla savunmuştur. Öte yandan, türlerin değişikliğe uğradığına, bugünkü canlı biçimlerin, eskiden yaşamış biçimlerin gerçek dölleri oldu-

2. E.A. Hoebel-T. Weaver, Anthropology and The Human Experience, s.546.

3. S. Teber, İlk Toplumların Değişimleri, s.13, S. Tanilli, İnsanlık Tarihine Giriş-I İlk Çağ Tarihi, s.361, T. Tuğcu, Felsefe Tarihi İlk Çağ, s.76-77

4. S. Teber, aynı eser, s.16.

ğuna pek az doğa bilgini inanıyordu"[5] dedikten sonra kendi düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Pekçok şey karanlıkta kalmakta ve uzun zaman karanlık kalacak ise de, başarabildiğim en titiz çalışmadan ve en nesnel (objektiv) yargılamadan sonra, doğa bilginlerinin yakın zamana kadar kabul ettikleri ve benim de eskiden kabul ettiğim görüşün -yani, her türün başlı başına yaratılmış olduğu görüşünün- yanlışlığı konusunda hiç şüphem yoktur. Türlerin değişmez olmadığına, tersine, aynı cinsten (genus) denilenlerin tıpkı herhangi bir türün onaylanmış çeşitlerinin o türün dölleri olması gibi başka ve genellikle tükenmiş bir türün doğrudan doğruya dölleri olduğuna kesinlikle inanıyorum."[6]

Darwin'in insan öncesi canlılar ve biyolojik hareket için yaptığını, L.H. Morgan toplumsal hareket için yapmıştır. Engels bu konuda şöyle demektedir: "Darwinci evrim teorisinin biyoloji bakımından... önemi neyse, analık hukukuna göre örgütlenmiş bulunan ve uygar halkların yaşadığı şekilde babalık hukukuna göre örgütlenen genslerin önceki aşamasını oluşturan ilkel gens içinde yapılmış olan (bu çalışmanın), ilkel tarih için taşıdığı önem de odur."[7]

1818 doğumlu olan Morgan'ın asıl mesleği avukatlıktır. 1840 yılında mesleğe başlamış, o sırada sürmekte olan Amerikan İç Savaşı'nda Kızılderililer'in kitleler halinde kıyıma uğramasından etkilenerek, Kızılderili Kabileleri arasında 30 yılı aşkın bir süre boyunca, onların toplumsal yaşantılarını inceleyen araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını Amerika'daki hemen tüm kabileler arasında yürütmüştür. Bu arada 1847 yılında Seneka Kabilesi'ne oğul olarak da kabul edilmiştir.[8] Morgan'ın ülkemizde en çok bilinen ve Engels'in sözünü ettiği çalışması "Eski Toplum (Ancient Society)"dur.

Morgan bu kitabında, kısaca, "toplumların evriminin, ilahi iradeye, ırksal üstünlüklere, kişilere, dinsel anlayışlara değil; tarihin rasyonel yasalarına uygun olarak gerçekleş"tiğini belirtmektedir.[9] O'na göre tüm in-

5. C. Darwin, Türlerin Kökeni, s.9.

6. C. Darwin, aynı eser, s.27.

7. F. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.26. Ayrıca Engels aynı eserin 29. sayfasında "İnsanlığın tarih dönemini bilinçli bir biçimde belli bir düzene koyma işine ilk girişen Morgan olmuştur" saptamasında da bulunmaktadır.

8. Ü.Oskay, L.H.Morgan Üzerine, s.14-16.

9. Ü.Oskay, aynı eser, s.8.

sanlık için geçerli olan, belirli bir toplumsal gelişim çizgisi vardır. Morgan bu çizgiyi Yabanıllık, Barbarlık, Uygarlık düzeyleriyle aşamalandırmıştır. Yeryüzünde varolan toplumların hepsinin birden aynı gelişme düzeyinde olması şart değildir ve zaten gözlemler de böyle bir zorunluluğun tam tersini kanıtlamaktadır. Ancak bu "birbirinden ayrı üç durumun, ilerleme ve gelişmenin doğal ve zorunlu aşamaları yönünden birbirleri ile ilişkili oldukları da bir gerçektir."[10]

Morgan Yabanıllık ve Barbarlık dönemlerini de kendi içlerinde üçe ayırmıştır. Her dönemin tanımlanmasını ve ayırıcı özelliklerini tümüyle maddi yaşam koşullarına dayandırmıştır. Balıkçılık, ok ve yayın bulunuşu, çömlekçilik, hayvancılık ve tarımın gelişimi, demirin ergitilmesi, fonetik alfabenin bulunuşu, bunların her birisi ayrı birer dönemin başlangıcını işaret ederler.[11] Morgan ayrıca, "Modern kurumların kökleri barbarlık dönemine uzanmakta, aynı kurumların tohumları ise, barbarlık dönemiyle, daha önceki yabanıllık döneminden devralınmış bulunmaktadır" demektedir. Modern kurumlar derken söz konusu ettikleri ise yönetim, dil, aile, din, ev içi yaşam ve mimarlık ile mülkiyettir.[12] Morgan'a göre bunlardan hiçbirisi, eskiden, bugün yaşamakta oldukları biçimlerinde olmamışlardır. "Bir yanda buluşlar ve keşifler, bir yanda da kurumlar çağlar boyunca, hep kendi dönemlerinin öncesindeki dönemlerin ardılları olarak biçimlenmişlerdir."[13] Örneğin hükümet etme fikrine bir nüve olarak ilk kez yabanıllık döneminde rastlanır ama, bunun bir siyasi örgütlenme düzeyine ulaşması çok daha sonraları olmuştur vb.

Sonuçta Morgan genel olarak şunu söylemektedir; "İnsanlığın deneyimleri hemen hemen benzer gelişme çizgilerini izlemiş, benzer koşullar altında insan gereksinimleri temelde aynı olmuş, düşünsel ilkelerin işlemesi de tüm insan ırklarında özü yönünden, aynı özelliklere sahip bir

10. L.H. Morgan, Eski Toplum-1, s.69.

11. L.H. Morgan, Eski Toplum-1, s.80. Bu sınıflama kimi yönleriyle eskimiş görünse de, konuyla ilgili hemen bütün çalışmalarda kullanılmaktadır. Çünkü Morgan, çok uzun süreli gözlemlerden ve o zamanın literatüründen elde ettiği verilerle, gerçekten bilimsel bir yaklaşımı kotarmaya çalışmıştır.

12. L.H. Morgan, Eski Toplum-1, s.70-71.

13. L.H. Morgan, Eski Toplum-1, s.70.

beynin bulunması sayesinde, bir biçimlilik kazanmıştır.[14] Bu düşüncenin daha sonraki arkeolojik, antropolojik, lingüistik çalışmalarla desteklendiği görülmektedir.

Morgan'ın yapmış olduğu şey, o zamana kadar daha çok spekülasyon ve tahminler düzeyinde kalan bir çabayı, toplumsal gelişim düşüncesinin formülasyonunu bilimsel bir şekilde başarmış olmasıdır.[15] Morgan'la birlikte, kilisenin toplum bilincine sokmuş olduğu muamma ve dokunulmazlık perdesi kalkmıştır.

Burada, Darwin ve Morgan'ın görüşlerinde doğaya ve topluma bilimsel yaklaşımın izlenmesi çabasına özellikle girişilmiştir. Bundan amaç, çalışmanın daha sonraki aşamalarında bu yaklaşımın temel alınacak olmasıdır. Yoksa, toplumsal gelişim konusundaki görüşlerin sıralanması hedeflenmemiştir. Böyle bir çaba zaten bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bundan sonra sırasıyla toplumsal gelişimin izleyen aşamalarını incelemeye çalışacağız.

14. L.H. Morgan, Eski Toplum-1, s.75.

15- Toplumsal ilgili olarak Morgan'dan önce söylenenler için, S.Teber'in çalışmasında derli toplu bilgi bulabilmek mümkündür. (bkz. S. Teber, İlk Toplumların Değişimleri, s.17-30).

2. BÖLÜM

A) İNSANIN ORTAYA ÇIKIŞI: TOPLUMSAL HAREKETİN BAŞLANGICI

Yeryüzünün de iklimsel ve jeolojik açılardan bir dizi değişiklik geçirdiği bilinmektedir. Dünyanın yaşının altı milyar yıl olduğu belirtilmektedir. Altı milyar yıl boyunca yerküre üç jeolojik aşama geçirmiştir. İnsan (Homo) türlerinin de içinde bulunduğu primatların ortaya çıkışı son 70 milyon yıl, yani Cenozoik Dönem içinde olmuştur. Cenozoik dönemin son 25 milyon yıllık dilimi de, homonun gelişimine paralel olarak, üç döneme ayrılmaktadır. Bunlar Miocene, Pliocene, Pleistocene'dir. Homonun ortaya çıkışı Pleistocene döneminde olmuştur. Bu da dört buzul ve bunların arasında yer alan üç buzul arası döneme ayrılmıştır. Yani Pleistocene boyunca, iklimin soğuduğu, buzulların yaygınlaştığı soğuma dönemleriyle, görece ısınmanın olduğu dönemler birbirini izlemişlerdir. Ancak, her soğumanın bir öncekine göre daha kısa süreli ve daha az şiddetli olduğu da dikkati çekmektedir. Bugün 4. soğuma dönemi yaşanmaktadır.[1]

Miocene dönem; nemli, bol yağışlı ve ılıman bir iklimle geçmiştir. Bu dönem günümüzden 25 milyon yıl önce başlamış ve 12 milyon yıl sürmüştür. Karakteristik canlı türü, bol ormanlık bölgelerde yaşayan, çeşitli maymunların da içinde bulunduğu primatlardır.[2] Daha sonra gelen (günü-

1. Daha geniş bilgi için bkz. E.A. Hoebel-T. Weaver, aynı eser, s.102-109.
2. Burada primatları kendilerinden önceki diğer canlı türlerinden ayıran özelliklere kısaca değinmek, insan gelişiminin zeminini hazırlamak açısından yararlı olacaktır. Primatların başlıca karakteristikleri şöyledir: a) Beyin hacim ve kompleksliği artmıştır, b) Gözler başın ön kısmında yerleşmişlerdir. Diğer memelilerin tersine, çevreleri kemik bir yapıyla korunmuştur. Ani ve stereoskopik görme gelişmiştir, c) Burun ve çene yapısı küçülmüştür, d) Eller kavrayıcıdır ve duyu sinirleri bakımından zengindir, e) Cinsel ilişkiler mevsimlerle ilişkili değildir, postnatal dönem uzamıştır ve bir batında genellikle tek bir yavru doğmaktadır. (bkz. E.A.Hoebel-T. Weaver, aynı eser, s.81-82.)

müzden 13 milyon yıl ile 5-2 milyon yıl arası) Pliocene dönem ise nispeten daha kurak olmuştur. Böylece ormanlar azalmış, onun yerini geniş çayırlar ve yer yer de çöller almıştır. Afrika'da bugünün Kuzey ve Güney Kalahari'ye denk düşen bölgelerinin çöllerle kaplanmış olduğu belirtilmektedir.[3]

Ormanların azalması insan öncesi primatları, ağaçsız bölgelerde, bir başka deyişle yerde yaşamaya zorlamıştır.[4] Bu, primatların evriminde Hominid aşamasıdır ve özel olarak Ramapitekus diye adlandırılmaktadır. Hominid türün ayırıcı özelliği ayakta dikilişidir. Ağaçtan fakir bölgelerde yaşamak ve yiyecek sağlamak ile savandaki yırtıcı etoburlardan korunmak zorunluluğu Ramapitekusları sürüler halinde bir araya getirmiş[5] ve onları arka ayakları üzerinde dikilmeye zorlamıştır.[6] Bipedalizmin açıklanmasında yeryüzünün o zamanki coğrafi özelliklerinin ve radyoaktivitenin üzerinde durulmaktadır.[7]

3- E.A. Hoebel-T. Weaver, aynı eser, s.111.

4. Aslında aşağı omurgalılar, etoburlar, at vb. toynaklılar çok daha önceleri, günümüzden yaklaşık 70 milyon yıl önce yerde yaşamaya alışmışlardı. Primatların bu dönemdeki yere inişleri daha yukarı bir evrim düzeyinde gerçekleşmiştir. G. Thomson, İnsanın Özü, s.29'da ağaçta yaşamanın maymunlara hazır yiyecek ve barınma olanağı sağlayarak, beyin gelişimlerine, etobur ve toynaklılara göre daha olumlu etki ettiğini belirtmektedir. Ek- olarak aynı yazar Tarih Öncesi Ege-2, s.192'de ormanda yaşamanın yüksek memelilerin el kullanımını ve görme ile kulak fonksiyonları arasındaki işbirliğini geliştirdiğini yazmaktadır. İşte primatların yere inişi, bu gelişkin beyin, önayak, görme, işitme fonksiyonları ile olmuştur. G.Thomson, İnsanın Özü, aynı yerde, bu durumu canlıların insan yönündeki gelişiminde belirleyici etken olarak tanımlamaktadır.

5. A. Şenel, İlkel Topluluktan Uygar Topluma, s.41'de doğal zorunlulukların "daha sıkı, karmaşık ve sürekli birliklerin oluşturulmasını" gerektirdiğini söylemektedir.

6- Konuyla ilgili olarak V. Diakov-S. Kovalev, İlk Çağ Tarihi-1, s.11'de benzer şekilde, ormanların yok oluşu ve yerde yaşamak zorunluluğunun bipedalizme neden olduğunu belirtmektedirler.

7. V.P. Alexeev, The Origin of The Human Race, s.119. Ayrıca aynı kitabın 116. sayfasında bugün pek kabul edilmese de, kurak bölgelerdeki yüksek kayaların ardından yerini lokalize etmek gereksiniminin, primatları ilk kez ayağa kaldıran faktör olduğu belirtilmektedir. Bu tezi ilk ortaya atan Rus bilgini Sushkin'dir. Washburn da aynı görüşü savunmaktadır. Ayrıca yine Alexeev, s.114-120 arasında Afrika ve Orta Asya'daki tektonik hareketlere eşlik eden yoğun radyoaktivitenin de antropogeneziste indükleyici bir etken olmuş olabileceğine dikkat çekmektedir.

Ayağa kalkışı zorlayan doğal koşullar, aynı zamanda alet kullanımını da hazırlamıştır.[8] Böylece Ramapitekus alet (üreten değil, ancak) kullanan ilk canlı türü olmuştur. Alet kullanımı elleri daha işlevsel kılmış, el başparmaklarının oppozisyon hareketiyle birlikte kavrama fonksiyonu gelişmiştir. Giderek alet kullanımı yaşantının ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir.

Diğer canlıların da zaman zaman alet kullandıkları bilinmektedir. Ancak bu durumlar tamamen sporadiktir, herhangi bir regülaritesi yoktur ve yaşamsal gereksinimler için esas değildirler. Örneğin maymunlar, diğerlerini tehdit etmek için ağaç dallarını kullanabilirler, ancak olay gerçek bir kavgaya dönüştüğünde gene dişler kullanılmaya başlar.[9] Benzer şekilde şempanzelerin, kendi hazırladıkları ağaç parçalarını böcek deliklerine sokarak, onları avladıkları gözlenmiştir.[10] Ancak bu da, bir önceki çerçeveyi aşmayan bir davranış modelidir.

Ayağa kalkış (bipedalizm), başparmağın oppozisyon hareketi ve artmış beyin/vücut ağırlık oranı "Hominid Triadı" olarak tanımlanmaktadır.[11] Bipedalizm diğer iki gelişime göre daha erken ve onları ivmelendirici bir aşama olmuştur.[12] Ayağa kalkışla birlikte göğüs kafesi ve pelvis genişlemiş, kafa omurga üzerinde dik ve dengede bir pozisyon kazanmıştır. Ayağa dikilmesiyle kazanılan fonksiyonların ve anatomik özelliklerin, hominidlerin en önemli karakteristikleri olduğu ve daha sonraki mental gelişimin öncül koşullarını yarattığı anlaşılmaktadır.[13] Engels de 1876 yı-

8. Bu noktaya Alexeev, aynı eser, s.114-120'de değinmektedir. Ayrıca, Ramapitekus için, A. Şenel, aynı eser, s.40'ta taş atıp sopa sallama düzeyinde alet kullandığını, C. Wells, İnsan ve Dünyası, s.15'te tam anlamıyla yere ve ayakta dik duruşa belirli bir düzeyde uyarlanmış olduğunu belirtmektedirler. Benzer şekilde K.P.Oakley, On Man's Use of Fire - With Comments on Tool Making and Hunting, s.186-187'de ormanlardan sonra çayırlar arasında iki ayak üzerinde hareket etmek zorunda kalan ve sonuçta ön ayakları serbestleşen protohominidlerin, serbestleşen ellerini aletlere ayırdıklarını söylemektedir.

9. V.P.Alexeev, aynı eser, s.104 ve 109.

10. E.AHoebel-T.Weaver, aynı eser, s.92.

11. V.P.Alexeev, aynı eser, s.66.

12. V.P.Alexeev, aynı eser, s.66.

13. G.Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.192. Thomson bu bağlamda, bipedalizmin sonuçta, alet kullanımının ötesinde alet yapımını da sağladığını belirtmektedir. Ayrıca bkz. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.120-121.

lında yazdığı bir makalede, bipedalizme, insanın evriminde, somut bir önem yükleyerek şöyle der: "Tırmanma ellere ve ayaklara farklı işlevler kazandırmaktadır ve yaşam biçimleri yerde hareket ettirmeyi gerektirdiğinde, bu maymunlar, yürürken ellerini kullanma alışkanlıklarını yavaş yavaş bırakmaya, dik biçimde bir yürüyüş kazanmaya başladılar. Böylece, maymundan insana geçişte kesin adım atılmış oldu."[14]

Pliocene dönemin sonu ile Pleistocene dönemin başlangıcında yeni bir canlı türü ortaya çıkmıştır. Australopitekus denilen bú tür, anatomik yapısındaki değişikliklerle tanımlanmaktadır. Hominidlerde görülen, göğüs-omuz-önkolların gelişmişliği ile belirlenen ve ayağa kalkışı işaret eden üçlü kompleks, Australopitekuslar'da yerini tamamen ayakta dikilişi belgeleyen pelvis-alt ekstremite kompleksine bırakmıştır. Beyin gelişimini vurgulayan çene-yüz-cranium kompleksinin modifikasyonu ise, ayakta duruşun sonucu olarak kendisini göstermeye başlayacaktır.[15] Australopitekuslar tamamen bipedal canlılardır.[16]

Australopitekusların fosillerine Güney Afrika'da rastlanmıştır. Şempanzeden daha büyük bir beyin/vücut oranları vardır ve beyinleri nörolojik organizasyon açısından insanla hemen hemen aynı yapıya sahiptir. Beynin büyümesi sürecinde üç nokta dikkati çekmektedir: 1- Yüksek beyinsel fonksiyonların yoğunlaştığı korteksin büyümesi, 2- Frontal lobun büyümesiyle birlikte asosiyatif fonksiyonlardaki yayılma, buna karşın paryetal lobdaki ve primitif motor alanlardaki daralma, 3- Özellikle Australopitekuslar'dan sonraki evrim basamaklarında dikkati çeken ve elin kullanımıyla birlikte gelişmeye başlayan konuşma bölgesi.[17] Motor

14. Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.127.

15. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.120

16. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.116.

17. Alexeev, aynı eser. s.174. Bu fonksiyonların tarih boyunca geliştikleri de bilinmektedir. Örneğin asosiyasyonun frontal merkezi maymunda beyin totalinin %32.2'si ve Australopitekus'tan hemen sonraki aşamada (Neanderthal İnsan) %35.0'ı iken, çağdaş insanda %43.3'üdür. (bkz. Vallois, The Social Life of Early Man: The Evidens of Skeletons, s.216.) Benzer şekilde Australopitekuslar'da 600 cm^3 civarında olan beyin hacmi daha sonra 920 cm^3, günümüzde de 1150 cm^3'e ulaşmıştır. (bkz. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.147 ve Alexeev, aynı eser, s.172). Ayrıca komplike bir toplumsal yapı için gerekli olan konuşma işlevinin 700-800 cm^3'lük bir beyin kapasitesinden itibaren başlamış olabileceği de belirtilmektedir. (bkz. Hallowell, The Proculturel Foundations of Human Adaptation, s.248).

korteks gelişiminde ele ait bölgenin istisnai bir büyüklüğe ulaşması dikkati çekmektedir.

Australopitekuslar'ın asıl önemli özellikleri alet yapımları yani üretimdir. İlk Australopitekus fosillerinin bulunduğu Doğu Afrika'nın Olduvai bölgesinde aynı zamanda ilk taş aletlere de rastlanmıştır. Ve bu bölge "İnsan Evriminin Büyük Kanyonu" diye adlandırılmaktadır.[18] Buradaki aletlerin oluşturduğu birikime ise "Oldovan Kültürü" denilmektedir.[19] İlk taş aletlerin düzensiz ve keskin kenarlı oldukları görülmektedir. Büyüklükleri bir pingpong topu ile futbol topu arasındadır. Bunlar çok amaçlı olarak yapılmış, kesme, vurma, kazma işlerinde kullanılmışlardır.[20] Bugün bile, yapılan kazılarda bulunanın bir alet mi, yoksa sıradan bir taş parçası mı olduğunu ayırdetmek son derece zor olmaktadır. Ancak, aletler keskin kenarlı, bilateral ve çapraz simetri verilmiş biçimleriyle ayrılabilmektedirler.[21] Olduvai'daki bu aletlere biçimleri, bir taşın diğerine vurulması yoluyla verilmiştir ve bu işlemin kolayca uygulanabileceği çakmaktaşından yapılmışlardır. G.Childe bu tekniği "Çekirdektaş Alet Yapımı" olarak adlandırmıştır.[22] Bu döneme aynı zamanda "Yontmataş Devri" deniliyor oluşunun nedeni, alet üretiminde kullanılan bu tekniktir. Yontmataş aletlerin 2.5-3 milyon yıl önce yapılmış oldukları anlaşılmaktadır.[23]

Alet yapımında, çakmaktaşından başka kemik ve tahta da kullanılmıştır. Tahtadan yapılmış aletlerin zamanla yok olarak bugüne ulaşamadıkları görüşü hakimdir.[24]

İlk aletleri yapan Australopitekus türüne Homo Habilis de denilmekte-

18. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.115.

19. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.124. Aynı tanımlama C.Wells, aynı eser, s.10, B.Güvenç, İnsan ve Kültür, s.170 ve Leakey, İnsan ve Ataları, s.60'ta da bulunabilir.

20. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.124.

21. Alexeev, aynı eser, s.113.

22. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.27, S.Teber, aynı eser, s.56'da aynı tekniği Çay Taşı Aletleri diye tanımlamaktadırlar.

23. Kesin tarih olarak İzbul, İnsanın Evriminde Avcı-Toplayıcı Yaşam Tarzı, Alet Teknolojisi ve Konuşma Dili, s.62'de 2.7 milyon yıl öncesini, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.125'te 2.6 milyon yıl öncesini vermektedirler.

24. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.42, A.Şenel, aynı eser, s.43 ve Alexeev, aynı eser, s.125'te de bu görüş bulunabilir.

dir.[25] Bu tanımlama "Eli İşe Yatkın, Becerikli İnsan' anlamına gelmektedir.[26] Böylece homonun yani insanın evriminin alet üretimi, kısaca da üretim ile başladığı vurgulanmak istenmektedir. Alet üretimi bir primatın İnsan olarak tanımlanmasında gerekli olan koşuldur.[27] Alet kullanan bazı hominid türlerinden başlayarak Homo'ya (İnsan'a) geçilmiştir.[28] İnsanın ortaya çıkışını yaptığı aletler belirlemektedir.[29] Bu nedenle, arkeolojik çalışmaların ulaşabildiği ve çeşitli nesnelerden yapılmış aletler, özellikle prehistorik çağlar için, insan evrimini izlemede tek veri kaynağı olmaktadır.[30]

Alet üretimi ile insan, daha fazla oranda doğaya hakim duruma gelmiştir. Doğanın ortaya koyduğu nesnelerin, tüketim amacıyla elde edilebilmesi kolaylaşmıştır. Böylece, bu noktadan başlayarak, kültürel evrim[31] biyolojik evrimin yerini almıştır.[32] Üç milyon yıl içinde, insanın anatomo-morfolojik gelişiminde önemli bir değişiklik olmazken, neleri ürettiği ortadadır. İnsan üretimle birlikte, doğanın belli bir parçasında, o parçanın koşulları doğrultusunda uzmanlaşarak yaşamak zorunluluğundan da kurtulmuştur. Oysa pek çok hayvan türleri yeryüzünün dar bölgelerinde çok uzun zaman ve aynı biçimde yaşamak zorunda kaldıklarından, iklimsel koşullar değiştiğinde yitip gitmişlerdir.[33] Pleistocene dönemin birbirini iz-

25. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.126-128.

26. A.Şenel, aynı eser, s.41.

27. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.124. B.Güvenç de aynı eser, s.21'de "maymun değil insandı, taş aletleri vardı" derken aynı noktaya işaret etmektedir.

28. A.Şenel, aynı eser, s.42.

29. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.42.

30. Güvenç, aynı eser, s.164'te sosyal ve kültürel antropolojinin taş aletlerin kendilerinden çok bu aletlerin kültürel evrime katkılarıyla ilgilendiğini, üretim öncesine yönelik olarak, o dönem insanlarının düşünce ve becerilerini, toplumsal örgütlenmelerini anlamaya yarayan en anlamlı belgelerin taş aletler olduğunu yazar.

31. Burada şüphesiz yalnızca maddi nesnelerin üretimini değil, aynı zamanda, bu sürece eşlik eden düşünsel formasyonların üretimini de anlamak gerekir. Böylece Kültür, "İnsanların emek güçleri ve üretkenlikleri ile, mevcut nesnel gerçeklikten, iktisadi, siyasal, toplumsal, tarihsel bütünselliği olan, bireyler, kuşaklar, toplumlar arasında aktarılabilir formasyonlar elde etmeleri" olarak tanımlanmaktadır. Bu konudaki geniş bilgi için A.Altındal, Siyasal Kültür ve Yöntem, s.50-83'e bakılabilir.

32- Güvenç, aynı eser, s.162-163.

33. Thomson, İnsanın Özü, s.27 ve İlk Filozoflar, s.26'da belli bir dönemin koşullarına başarıyla uyumun, uzun dönemde bir başarısızlık olduğu yolundaki bu çelişkiyi dile getirmektedir.

leyen soğuma ve ısınma peryotları boyunca, yeryüzü flora ve faunasındaki değişiklikler bilinmektedir. İnsan ise, yaşamakta olduğu son (yaklaşık) 3 milyon yıl içerisinde, ayakta kalabilmiş tek canlı türüdür.

İnsan bu başarıya üretimle ulaşmıştır. Sürekli yeni şeyler üretmek peşinde koşmak zorunluluğu, giderek daha fazla oranda doğanın yasalarının bi incine varmayı sağlamıştır. Örneğin, çok uzun dönemli ve başlangıçta sı lt deneme yanılma yoluyla biriktirilen ampirik gözlemlere dayanmış olsa da, ilk çakmaktaş aletlerin kullanımı ve daha sonra hangi taşların işlenmeye daha yatkın olduğunun bilgisi elde edilebilmiştir. Ve bu süreç o şekilde işlemiştir ki, insanın yaşamını sürdürebilmesinin gerek şartı durumuna gelmiştir. Yitirilen bedensel ve organik özellikler (örneğin vücuttaki kılların dökülüşü) karşısında, üretime kazanılan bazı yetiler ve üstünlükler ve daha gelişkin bir üretim düzeyi, yaşamın değişen koşullar karşısında sürdürülebilmesi olanağını tanımıştır.[34] Bedensel açıdan zayıflamanın karşısında, kültürel açıdan zenginleşme, üç milyon yıl boyunca, dört büyük buzul ve üç uzun buzul arası döneme uyumun sırrını oluşturmaktadır.[35] Böylece hayvan yalnızca doğadan yararlanabilirken, insan onu amacına uygun duruma getirebilmiştir.[36]

Alet kullanımı ve yapımı insan organizmasının çeşitli yönlerinin de karşılıklı etkileşim içinde gelişimini sağlamıştır.[37] Beynin gerek yapı gerekse hacimce gelişimi, alet üretimine bağlanmakta ve bu tez motor korteksin gelişmesi sırasında, bu bölgedeki ele ait alanın istisnai bir büyüklüğe ulaşması olgusu ile desteklenmektedir.[38] Ayrıca alet yapımının

34. Thomson, İlk Filozoflar, s.28'de aynı noktaya dikkat çekmektedir.

35- Diakov-Kovalev, aynı eser, s.10'da yaşam koşullarının zorluğunda, hayatta kalabilmenin sırrı alet yapımı ile açıklanmaktadır.

36. Ancak Engels, başlangıçta doğaya hakimiyet gibi görünen bu faaliyetin, uzun dönemde, çölleşme, ormanların yok olması gibi sonuçlara neden olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurarak, insanın doğaya egemen değil, etiyle, beyniyle onun bir parçası durumunda olduğunu ve tam ortasında yer aldığını belirtmektedir. (bkz. Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.228-229).

37. Aslında bu durum daha genel bir düzlemde ve soyut bir ifade ile şu şekilde dile getirilmektedir: "Bir organik varlığın ayrı değişik kısımlarının belirli biçimleri, görünüşte onlarla bağlantısı olmayan öbür kısımlarının belli biçimleriyle her zaman bağıntılıdır." (bkz. Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.219).

38. Chance, The Nature and Special Features of The Instinctive Social Bond of Primates, s.29.

beynin dikkati çeken büyümesinden en az yarım milyon yıl önce gerçekleştirilmiş olduğu da belirtilmektedir.[39]

Üretim faaliyeti bir yandan da ortak çalışmayı gerektirmiş, sonuçta ortaklaşa davranışın, ilk başlarda özellikle yırtıcı hayvanlara karşı korunmadaki yararları farkedilmiştir. Hayvani bedensel güçlerini yitiren insanlar giderek Toplumsallaşmışlardır. İnsanın örgütlenme biçimi Toplum olarak ortaya çıkmıştır.[40] Toplumsal dayanışma son derece ağır doğal koşullar karşısında bir zorunluluk olarak belirmiştir.[41] Savunma yeteneğindeki yetersizlik toplumun birleşmiş gücü ve ortak eylemiyle aşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, beyin hacmindeki büyüme, insan yavrusunun, doğumda daha güçsüz ve tehlikelere açık bir şekilde yaşama başlamasına neden olmuş, böylece postnatal bakım süresi uzamıştır. Fizyolojideki bu gelişme toplumun daha sıkı ilişkiler geliştirmesinin zeminini oluşturmuştur.[42]

Toplumsal ilişkilerin gelişimi insanlar arasında yeni bir iletişim sistemini gerektirmiştir. Böylece dil ortaya çıkmıştır. Konuşmanın ortaya çıkışı ile toplumsal ilişkiler daha da zenginleşmiştir.[43] İlk sesli hareketler,

39. İzbul, aynı eser, s.63. İzbul burada arkeolog Glynn İsaac'in yaklaşımını aktarmaktadır.

40. Thomson, İnsanın Özü, s.37.

41. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.45. Engels bu bağlamda insan toplumunun maymun sürüleriyle karşılaştırılmasının anlamsızlığını dile getirmekte ve hayvan sürülerindeki kıskanç-kavgacı davranış kalıplarını aşmayı, insanca yaşayabilmek için bir önkoşul olarak belirlemektedir.

42. Washburn-Devore, Social Behavior of Baboons and Early Man, s.97'de Australopitekuslar'ın bipedalizminin, büyük bir beyin evrimi için gerekli olan ana-çocuk ilişkisinde önemli olanaklar vermiş olması gerektiğini ve s.73'te de prenatal bakımın grupça gerçekleştirildiğini yazmaktadırlar. Böylece yeni neslin yetiştirilmesi sürecinin toplum bireyleri arasındaki ilişkileri geliştirici olduğu söylenebilir. Berktay, aynı eser, s.57'de toplumsal varlığın evriminde, bebeğin büyüme sürecinin uzunluğunun önemli bir etken olduğunu ve bunun aynı zamanda öğretme yönünde de değerlendirilmiş olması gerektiğini söylemektedir. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.13'de beynin gelişimine olanak tanıyan aciz kranyum yapısının, toplumsal grubun bir arada olmasını gerektirdiğini belirtmektedir.

43. Konuşmanın üretim sürecinin bir gerekliliği olarak ortaya çıktığı yolundaki yaklaşım için Childe, Tarihte Neler Oldu, s.14, Berktay, aynı eser, s.29, Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.229, Thomson, İnsanın Özü, s.38, İzbul, aynı eser, s.68, Strauss, Antropoloji, s.112'ye bakılabilir.

çalışmanın düzenlenmesinde de işlevsel olmuşlardır.[44] Elin kullanımı ile alt çenenin ve dişlerin fonksiyonu azalmış, çene yapısı küçülmüştür. Buna çiğneme kaslarının zayıflaması da eklenince, bu değişiklik artikülasyonu kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur.[45] Çiğneme kaslarının zayıflaması kafatasına genişleme olanağı sağlamış, bu ise beynin gelişimi için gerekli olan koşulları bütünleyen bir olgu olmuştur. Sonrasında larinks yapısında da konuşmaya uygun değişiklikler gerçekleşmiştir.

Dilin ortaya çıkışı öğrenme sürecini de zenginleştirmiştir. Bilindiği gibi hayvanlar yalnızca taklitle öğrenirler. Öğrenilenler de içgüdülerle nesilden nesile aktarılan davranış kalıplarıdır. Herhangi bir deneyim birikimi olmadığından daha gelişkin bir öğrenme tekniğine gereksinimleri de yoktur. İnsanlar ise günlük yaşantılarından çıkarsadıkları birikimlerini birbirlerine ve genç nesillere aktarabilirler. Bu yolla, öğrenmeye soyut bir nitelik kazandırılmış olur. İşte bu, dil aracılığıyla olmuştur. Dille birlikte, bir şeyler öğrenebilmek için doğrudan doğruya olayın içinde olmak zorunluluğu kalkmıştır. Böylece olaylar hakkında çok daha önceden bilgilenmek, hazırlanmak, plan yapmak olanağı doğmuştur.

Öte yandan alet yapımı herşeyden önce bir plan işidir. Yüzyıllar boyunca deneme yanılma yoluyla kendiliğinden biriken ve zamanla bilince çıkan deneyimlerin, bir sorunu çözümleyici alet yapımında kullanılması entelektüel bir çabadır. Bu çaba insana özgüdür ve yalnızca insan amaca yönelik davranabilir. Yalnızca insan, biçimsiz bir kaya parçası ile bir el baltası arasındaki ilişkiyi kavrayabilmiş, üretebilmiştir. Bu faaliyet bir takım zihinsel soyutlamaları, çözümün tasarımlanmasını ve yeniden somut gerçeğe dönülmesini, özel olgular arasındaki benzerliklerin kavranarak genel yaklaşımlar üretilmesini, tek tek olayların birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.[46] Üretimle birlikte başlayan zihinsel faaliyet, zaman içinde, daha üst düzeyde gelişmiş bir üretimi sağlamıştır.

44. Thomson, İnsanın Özü, s.39'da "Konuşma ellerin kullanılmasına eşlik eden bir fonksiyon olarak gelişti. Sonra bilinçli olarak ellerin işlemesini kontrol etmek için kullanıldı" demektedir. Bu, aynı zamanda, bir olgunun, ortaya çıkışına neden olduğu bir başka olgu tarafından nasıl etkilendiğini gösteren iyi bir örnektir.

45. Thomson, İnsanın Özü, s.30 ve İlk Filozoflar, s.30 ile Alexeev, aynı eser, s.175-176. Ayrıca İzbul, aynı eser, s.71'de dişlerdeki küçülmenin alet kullanımı açısından dolaylı bir veri olarak kabul edilmekte olduğu belirtilmektedir.

46. Oakley, aynı eser, s.187'de konuya benzer bir yaklaşım getirmekte ve bu yeteneğin seleksiyonla yayıldığını söylemektedir.

Bugün alet yapımının, beyindeki düşünme merkezleri üzerinde uyarıcı olduğu da gösterilmiş bulunmaktadır. Aletlerle birlikte beynin hızla büyüyüşüne ek olarak, konuşma ve düşünme merkezleri de aynı biçimde gelişmişlerdir. İlk insanların alet yaparken, biçimlendirilecek taşı sol elleriyle tuttukları ve bunu sağ elleriyle işledikleri ortaya konmuştur. Öte yandan beyindeki sol yarı kürenin vücudun sağını, sağ yarı kürenin de solunu yönettiği bilinmektedir. Bu durumda, konuşma ve çağrışım merkezlerinin, vücudun (alet yapan) sağ yanını yöneten sol yarı kürede bulunması durumu, alet yapma ile konuşma ve düşünme fonksiyonları arasındaki bağlantı lehinde yorumlanmaktadır.[47]

Çalışmadaki entelektüel nitelik çalışmayı insana özgü kılmakta ve onu hayvanların içgüdüsel davranış kalıplarından ayırmaktadır. Bu konuda Marx şöyle demektedir: "Örümcek işini dokumacıya benzer şekilde gördüğü gibi, arı da petek yapmada, pek çok mimarı utandırır. Ne var ki en kötü mimarı en iyi arıdan ayıran şey, mimarın, yapısını gerçekte kurmadan önce, onu imgesinde kurabilmesidir. Her emek sürecinin sonunda, daha önceden işçinin imgeleminde başlangıç halinde varolan bir sonuç elde ederiz. İşçi üzerinde çalıştığı malzemede yalnızca bir biçim değişikliği yapmakla kalmaz, aynı zamanda onun çalışma tarzını bir yasa haline getiren kendi amacını da gerçekleştirir ve kendi iradesini bu amaca tabi kılmak zorundadır."[48]

Sonuçta, bidepalizmden başlayarak gelişen ve birbirini tamamlayan bir dizi hareket görülmektedir. Bunların her birisi, karşılıklı olarak etkileşmişler, ayrı ayrı ulaştıkları düzey diğerlerini uyarıcı olmuş, nihayet, toplumsal hareket yukarı doğru kıvrılan bir sarmal örneği gelişmiştir. Bu sarmal hareketin bipedalizm ve elin gelişmesi ile başladığı ve emeğin/çalışmanın maddi karakterine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Emek ve emek ürünleri, insan beynini, toplumsal ilişkileri geliştirirken, daha gelişkin bir beyin, doğanın daha iyi kavranması ve emek üretkenliğinde artış demektir. Emek ürünlerinin niceliksel ve niteliksel çoğalışının, bir üst düzeyde, toplumsal ilişkileri uyarıcı olacağı açıktır. Kısaca, insan üretim sürecinde, yalnızca içinde bulunduğu çevreyi kavrayarak, değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda kendisini de üretmiştir.[49]

47. Oakley'den aktaran A.Şenel, aynı eser, s.102.
48. Marx, Kapital, Cilt 1, s.194.
49. Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.216'da "Emek insan varlığının temel koşuludur. Emek İnsanı yarattı" ve Childe "Kendini Yaratan İnsan" (aynı adlı kitap adı) derken aynı noktaya işaret etmektedirler.

Şüphesiz insan evriminin ilk basamaklarında, üretimin maddi sonuçları çok azdı. Hattâ en başlarda alet üretiminden başka üretim de yoktu. İşte o zamanlarda toplumsal örgütlenmenin dinamiği de çok yavaş ve atıldı. Doğa ise tam tersine, o kadar acımasızdı. Dolayısıyla evrim saati de çok yavaş işliyordu.[50] Zaman geçip doğanın ve toplumun yasalarının bilgisi biriktirildikçe gelişim de hızlanmıştır. Yani az önce sözünü ettiğimiz hareketin sarmallarının sıklığı artmıştır. Her bilgi damlacığı aynı sonucu vermemiştir. Süreç içinde, ancak çok uzun birikim dönemlerinden sonra gelen yeni bir damlacık, bütünüyle toplumsal yaşantıya yeni bir boyut, yeni bir nitelik kazandırmıştır. Bu, daha önceki damlacıkların önemsizliğini değil, tam tersine, değişimin ancak belli bir birikim aşaması sonucunda farkedilebildiği gerçeğini vurgular. İşte sarmalın sıklaşması dediğimiz, toplumsal yaşantının kendisini değişik nitelikli evreler olarak ortaya koyan bu aşamaları arasındaki zamanın daralmasıdır.

Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında, toplumsal yaşantının, sözünü ettiğimiz bu aşamalarını inceleyeceğiz. Artık yöntemimizi de netleştirmiş bulunuyoruz. İnsan üretimle birlikte ortaya çıktığına, toplumun devindiricisi üretim olduğuna ve insan üreten canlı olarak tanımlandığına göre, öncelikle, ne, kim tarafından, nasıl üretiliyor, buna bakmamız gerekiyor. Ancak bununla birlikte, toplumun büyüklüğü, insanlar arasındaki ilişkilerin niteliği, bilincin düzeyi hakkında konuşmak mümkün olabilir.

50. Mejuyev, Kültür ve Tarih, s.103'te, kültür varlığını, insanın ürünleri biçiminde tanımlayarak, tarihsel gelişimin ilk evrelerinde, insanın kültürleşme yolundaki etkin varlığının, doğal ve toplumsal kısıtlamalarla sınırlandırılmış olduğunu belirtir.

B) TOPLAYICI ÜRETİM TARZI

İ) TOPLAYICI TOPLUMSAL YAŞANTI

Birbirine vurmak yoluyla biçimlenen çeşitli büyüklükteki taş parçalarının, kemiklerin ve bugüne ulaşmamış olsa da ağaç malzemelerin ilk aletler olarak kullanılmış olduklarına daha önce değinmiştik. Sözü edilen maddelerin, arkeologlarca alet olarak tanımlanmasında karşılaşılan güçlüklerden de söz etmiştik.

İlk aletlerin tanımlanmasında karşılaşılan güçlük, belki daha fazla oranda, o dönemlerin yaşam tarzının tanımlanmasında da bulunmaktadır. Toplumun büyüklüğü, yerleşim ve barınma koşulları, neyle ve nasıl beslendikleri, aralarındaki ilişkilerin ne biçimde olduğu gibi konularda söylenenler bugün halen varsayımsal yanlar içermektedir. İlk yerleşim yerlerinin kalıntılarının ve mezarlıkların sunduğu veriler ise, ancak daha ileri dönemler için daha fazla ve kesin şeyler ileri sürebilmek olanağı vermektedir. Bunun dışında günümüzde yaşamakta olan ilkel toplumların (ki bunlara Çağdaş İlkeller de denilmektedir) günlük yaşantıları da, yine aynı amaç doğrultusunda değerlendirilmektedir. Fakat bu yapılırken de, hep, çağdaş ilkel toplumların, doğrudan prehistorik toplumları temsil edemeyecekleri, bunlardan ancak (o da çok dikkatli olmak koşuluyla) dolaylı ipuçları elde edilebileceği belirtilmektedir. Çünkü çağdaş ilkellerin bugün karşılaşılan kurumları en kadar eski ve durağan da olsalar, değişmemiş ve değişmez olduklarını düşünmek yanlıştır. Üstelik bu toplumların hemen hepsi, Avrupa'da kapitalizmin gelişiminin zeminini hazırlayan coğrafi keşifler sırasında, daha gelişkin bir dünyayla temas etmişler ve o dünyanın sömürgeci hedeflerine yakalanmışlardır. Dolayısıyla

de pek çok özgün yanları kirlenmiş, yıkılmış, yolundan sapmıştır.[51] Ayrıca bunlar, uzun yıllardır çetin doğa koşulları içerisinde sıkışıp kalmış, o koşullar uzmanlaşmış, sonuçta da normal evrimsel çizgileri dışında gelişme özellikleri göstermişlerdir. İnsanlığın genel evrim çizgisini ise, uzmanlaşarak bir yere sıkışıp kalmak değil, var olan koşulları aşmak eğilimi belirlemektedir. Yine de yukardaki uyarı çerçevesinde, çağdaş ilkellerin yaşantısı, ilk toplumların araştırılmasında zengin bir kaynak olmaktadır.

Ayrıca arkeolojik kazıların sonuçları da ilgili değerlendirmelerde geniş olarak kullanılmaktadır. Bu konuda ele alınan bir diğer kaynak, dilbilimsel çalışmalardır. Kelimelerin biçimsel yanının, ifade ettikleri anlamsal yanlarına (içeriklerine) göre daha zor değişmekte oldukları bilinmektedir. Böylece, aynı kelime, şu anda, daha önce dile getirmekte olduğundan çok daha farklı bir anlamı seslendiriyor olabilmektedir. İşte aynı kelimenin bugünkü ve eski anlamlarının karşılaştırılması ve eski anlamının daha derinlerine inilmesi yoluyla, o anlamın yaşamakta olduğu dönemlerin toplumsal yapısı konsuunda ipuçları elde etmek mümkün olabilmektedir.[52] Son olarak, ilkel toplumlara yönelik çalışmalarda primatoloji biliminden de yararlanıldığını söylemek gereklidir. Yani bugün yaşamakta olan maymun gibi çeşitli primatların yaşantıları da, ilk toplumların yapısını anlamada, yine dikkatli olmak koşuluyla, çeşitli veriler sunmaktadır.

Antropologlar ilk aletlerin ufak bitkilerin, tohumların ve köklerin toplanmasında kullanıldığını belirtmektedirler. Besin olarak ayrıca, böceklerin, küçük memeli ve sürüngenlerin avlandığı da anlaşılmıştır. Ancak avcılık toplayıcılığa göre çok daha az bir yer tutmuştur. Australopitekuslar döneminde toplayıcı bir ekonominin egemen olduğu görülmektedir. Avcılık, zorda kalındığında başvurulan bir üretim biçimi olmuştur.[53] Avcılığın iyi ve ilkel biçimleri olan bu uğraşlarda aletler küçük hayvanların yuvalarını açmak, tropikal böceklerin kabuklarını kırmak, eti kemikten ayırmak için kullanılmışlardır.

51. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.43-44. Thomson burada Avustralya Yerlileri'ni örnek olarak vermektedir. Bu olgudan kalkarak bazı yazarlar, etnoloji biliminin çağdaş ilkeller hakkında sunduğu verilerin prehistorik toplumsal yapının değerlendirilmesine kullanılamayacağını bile belirtmektedirler. (bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.14 ve B.Güvenç, aynı eser, s.168).

52. Bu konuda daha geniş bilgi için Berktay, aynı eser, s.62-64 bakılabilir.

53. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.14, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.123 ve 126, S.Teber, aynı eser, s.56, Alexeev, aynı eser, s.125-126, Berktay, aynı eser, s.67, Şenel, aynı eser, s.45.

Burada toplaycılık ekonomisinin, alet üretimi dışında, hiçbir üretimsel yanının olmadığından da söz etmek gerekir. Gerçekten de, toplayıcılık doğada hazır bulunan bitkilerin tüketime hazır durumda alınmalarına dayanmaktadır. Toplananın üzerinde herhangi bir işlem yapılması, değiştirilmesi durumu da söz konusu değildir. Bu nedenle, bu ekonomi biçimi "Asalak Ekonomi" olarak da adlandırılmaktadır.[54]

Yakın çevrede hazır bulunanların anında tüketilmesi durumu, o bölgenin bir süre sonra yararlanılamayacak duruma gelmesine de neden olmuş olmalıdır. Böylece insan gruplarının, toplanacak taze ürünleri olan bölgeler bulma umuduyla sürekli dolaştıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda Australopitekuslar'ın üç ile altı milkarelik bir alanda dolaşıp duran ve gecelerini su kenarlarında ağaçlık yerlerde geçiren babonlardan pek az farklı oldukları söylenmektedir. Babonların da hemen tamamen vejeteryan oldukları, yumurtaları, bazı böcekleri, larvaları ve çayırda yaşayan küçük hayvanları yiyerek beslendikleri bilinmektedir.[55]

Günümüzün primatlarından daha özgür de olsalar, belli bir alana bağımlı olarak yaşamakta olan bu toplumlar için, hemen tüm çalışmalarda "İlkel Sürü" deyimi kullanılmaktadır. Bu tanımlama aynı zamanda, topluluğun, her ne kadar alet üretiyor olsa da, düzensiz, her an doğaya yenilmeye hazır karakterini de dile getirmektedir. Kimbilir, bu şekilde yaşamakta olan kaç grupçuk, yeryüzünün ulaşılmaz, ıssız köşelerinde yok olup gitmiştir. İnsanlığın ancak bu türden bir "şanssız" deneyim zenginliği içinde yolunu açabildiği anlaşılmaktadır.

İlkel sürünün büyüklüğünün, ortalama 30 ile 50 kişi arasında olduğu sanılmaktadır.[56] Paleolitik dönemin daha sonraki aşamalarına ait olan mezarlık verileri, bu evrelerdeki grup büyüklüğünün bile 10-30 kişi olduğunu göstermektedir.[57] Daha tedbirli tahminler bu sayıyı 10-20 arasında vermektedirler.[58]

Bu dönemde doğuşta beklenen yaşam süresi 20-25 yıl arasındaydı. En üst yaş sınırı ise 40'tı. Doğanların ancak yarısı 20 yaşına ulaşabilmekteydi.

54. Şenel, aynı eser, s.45.

55. Washburn-Devore, aynı eser, s.93-94.

56. Washburn-Devore, aynı eser, s.92.

57. Vallois, aynı eser, s.228.

58. Washburn-Devore, aynı eser, s.92'de Oakley'den aktarıyorlar.

Doğum ve ölüm hızları hemen hemen birbirine eşit ve binde 35 kadardı. Tüm bu koşullar altında paleolitik dönemdeki nüfus artış hızı 1000 yılda %2 olmuştur.[59] Grup içerisinde mezolitik döneme kadar, erkek nüfus kadına göre daha fazla seyretmiştir. İskeletlerin gösterdiğine göre 100 kadına karşılık, 125-148 arasında erkek birey olduğu saptanmıştır. Kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklere göre daha kısa olduğu görülmektedir. Bu durum gebelik ve doğum işlevleriyle ilişkilendirilmektedir.[60]

Bu kadar düşük bir nüfus artış hızı, nüfus yapısını bir sorun olarak ortaya çıkarmıştır. Üreme, toplumun kendi geleceğinin garantisi anlamını taşımıştır. İlkel sürü, doğaya, yırtıcı hayvanlara karşı korunabilmek için, en az ölenler kadar doğurmak zorunluluğunu yaşamıştır.[61]

Yukarıda tanımlanan nüfus yapısı, bir başka açıdan da sorun oluşturmuştur. Bu de jenerasyonlar arasındaki ilişkinin kısalığıdır. 20-30 yaşlar arasının doğurganlık açısından asıl önemli dönem olduğu göz önünde bulundurulursa, o zamanki çocukların, henüz çok küçükken ebeveynlerini kaybettikleri gerçeği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir demografik yapıda, yetişkinler, aynı zamanda toplumun en yaşlı kişileri de olmaktadırlar.[62] Bu olgu toplum içindeki deneyim aktarımını olumsuz yönde etkilemiş, çocukların bakımının, kendi ana babaları dışında doğrudan toplumun üzerine kalmasına zemin hazırlamıştır.

İlkel sürünün toplayıcılığında herhangi bir işbirliği ve işbölümü yoktu. Sürü sabahtan akşama kadar tüm gününü yiyecek toplamakla geçiriyordu. Emek verimliliğinin düşüklüğü bunu gerektiriyordu.[63] Her toplum üyesi tek başına topluyordu. Bununla birlikte sürü, dış tehlikelere

59. Güvenç, aynı eser, s.216. Ayrıca burada, Mann'ın dental analizlerinin, Australopitekuslar'ın 25 yıldan fazla yaşamadıklarını göstermiş olduğu verisini eklemek de uygun olacaktır. (bkz. Fedigan, The Chancing Role of Women in Models of Human Evolution, s.53).

60. Vallois, aynı eser, s.222-225.

61. Berktay, aynı eser, s.58'de ilkel sürünün iki meselesini yiyecek bulmak ve çocuk yapmak olarak tanımlamaktadır. Benzer yaklaşım Şenel, aynı eser, s.41-42'de de bulunmaktadır.

62. Vallois, aynı eser, s.223-224.

63. Teber, aynı eser, s.57'de emek verimliliğindeki düşüklüğün sürüler halinde yaşamayı koşulladığını, ancak bu yapıyı maymun sürülerinden ayırmak için "Sürü Toplumu" olarak tanımlamanın uygun olacağı belirtilmektedir. Ayrıca bkz. Şenel, aynı eser, s.45.

karşı korunabilmek amacıyla, bu işi birbirinden pek fazla uzaklaşmadan yapmaya çalışıyordu. Toplarken birbirine yardım etmek ya da işi parçalara bölmek gibi olaylar görülmüyordu. Zaten, toplayıcılık, bu yapıda, komplike bir iş değildi. Birbirine yakın mesafelerde olmak, kelimeler olarak biçimlenmemiş de olsa, vokalizasyonla diğer toplum üyelerinin varlığından haberdar olmak, verimliliği yükselten, güven veren, birliği güçlendiren unsurlardı.[64]

Emek verimliliğindeki düşüklük, günün sonunda, artıürün anlamında bir fazlanın ortaya çıkışını da engelliyordu. Bütün zaman çalışmakla geçirilmiş olmasına karşın ertesi gün için elde bir şey kalmıyordu ve her gün aynı ritm devam ettirilmek zorundaydı.[65] Üretim fazlasının olmayışı, zaman ve enerjinin tamamının toplayıcı faaliyete ayrılması, ayrıca başka işlerde uzmanlaşmayı da engelliyordu.[66] Herkes toplayıcıydı. Ne zanaatçılık vb. maddi malların üretimindeki başka uzmanların, ne de insanın düşünsel fonksiyonlarının gelişebilirliği, daha fazlasını üretmek mümkün olmadığı sürece, olanaklı değildi. Kısaca işbölümü ortaya çıkmıyordu.

Bu dönemde, kadın ve erkeğin değişik işlerde uzmanlaşmaları anlamında da bir işbölümü olmamıştır.[67] Benzer şekilde yaşlılar ve gençler için tanımlanabilecek ayrı iş biçimleri de doğmamıştır. Yetişkinlerin aynı zamanda toplumun en yaşlıları oluşu, zaten böyle bir biçimlenmeyi olanaksız kılmıştır.

Bunun ötesinde, şüphesiz ki toplumda bir farklılaşma vardır. Bu da kadın erkek arasındaki cinsiyet farklılığıdır. Kadın, doğası gereği, bir zorun-

64. Zubritski-Mitropolski-Kerov, İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, s.17'de dilin ilk biçimlenmeleri olan çığlıkların, ünlemlerin, çalışma faaliyeti ile ayırdedildiğini ve dilin çalışma ile geliştiğini açıklarlarken, dilin insanların çabalarının bir araya toplanmasına yaradığını da belirtmektedirler. Şenel, aynı eser, s.48'de korunmaya yönelik çığlık düzeyindeki sesli iletişimin birlikte toplama sürecinde ortaya çıktığını savunur.

65. Bergounioux, Notes on the Mentality of Primitive Man, s.11'de ilk insanın kendisi için bilinmedik bir çevrede yaşayabilmek amacıyla yorulmak bilmez bir şekilde çalıştığı ve bunun değişmez bir ritim demek olduğunu yazar.

66. Şenel, aynı eser, s.145'te üretkenlikteki düşüklüğün tüm zaman ve enerjinin yiyecek toplamaya ayrılmasına neden olduğunu yazar. Böylece, toplayıcılık, artı enerji ve artı zaman bırakmayan bir ekonomidir. Güvenç, aynı eser, s.202'de paleolitik insanın avcılık ve toplayıcılık dışındaki işlere fazla zamanının kalmayacağı görüşündedir.

67. Şenel, aynı eser, s.45.

luluk olarak, çocuk doğurma işlevini gördüğü gibi, çocukların büyütülmesinde de asıl yükü çekmiştir.[68] Kadının çocuk bakımı fonksiyonu, kadınların nesli korumak işlevini üstlendikleri biçiminde yorumlanmaktadır.[69] Bu farklılaşma daha ileri dönemlerde cinse dayalı işbölümünün ortaya çıkmasına neden olacaktır. Özellikle de avcılık ekonomisinin olanaklı duruma gelişi, hem toplayıp hem de çocuğunu sırtında taşıyabilen kadını, üretimdeki bu konumundan koparark ev ekonomisiyle sınırlandıracaktır. Ancak salt toplayıcılığın olduğu dönemde çocuk bakımının, yine de kadını tamamen üretimden koparacak bir üretim biçimi olmadığı belirtilebilir.[70]

Bir yandan doğurganlığın ve nüfus artışının ilkel sürü için yaşamsal önemde oluşu, bir yandan da doğum olayında erkeğin işlevinin insanlar tarafından henüz bilinemiyor oluşu, erkeğe göre daha uzun süreyle ve titiz biçimde yavrularla ilgilenmekte olan kadını sürünün merkezi durumuna getirmiştir. Bu gelişme üretimdeki kısmi kısıtlanma ile birlikte olmuş olsa da, o dönemlerde kadının erkeğe göre, toplum içinde daha etkin bir konumda olduğu sonucuna varılabilir.[71]

Toplumun dağılmakla yaşamak arasındaki keskin çizgide varlığını sürdürmekte olduğu bu dönemde, insanlar arasında, çok sıkı dayanışmacı ilişkilerin bulunması gerekiyordu.[72] Daha önce de belirttiğimiz gibi yırtıcı hayvanlara karşı korunmak zorunluluğu, üretimde doğrudan bir işbirliği olmasa da, bir arada bulunmayı zorluyordu. Çocuk bakımı toplumsal ilişkileri güçlendiriyordu. Ayrıca, doğaya karşı bu kadar güçsüz olunan bir

68. Teber, aynı eser, s.61.

69. Şenel, aynı eser, s.42. Aynı yerde yazar, erkeklerin de ilkel sürüyü korumak görevini üstlendiklerini belirtir ve bunun bir işbölümü biçiminde gelişeceğinden söz eder. Benzer şekilde Parkinson, Siyasal Düşüncenin Evrimi, s.17'de çocuk bakımının, doğası gereği, hareket isteyen işlerin erkeğe kaldığı yazılıdır.

70. Şenel, aynı eser, s.45'de ilkel sürünün erkek, kadın, çoluk çocuk, yaşlı genç tüm üyeleriyle otlar, kökler, meyvalar, taneliler, böcekler topladığını yazar.

71. Teber, aynı eser, s.61. Ancak aynı yerde bu etkinliğin hiçbir zaman kadın egemenliği biçiminde algılanmaması gerektiğini, etkin olmak ile egemenliğin ayrı kategoriler olduklarını yazar. Berktay, aynı eser, s.59'da ilkel sürüde kadının hakim olduğunu belirterek, bu kavramı, insan toplumunun çekirdeğini oluşturan normları şekillendiren ve aktaranın kadınlar olduğu yaklaşımı ile açar ve bu olguyu "Anaerkillik" diye tanımlar.

72. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.17'de ilkel insanların yaşamda kalış nedeninin toplu hareket etmeleri olduğu görüşünü savunmaktadırlar.

durumda, tek tek toplayan insanların günde ne kadar toplayabileceklerinin, her gün karınlarını doyurmaya yetecek kadar toplayıp toplayamayacaklarının garantisini de yoktu. Ve eğer böyle bir talihsizlik gerçekleşirse, bunun hangi gün kimin başına geleceği de belli değildi. Ancak birilerinin başına geleceği kesindi. İşte belirsizlikteki bu kesinlik insanları günlük yaşamlarında ve toplanılanların tüketilmesinde, son derece doğal olarak bir ortaklaşmaya itmiştir. Bireyler tek tek toplamalarına karşın, topladıklarını ancak belli bir yerde ve diğer fertlerle birlikte, ortaklaşa tüketmişlerdir.[73] Toplarken birlikte olan, birlikte tüketen bir toplum yapısın ortaya çıkmıştır. Bu yapı içerisinde, bireysel çıkar- sürü çıkarı çelişkileri de yaşanmamıştır. Bu ise, bu yolda doğabilecek sürtüşmelerin, çatışmaların görülmeyeceği anlamına gelmektedir.[74]

Sonuçta, ilkel sürüde, yüksek primatlardan hominidlere geçişi sağlayan ilişkilerin barışçı olduğu söylenebilir.[75] Aynı konuda karşıt görüşü savunan tezler de ileri sürülmüştür. Ancak, yukarıda açmış olduğumuz gibi, bu tür savaşçı ögelerin yaşayabilmesinin maddi koşullarının bulunmadığı anlaşılmaktadır.[76] Benzer şekilde gruplar arasında da savaşçı ilişkiler gelişmemiştir. Nüfusun çok az oluşu, sürülerin çok seyrek olarak yeryüzündeki dağılım koşulları, birbirleriyle ilişkilerini neredeyse olanaksızlaştırmıştır.[77]

Gruplar arası ilişkilerin yokluğu, süratle çoğalma gerekliliğiyle birleşince, cinsel ilişkilerin aynı grup içerisinde serbestçe gerçekleşmesini de koşullamıştır. Dolayısıyla, kaba bir yaklaşımla, tüm grup, bireyleri arasındaki her türlü cinsel ilişkinin serbest olduğu bir aile olarak kabul edilebilir. Kişiler arasında herhangi bir cinsel kısıtlamanın olmayışı, may-

73. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.11'de üretim düzeyinin düşüklüğü nedeniyle üretimin ve tüketimin ortaklaşa olduğu ekonomilerde, topluluk üyelerinin ürünleri kendilerine ayırmadan, bölüşülmek üzere topluluğa getirdiklerinden söz eder.

74. Şenel, aynı eser, s.46-47'de aynı noktaya dikkati çeker.

75. Alexeev, aynı eser, s.280.

76. Özellikle eş seçme konusunda, maymun sürülerinin davranışlarından kalkarak, bireyler ve babayla oğullar arasında yoğun kıskançlık duygularının ve buna bağlı olarak kavgaların yaşanmış olduğu yönünde Darvinist görüşler bulunmaktadır. Ancak toplumsal dinamiğin bu biçimde işlemediği anlaşılmıştır.

77. Şenel, aynı eser, s.47 ve Berktay, aynı eser, s.60'da ilkel sürüler arasındaki temasların kopukluğundan söz ederler. Bergounioux, aynı eser, s.107'de aşağı paleolitik grupların tam bir izolasyon içinde olduklarını yazar.

mun sürülerindekilere benzer sürtüşmeleri de olanaksızlaştırarak, üretimin verimliliğini artırıcı yönde etki yapmıştır.[78] Tarihsel gelişim içinde, yalnızca toplum içi çiftleşmenin yaşamakta olduğu bu biçime "Endogamik Toplum Yapısı" denilmektedir.[79] İlkel sürü toplumunda, kadın ve erkeğin birbirlerini kan ve koca olarak sahiplenmedikleri, bugünkü anlamıyla bir aile kurumunun olmadığı, herkesin herkese ait olduğu anlaşılmaktadır. Tüm toplum üyeleri arasında ortak bir kan bağı bulunmaktadır. Herkes herkesle akrabadır. İlkel sürüdeki ortaklaşa ilişkiler, tüm bireylerin herbirisini olduğu gibi, toplumsal üretimin bütün maddi sonuçlarını da kapsamıştır.[80] Üretimin sonuçlarının kişilerce özel mülk edinilmesi de mümkün olmamıştır. Çünkü mülk olarak edinilebilecek üretim fazlası olmamıştır. Kaldı ki özel mülkiyet olgusu ortaya çıkabilsin... Yine de mülkiyetin gelişimi sürecinde, daha çok bir soyutlama düzeyinde, tanımlanan bu ilişki "Komünal Mülkiyet" olarak adlandırılmaktadır.[81]

Sürü toplumunda, siyasi anlamda, belirgin bir yönetim erkinin de bulunmadığı anlaşılmaktadır. Siyaset, toplumun, iktisadi temele dayalı olarak aralarına çelişkili taleplerin, çıkarların girdiği yapılara bölünmesiyle oluşmaktadır.[82] İlkel sürüde ise, daha önce de belirtildiği gibi, ilişkiler bunun tam tersi yönde gelişmiştir.

78. Teber, aynı eser, s.62-63.

79. Berktay, aynı eser, s.60'da bu olguyu "Endogamik ve Kolektif Cinsel İlişki" diye tanımlar. Thomson, İlk Filozoflar, s.52'de toplumun, ilk aşamalarda endogamik olduğu belirtilmektedir. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.40-41'de çocukların herkesin çocukları olduğu bir dönemin yaşanmış olduğundan bahseder. Ve (Thomson'un da üzerinde durduğu gibi), kuşaklar arası cinsel ilişkilerin yasaklandığı dönemin daha sonra görülmüş olduğunu belirtir. Paleolitik dönemin ilk aşamalarında insan ömrünün kısalığı dikkate alınırsa, bu verinin de, kuşaklar arası bir yasaklamanın daha sonra ortaya çıkmış olduğu yönünde değerlendirilmesi mümkündür. Alexeev, aynı eser, s.280'de kuşaklar arasındaki cinsel ilişki reddedilmemektedir.

80. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.1.

81. Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, s.251'de özel mülkiyetin gelişimi öncesinde komünal mülkiyet ilişkilerinin varlığına işaret etmektedir. Engels de Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.12'de toplumsal emek ürünün azlığı ölçüsünde kanbağı ilişkilerinin egemen olduğunu, özel mülkiyetin ise emek üretkenliğinin artışıyla birlikte ortaya çıktığını belirtir.

82. Şenel, aynı eser, s.94-95. Şenel burada, basitleştirilmiş bir ölçüde, "haydi yapalım" denildiği yerde Yönetim, "yapın" denen yerde Siyaset olduğu biçiminde tanımlar getirmektedir.

Kısaca gözden geçirirsek, daha çok toplayıcılıkla geçinmekte olan, istisnai durumlarda avcılığa başvuran, işbirliği ve işbölümünün gelişmemiş olduğu, birarada üretilip tüketilen, nüfus azlığının en önemli sorunlardan birisini oluşturduğu, grup içinde her türlü cinsel ilişkinin serbest olduğu, zorunlu olarak dayanışmacı ve ortaklaşa ilişkilerin geliştirildiği bir dönemdir, komünal nitelikli sürü toplumu aşaması.

Böylece, ilk toplumun toplayıcılık aşamasındaki alt ve üst yapılarını tanımlamış bulunuyoruz. Ancak, üstyapıda tanımlanması gereken çok önemli bir nokta kalmış durumda. O da, sürü toplumunda dünyanın ve toplumun nasıl algılandığı, bilginin ne düzeyde olduğu, ne tür bir düşünce biçiminin egemen olduğudur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumsal yaşantının bu yönü, doğrudan iktisadi yapının yansısı durumundadır, ancak bir kez de üretildikten sonra yeniden onun üzerinde etkili olmaktadır. Sonuçta, toplayıcı ekonominin analizinin tamamlanması, düşünsel yapılarının da inceleme konusu yapılmasını gerektirmektedir. Bu bölümün bundan sonraki kısmında konunun bu yönünü geliştirmeye çalışacağız, aynı zamanda da tanımlamış olduğumuz üretimsel ilişkileri ve düzeyi göz önünde bulunduracağız.

İİ) TOPLAYICI BİLİNÇ FORMASYONUNUN YAPISI

İklimsel zorlamalarla ağaçtan yoksun-açık bölgelerde yaşamak zorunda kalışın, hominidleri, aynı bölgelerdeki vahşi etoburlara karşı güçsüz kıldığını, böylece ayağa kalkmak, ellerini kullanmak ve gruplaşmak eğilimi gösterdiklerini görmüştük.[83] Bu üçlü, insanın evriminde belirleyici olmuş, onu tek başına ve yitirmekte olduğu bedensel yeteneklerine göre son derece güçsüz bir duruma sokmuştur. Ancak bir arada üretim gibi bir olguyu da insanın güç hanesine kaydetmiştir. Üretimle kazanılan başka yetenekler, doğal seleksiyonla[84] başka kuşaklara aktarılmış, böylece, insani

83. Bu konuda, ağaçlar içinde yaşamakta olan maymun türlerinin tek tek yaşamalarına karşılık, açıklık alanlarda yaşayan babonların sürüler halinde dolaştıkları olgusu, destekleyici bir veri olarak kullanılmaktadır. (bkz. Aldrich, Primitive Mind and Modern Civilization, s.18-24).

84. Oakley, aynı eser, s.187. Oakley aynı yerde, alet yapımını, insanın tek göstergesi olarak ele alır.

nitelikler ve üretim, insan için olmazsa olmaz ölçeğinde önem kazanmıştır.

Daha sonrası için parlak bir gelecek vaadiyor olsa da, bedensel gücün azalışı ve bebeklerin topluma daha uzun süre bağımlılığı bir güçsüzlük olarak ele alınabilirler. Geri üretim koşullarındaki böyle bir güçsüzlük, insanı tam gün toplamak ve (olabildiğince) avlamak zorunda bırakmıştır. Yaşam çok çetin, doğal koşullar çok güçtür. Bu durum, yiyecek toplamak, karnını doyurmak, kısaca yaşamak uğraşını ön plana çıkarmıştır. Doğaya bağımlılık, üretim düzeyinin topluluğun kendisini yeniden üretmesini sağlayacak noktaya ancak ulaşabiliyor oluşu, her toplumun çevreyle ilişkilerini, toplum içi ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Düşünmeye fırsat bile yoktur.

İlkel insanların düşünce biçimlerini, ilkel düşünceyi açıklamaya yönelik olarak ortaya atılan ve en çok bilinen tez Tylor'ınkidir. Tylor 1917 "Primitive Culture" adlı çalışmasında, bu düşünce biçimini "Animizm" olarak tanımlamış ve dinin animizm inancından türediğini açıklamıştır. Animistik düşüncede insanlar bir ruh kavramına erişmişlerdir ve dünyayı ruhlarla açıklarlar. Tylor'a göre animist dünya görüşü, giderek, canlı cansız herşeyde ruh olduğu inancına varır ki, bu da "Animizm" ya da "Animatistik Dünya Görüşü" olarak tanımlanabilir.[85] Burdan kalkarak Tylor, ilkellerin transandantal ve ruhani sorunlara önemli zaman ayırdıklarını öngörmüştür.[86]

Ruh kavramına varış başlıbaşına bir soyutlamadır ve böyle bir soyutlamanın ilk insanlar tarafından yapılabilmiş olması güç görünmektedir. Nitekim Crawley ilkel insanın sürekli yiyecek peşinde koşmak ve tehlikelerden kaçmak konusunda büyük deneyim kazanmış, hızlı ve sert bir "hayvan" olduğunu belirtir. Onun fizyolojik düşünmeye kozmik düşünceler üretmeye zamanı yoktur ve düşünmeyi sevmez. Levy Bruhl de, Eskimolar'ın tüm düşüncelerinin balıkçılık ve avcılık üzerine kurulmuş olduğunu yazarken Crawley'i doğrulayacaktır. Bunlar dışındaki her düşünce sıkıntı verici, anlamsız olacaktır. L.Bruhl bu düşüncesine dayanak olarak şöyle

85. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.24-25.

Ayrıca Freud, Totem ve Tabu, s.110'da insanlığın şimdiye kadar din, animizm, bilim olmak üzere üç büyük dünya görüşünü yaşadığını savunurken, aynı noktaya işaret etmektedir.

86. Aldrich, aynı eser, s.40-41.

bir olay aktarmaktadır. "Birgün, bir Eskimo ile avlanarak dolaşırken, kendisine ne düşündüğünü sordum. Sorum kendisini güldürdü. 'Oh beyaz adam siz ne kadar çok düşünürsünüz. Biz yalnızca depolarımızı, uzun kış için yeterli yiyecek bulup bulamayacağımızı düşünürüz. Eğer etimiz yeterliyse, düşünecek bir şey yoktur.[87] Boas da tüm zamanın günlük gereksinimlere ayrılması durumunda, entelektüel çalışmaya gerek kalmayacağını, tüm enerjilerini yiyecek için harcayan toplumlarda, günlük çalışma ritminin düşünce ve duyguların temelini oluşturduğunu savunur.[88]

İnsanlar yaşamın bu denli zor sürdürüldüğü koşullarda, doğadan daha fazlasını elde etmek kaygısını içlerinde taşımışlardır.[89] Bu kaygı aynı zamanda doğanın ve üreticiliğin yasalarını öğrenmek zorunluluğuyla da birleşmiştir. İnsanlar, birbirinin ardısıra gelen olaylar arasındaki, daha derinlerde kalmış ilişkileri kavramışlar, bu ilişkileri benzer olaylara taşımak noktasına ulaşmışlardır. Bunlar tamamen akılcı kaygı ve uygulamalardır.[90] Hangi bitkilerin nerelerde yetiştiği, mevsimsel ritm ile bitki fizyolojisi arasındaki tekabüliyet ilişkileri, hangi taşların daha kolay işlenebileceği ve hangilerinin daha dayanıklı olduğu gibi bilgiler çok uzun yıllar içinde biriktirilmiş olmalıdır.[91] Daima daha ileriye doğru gelişen ve insanı geri

87. Aldrich, aynı eser, s.42-44'te Crawley'in The Idea of the Soul ve Bruhl'ün Primitive Mentality adlı eserlerinden aktarılmaktadır.

88. Boas, The Mind of Primitive Man, s.202-203.

89. Bergonioux, aynı eser, s.110-111'de, ilkel insanın kendisini sürekli olarak öğrenmek zorunda hissettiği bu dünyada, anksiyete duyguları yaşamış olduğu belirtilmektedir.

90. Frazer, ilkellerin kendi çevrelerindeki dünyayı, esas olarak, akıllı bir yolla algılamayı denediklerini düşünür (bkz. Jahoda, Psychology and Anthropology-A Psychological Perspektive, s.174). Ayrıca Boas, aynı eser, s.202'de gerçeğe yeni yaklaşımların ve bilgideki daha sistematik gelişimin, kültürel açıdan bir kazanç olduğunu belirtir.

91. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.44'te şöyle yazmaktadır: "Besleyici ve zehirli bitkilerin ayrımı da uzun deneylerle öğrenilmiş ve toplumsal geleneğe katılmış olmalı. Hayvan avlama, bitki ve yumurta toplama işlerinin zamanını da bilmek gerekiyordu. Bunda başarılı olmak için, gökyüzünün zaman göstergelerini anlaması zorunluydu. İnsanın ay ve yıldızların çıkışı ve batışını ve bunların hayvansal ve bitkisel oluşumlarla kıyaslamasını yapması gerekiyordu. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.44'te kuşaklar boyu toplanan deneyimin ilkel insana yönünü doğru saptama olanağını verdiği yazılıdır. Ayrıca Alexeev, aynı eser, s.251'de zamanın, mevsimsel ritmin bilincine varmanın, insan düşüncesinin Australopitekuslar dönemindeki başarısı olduğu yazılıdır.

dönülmez biçimde hayvanlar aleminden ayıran bu süreçteki zorunluluğun yaşamsal öneminin farkına varılsın varılmasın yaşanan budur. Yani daima daha fazla oranda ampirik gözlemde bulunulması, gözlemlerin değerlendirilmesi ve genellenmesi. En basit ve ilk taş baltadan, belirgin bir avcılık ekonomisini tanımlayabilecek olan mızrağa ulaşma kabaca 2.5 milyon yıl aldığına göre, bilgilenmenin tarihinin ve düşüncenin gelişiminin ne kadar yavaş olduğu anlaşılabilir. Her gün göz önünde seyrediyor olsa da, ancak sıradan binlerce tekrar sonucunda, hareketin bir yasası ayırdedilebilmiştir. Sonuçsuz kalan ya da olumlu sonuç veren hareketlerin binlerce kez yinelenmesinden sonra, neyin olumlu sonuca götürdüğünün, neyin sonuçsuz kaldığının bilincine varılabilmiştir. Bu, binlerce kez bilinçsizce gerçekleşen deneme yanılmaya dayanan bilgilenme, bilinçlenme sürecidir. Alet kullanımı sonrasındaki insanlaşma ne denli kaçınılmaz olmuşsa, bu süreç de o denli kaçınılmaz olmuştur. Sözü edilen kaçınılmazlık, olayların düzenliliğinin ayırdına varma, onları gözleme, nesnel dünyadan hareket etmedir.

İlkel sürüde, gerçek dünyadaki olayları kavramak kaygısı taşımayan bir düşünce tarzı başarılı olamazdı. İlkel insan düşüncesi, olayları, doğanın kendi içindeki yasaları kavramak, onlara uygun hareket etmek zorundaydı. Aksi halde meyvelerin olgunlaşma, hayvanların göç zamanlarını kaçırır, bulunduğu bölgenin fauna ve florasını tanımlayamaz, yaşamı da olanaksızlaştırırdı.[92] B.Russel bilimi şu şekilde tanımlamıştır: "Bilim, gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla, evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmaktadır."[93] Şüphesiz ilkel insanın dünyasında bu tanımlamaya uyan, kurumlaşmış bir bir bilimsel yapıya rastlamak olanaksızdır. Ancak vurgulamaya çalıştığımız gibi, doğayı doğanın yasalarıyla açıklamak, doğaya bu yasalarla yaklaşmak çabasını çok eskilerde de izleyebiliyoruz.[94] Sonuçta, ilkel düşüncenin bili-

92. Alexeev, aynı eser, s.236'da yiyeceklerin varlığı ve yetiştikleri durumla ilgili fantastik bilgilerin kullanılması durumunda, toplayıcılığın başarısızlığa uğrayacağını yazar.

93. Russel, Din ve Bilim, s.11.

94. Yıldırım, Bilim Tarihi, s.10'da bilimsel düşünme ve bulma çabasının kökeninde yaşamı güvenilir kılma ve dünyayı algılama ihtiyaçlarının bulunduğunu ve ilkel insanın yaşamında bu iki gereksinimin varolduğunu savunmaktadır.

min nüvelerini içerdiğini ve daha kaba bir yaklaşımla da bilimsel bir dünya görüşü olduğunu söyleyebiliriz. Burada bilim ve bilimciden, kategorize edilmiş bilimsel tekniklerden bahsedilemeyeceği açıktır. Ancak en az onun kadar açık olan şey, ilkel düşüncede doğaüstü güçlerin yerinin de olmayacağıdır.

Malinowski de ilkel insanın bilime sahip olmadığı, aptal, mistik ve infantil bir dünyada yaşadığı şeklindeki tezlere karşı çıkmıştır.[95] O'na göre insan bilgisinin ilkeleri, doğru deneyim, bilimsel mantık, sözlü toparlanmaya dayanmaktadır ve en düşük düzeydeki ilkellerde bile bunları bulabilmek mümkündür. Ne kadar ilkel olsa da, insan, düşünen, ileriye bakan, geçmişi hatırlayan, potansiyel tehlikelere karşı uyanık olandır. Sistematik bir insan bilgisi en geri toplumlarda bile vardır ve insanlığın en başlarından beri de olmalıdır.[96] Malinowski'ye göre insan zihninde katıksız fizik olgu olmadığı, onun boş inançlarla dolu, "mantık öncesi" bir yapıya sahip olduğu şeklindeki tezler gerçeği yansıtmamaktadır.[97] Ve ilkel toplulukta, deneye dayalı ve usla biçimlenen epey bir bilgi dağarcığı vardır. Örneğin Trobriand adalarındaki yerliler toprak türüyle, üzerine ekilecek bitki türleri arasındaki uyumun kesin bilgisine sahiptirler. Tüm yerliler toplulukların hareketlerini birbirine göre ayarlamak amacıyla harita çizmeyi, krokiler üzerinde savaş tasarıları hazırlamayı, ayın hareketinin düzenini bilirler. Böylece Malinowski şu sonuca ulaşmaktadır: "Bilim denince, deneye dayanan ve mantıksal düşünce yoluyla çıkarılan, somut başarılarda görülen ve gelenek halinde katılaşıp kalmış ve bir türlü toplumsal düzenle sürdürülen, bir kural ve kavramlar kütlesi anlaşılıyorsa,

95. Özellikle Tylor, ilkel düşünceyi "çocukça" olarak nitelemiştir. Bruhl ise ilkeli bir çeşit infantil olarak ele almanın doğru olmayacağını, "mantıki" olarak da değerlendirilemeyeceğini, onun daha çok "mistik" bir algılayış ve yorumlayış biçimine sahip olduğunu savunmuştur. Böylece Bruhl ilkeli "bilim öncesi" (prelojik) diye tanımlamıştır. Ancak daha sonraları, Bruhl'ün bilim öncesi deyemini berraklaştırdığı ve ilkellerin en azından her zaman mistik düşüncede olmadıklarını teslim ettiği de bilinmektedir. (Jahoda, aynı eser, s.174-177). Malinowski, Büyü, Bilim ve Din ile Sex, Culture and Myth adlı eserlerinde işte bu tür görüşlere karşı çıkmaktadır.

96. Malinowski, Sex, Culture and Myth, s.191-197.

97. Bu görüşler ağırlıklı olarak Bruhl'ündür. Öyle anlaşılmaktadır ki Bruhl çağdaş ilkellerdeki tüm gözlem ve bilgilerini bu tür genellemeler yapmakta kullanmıştır.

o zaman en aşağı düzeydeki vahşilerde bile, ne kadar basit olursa olsun, bilimin başlangıcı var demektir."[98]

Şimdi bu noktada, doğayı kendi günlük çıkarları için kavramak durumunda olan ilkel düşüncenin sözü edilen yapısının hangi teknikleri kullandığını netleştirmemiz gerekiyor. Çok eski dönemlerde, varolan tekniklerin, bilinçli, istekli ve önceden planlı bir biçimde kullanılmış olacakları beklenemez. Ancak maddenin doğası gereği onu kavrayış ve ele alış tarzı, bir takım kuralları da içeriyor olmalıdır. Bu tür bir düşünüş tarzı, günlük sıradan yaşamın en ufak ayrıntıları düzeyinde, hemen herkes tarafından yüzlerce, binlerce kez yaşatılmakta ve "Spontan Materyalizm" olarak bilinmektedir.[99]

Yeni insanlaşılan bir süreçte ilkel insan çevresi tarafından sınırlandırılmıştır. Kısmen tanımakta olduğu belli bir alanda dolaşarak toplamaktadır. Doğa karşısında bilgisiz, deneyimsizdir. Bu bilgisizlik insanın ve topluluğun doğa karşısındaki her an dağılabilir, yok olabilir yapısını koşullamaktadır. Bir yandan da insanlar arasında daha sıkı ve gelişkin ilişkileri gerekli kılmayarak, topluluk içi ilişkilerin dağınıklığına neden olmaktadır. Herkes ayrı ayrı toplarken ve yalnızca toplayabiliyorken, toplum başka bir üretim biçimini kotaramazken, daha ileri düzeyde, daha iletişimli ilişkilere gerek yoktur.[100] Birlikte olmanın getirdiği yararlar (eğer varsa), bu sürecin sonuçlarının bilince çıkması ile kavranacak ve benimsenecektir.

Başlangıçta bu ilişki, gerçek bir olgu olarak tanımlanamaz, ayrımlanamaz bile. Bu tam hayvanca bir yaşayıştır. Bilinç biçimleri, üretimin gelişimi temelinde gelişecek, toplumsallaşma ile birlikte dünyayı kavrayış düzeyi yükselecektir. "Bilinç demek ki bir hamlede toplumsal bir üründür ve insanlar mevcut olduğu sürece böylece kalır. Elbetteki bilinç ilk önce, ancak, en yakın duyularla kavranan çevrenin bilincidir... Burada, başka bir yerde olduğu gibi, insanın ve doğanın özdeşliği, insanların doğa karşısındaki sınırlı davranışlarını koşullandırması biçiminde ve kendi arala-

98. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.17. Ayrıca benzer yaklaşım için aynı yazar, Sex, Culture and Myth, s.317'ye bakılabilir.

99. Kuusinen, Diyalektik Materyalizm, s.13-14.

100. Şenel, aynı eser, s.103. Yazar aynı yerde, bu koşulların düşüncenin gelişimini engelleyici bir etmen olduğu görüşünü de dile getirmektedir.

larındaki sınırlı davranışlarının da, onların doğa ile olan sınırlı ilişkilerini koşullandırması biçiminde kendini gösterir, çünkü, kesin olarak doğa, tarih tarafından henüz pek az değişikliğe uğratılmıştır. Ve, öte yandan, çevredeki bireylerle ilişki kurmak zorunluluğunun bilinci, kısaca toplum halinde yaşadığı olgusu nedeniyle, insan için bilincinin başlangıcını ifade eder."[101]

Böylece, bilincin ilk biçimlenme yani ilk toplumsallaşma aşamasında gerek topluluğun diğer üyeleriyle, gerekse çevreyle bir özdeşlik söz konusudur. İnsan, bir birey olarak kendisini ilişkiler içinde ayırdedemez ve topluluğu bir bütün olarak çevreden ayrı bir oluşum olarak tanımlayamaz.[102] Yapma, üretme sürecinde insan, başarısının ve yaptıklarının elle tutulur sonuçlarını görüp, toplumsallaşmanın bilincine varır. Yapılanların tanınabilmesi aynı zamanda, başarısızlıkların ve doğa karşısındaki güçsüzlüğün farkına varmaktır. En yakından başlayarak giderek genişleyen bir çevrenin yasalarını bilmek, gerek kendisini gerekse topluluğu, çevreden ayrı, fakat onunla ilişkileri içinde kavramak yetisi, "yapamamak", "gerçekleştirememek", "güçsüzlüğünü hissetmek" bilincini de yaratır. İnsan beyninin kendisine ait fiilleri üretebilmesi için, öncelikle, özne, nesne kategorilerini tanımlaması gereklidir. Gelişen ilişkiler içinde insanın kendisini tanımlayışı ancak ortak toplumsal çıkarlar içinde mümkün olabilir. Toplum var olduğu için insan vardır, insan toplum içinde varlık bulabilmektedir.[103] Öte yandan toplum tek tek üyelerin hemen hemen aynı ölçüdeki gönüllü çalışmaları ile yaşayabilmektedir.[104] Bu diyalektik birlik, tümüyle, insanın toplum için ve toplumun da insan için varlık nedeni oluşturması demektir. Sonuçta, bireyselliği toplumsallaşma

101. Marx-Engels, Alman İdeolojisi, s.60-61.

102. Thomson, İlk Filozoflar, s.61 ve 110'da ilk çağlarda, toplumun kendi içindeki ve çevresiyle ilişkilerinin geriliği nedeniyle, yabanıl bilincinde, doğa ile toplumun eş tutulduğunu belirtir. Bergonioux, aynı eser, s.115'te de, ilk aşamada insanın dünyadan ayrılmamış olduğu yazılıdır.

103. Şenel, aynı eser, s.91'de ilkel topluluk insanlarının birbirlerini tam anlamıyla tanıdıklarından, birbirlerinin davranış ve düşüncelerini özdeşleşecek kadar etkileyip, denetlediklerinden söz eder.

104. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.53'te "Başlangıçta bütün çalışma ortaklaşaydı, birey topluluk içinde vardı" der.

ve toplumsal yapıyla özdeş olarak değerlendiren bir bilinç yapısı ortaya çıkar.

Toplumsal bilincin bu yapısı, topluluğun zorunlu dayanışmacı ve çıkar çelişkileri olmayan yapısı nedeniyle, tüm bireyleri aynı biçimde kapsar. Ortak olarak benimsenen, çelişik yararlanımları birbiri karşısında başat duruma getirmek kaygısı taşımayan, kolektif bir anlayış yayılır ve yaşar. Günümüzdeki ilkel topluluklarda da kolektif algılamaların önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Jahoda, toplum, basitleştikçe kolektif algılamaların ağırlık kazandığını vurgular.[105]

Alexeev'e göre, artan sosyal organizasyonun gelişimi, antropogenezisin oluşumunda baskın bir trendi oluşturmuştur. Duygu, sevgi ve birlik komponentleri sosyal yapının bu bileşimi içinde yaşam bulmuş olmalıdırlar. O dönemin karakteristik tipolojisinin bu üç görüntüsü, bilincin en ilkel aşamalarının biçimlenmesinin başlangıcı ile ilişkili olmuştur. Ve hominidlerin alt dalları ile birlikte gelişmiştir. Geri düzeydeki bir üretkenlik temelinde toplayıcılık ve avcılığın yaygın alışkanlık ve teknikleri, içli dışlı yaşantının yarattığı psikolojik birlik, geleneksel tekniklerle alet yapım pratiği, ortak bir dil, bilginin biriktirilmesi, bunların hepsi ilkel hominidlerde hakim olan bir psikolojik duygu temeli oluşturmuş ve tüm insanların diğerlerini tamamen kendilerine benzer şekilde algılamalarına neden olmuştur.[106] Bu herkes için söz konusudur ve kolektif bilincin içeriğini oluşturmuştur.

105. Jahoda, aynı eser, s.125. İlkel bilincin kolektif yanı şimdiye dek değişik biçimler ve bağlamlarda ele alınmıştır. Bunlardan en bilinenlerinin E.Durkheim ile L.Bruhl'ün yaklaşımları olduğu anlaşılmaktadır. Durkheim, mantığın ilk şeklini kolektif düşüncede görmüş ve toplumsal gelişimi buna bağlamıştır. O'na göre bu düşünüş biçimi ileride devlet organizasyonunda görüntülenecektir. Bruhl ise, ilkel bilinci "katılımsal" olarak tanımlamıştır. Bu bilinç, aynı zamarda, O'na göre, fantastik-gerçek dışı olduğundan, "katılım" da "mistik"tir. (bkz. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.17-18). Jung ise Bruhl'ün "Mistik Katılım" dediğini, "Özdeşlik: Bilinçsiz Bir Eşitlik" olarak adlandırmıştır. (bkz. Aldrich, aynı eser, s.73-88).

106. Alexeev, aynı eser, s.259-264. Ek olarak Aldrich, aynı eser, s.119-129'da herkesin aynı koşullarda yaşayarak, aynı yaşam umudunu taşımasını, ilkel grubun homojenitesini sağlayan etken olarak görür. Devamla da, ilkel toplumu "Sosyalistik" olarak değerlendirerek, "Primitif Sosyalizm" tanımını yapar.

İlkel insanın ilgilenimleri son derece somut ve pratiktir. Çünkü gereksinimler son derece (karın doyurmak, su içmek, çoğalmak gibi) içgüdüsel ve somuttur. Dolayısıyla bunlar aynı derecede pratik, sonuç verici, somut yaklaşımlar, çözümler gerektirirler. Tüm toplum üyeleri aynı kaygıyı birlikte taşırlar. Böylece somut düşünce tarzı, ilkel bilincin bir özelliği olarak kendisini ortaya koyar. Doğanın somut gerçekliği, aynı biçimde bilince de yansır.[107] Somutluk amaç-sonuç ilişkisinde yaşar ve pratik bir anlam taşır. Karın doyurulmalı, su içilmelidir.

Bu olgu, düşünceyi seslendiren dile de yansır. İlkeller arasında soyut şeylerin pek konuşulmadığı bilinmektedir. Böyle toplumlarda, konuşma da günlük pratiğin yoğunlaştığı işleri dile getirmeye yarar. Daha gelişkin toplumlarda görülen kimi kavramlar ilkel dillerde yoktur bile. Örneğin Avustralya'daki bazı dillerde, "yuvarlak" ve "sert" kavramlarını karşılayan hiçbir sözcük yoktur. Bu kavramlar ancak mimik ve jestler eşliğinde, maddi nesnelere benzetilerek dile getirilirler.[108] Bunun gibi, Kızılderili dillerinde de "iyilik" ve "mutluluk" kavramlarının tek başına bulunmadığı, ancak belli bir kişinin iyilik ve mutluluğundan söz edilebildiği bilinmektedir. Böylece soyut bir kavram, en fazlasından, somut bir olgu ile yanyana gelerek yaşam bulmuş olmaktadır. Bu, ilkel bilinçteki soyutluk düzeyinin göstergesidir. Boas'a göre bu durum, yaşamın, bu tür kavramları gerektirmeyişinden ileri gelmektedir.[109]

Konuşmanın tarih öncesi gelişimi hakkındaki veriler de, düşüncenin, önceleri somut karakterli olduğunu, soyutlama yeteneğinin sonradan geliştiğini göstermektedir. Australopitekus aşamasında iletişimin çığlıklar ve tonlardaki ses kümeleri ile sağlandığı belirtilmekte ve bu tür iletişime "Vocal Information" denilmektedir. Evrim basamağında Australopitekuslar'dan sonra gelen ve ilk kez avcılığın önem kazanmaya başladığı Pithekantrop aşamasında ise ayrı anlamlarla yüklü kelimeler ortaya çıkmıştır. Artık objelerin tanımlayıcısı olarak kelimeler, hattâ tek tük keli-

107. Thomson, İnsanın Özü, s.25.

108. Thomson, aynı eser, s.41.

109. Boas, aynı eser, s.216-218. Aynı yerde Boas, aynı olgunun, ilkel dillerin numaralandırma sistemi ile doğrulanacağını söyler. Eskimolar'daki numaraların üçü dördü geçmediğini belirtir ve bunu, saymaları gereken çok sayıda nesnenin olmayışına bağlar.

me cümleler bile vardır. Konuşmanın bu düzeyi "Dialojik Konuşma" olarak adlandırılmaktadır.[110] Dialojik konuşma, ben-ego soyutlamasının gelişmemiş olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Çok daha sonraları Neanderthal insan döneminde[111] "Monolojik Konuşma" denilen, moderne yakın artikülasyonu ve yapısal kategorileri (sintaks gibi) olan konuşma gelişmiştir. Monolojik konuşma, kişinin bireyselleşmekte, "ben" bilincinin gelişmekte olduğunu gösterir. Artık bilinç, kendisi ile o anda doğrudan ilişkide bulunduğu kişilerin ve ilişki dışında olanların ayrımını yapabilmektedir. Böylece dilin nesne ve özne kategorileri de ortaya çıkar. Dialojik konuşmada ise, cümlenin yapısal ögeleri biçimlenmiştir, ortada cümle yapısı yoktur. Yalnızca düşüncenin, tek tek somut olguları kavradığını gösteren kelimeler vardır. Soyutlama yeteneği çok daha sonraları gelişecektir. Soyutlama, ampirik gözlem ve deneyimlerin sonuçlarının genellenmesi ile gelişen kavramsal düşünce halkasıyla iç içe geçecektir. Kavramsal düşünceye geçiş Pithekantroplar döneminde görülmeye başlamıştır. Dialojik konuşma bunun göstergesi sayılmaktadır.[112]

Düşüncedeki somutluğun izlerine mağara duvarlarındaki resimlerde de rastlamak mümkündür. Buralarda resmedilen hayvanların özelliklerinin tüm ayrıntılarıyla çizilmişliği, çizgilerdeki düzgünlük, netlik, her hayvanda bulunması olanaksız kimi ayrıntılara yer verilmiş olması, bu resimlerin ayrı ayrı hayvanları konu aldıkları, genelinde bir hayvan türünü canlandırmadıkları kanısını uyandırmaktadır.[113] Böylece konuşmada rastlanan somut nitelik resimde de benzer biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Doğanın ürünlerinden yararlanmaya ve karnını doyurmaya yönelik somut ve pratik bakış açısı, bir yandan da içinde yaşanılan ortamı olabildiğince sistematize etmeye çalışmıştır. Aslında, doğadaki mevcut ilişkiler bütünü, organik hareketin yasaları, zorunlu olarak böyle bir çabayı doğurmuştur. Var olan düzenin sinir sistemine yansımasından başka bir şey değildir bu.

110. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.13'te ilk seslerin ve kelimelerin olayı taklit yoluyla doğduğu anlatılır.

111. Neanderthaller avcılığı uzmanca yapan insanlardı.

112. Alexeev, aynı eser, s.220-218, 228-238, 241-251, 282-285.

113. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.33-34.

İlkel düşünce doğadaki herşeyi neden, sonuç ilişkisi içerisinde kavrar. Öylesine ki onun için rastlantı diye bir şey yoktur bile. Herşeyin mutlaka bir nedeni ve her nedenin de mutlaka bir sonucu vardır.[114] Bu düşünceye doğadaki bazı süreçlerin çok uzun süreli gözlemlerinden, mevsimsel ritmin, hayvan, bitki ve insan organizmalarının bioritimlerinin farkedilmesinden sonra varılmış olsa gerektir. Gözlemlerin sonuçlarının, insanın kafasında bilgisel kazanımlar olarak birikmesi ve bu birikimlerle insanın yaşamdaki başarısının korele edilebilmesi, herşeyde bir düzenlilik olduğu ve daha başarılı olabilmek için bu düzenliliği daha fazla oranda kavramak gerektiği düşüncesini bilince çıkartmış olmalıdır. Buradaki düzenlilik doğrudan doğruya doğanın kendi içindeki, maddi bir düzenliliktir. Hiç kimse tarafından kurulmamıştır. Bilinç doğanın maddi yasalarını, yine bu yasalardan hareketle açıklamaya çalışmaktadır.

Ancak ilkel düşünce aynı zamanda yüzeysel bir düşüncedir de. Yani olayların derinine işleyemeyen, maddenin hareketinin nedenlerini tam olarak kavrayamayan bir düşünce tarzıdır. Henüz olayların düzenliliği tam olarak kavranamamış, yeterli ampirik veri biriktirilememiş, olaylar genellenememiştir. Düşünce halen çok somuttur. Böylece, olayları neden, sonuç ilişkisi çerçevesinde kavrama doğallığı, yüzeydeki ve görünen yönleri kendisine veri olarak almaktadır. Görünürdeki kendiliğinden ve rastgele ilişkiler, neden ya da sonuç olarak algılanmaktadırlar. Konuyla ilgili olarak L.Bruhl, Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında başından geçen şöyle bir olayı aktarmaktadır: "Bir akşam ülkenin hayvanları hakkında konuşurken, onları, Fransa'daki tavşanlar hakkında bilgilendirmek istedim ve ateş ışığında, duvarda bir tavşan gölgesi yaptım. Tamamen bir şans eseri olarak ertesi gün, her zamankinden daha çok miktarda balık avladılar. Bunun üzerine gölge resminin avın bolluğunun nedeni olduğuna inanarak, yaptığımı her akşam tekrarlamamı ve kendilerine öğretmemi istediler."[115]

114. Bruhl'a göre ilkeller, modern insandan bile daha kesin biçimde her olayın bir nedeni olduğunu düşünürler (bkz. Aldrich, aynı eser, s.64-65).

115. Bruhl, How Natives Think, s.71-73'den aktaran Aldrich, aynı eser, s.75. Şenel'in benzer deyişi için bkz, aynı eser, s.107-109.

Doğanın yüzeysel algılanışında, ilk hominidler hep bir sistematizasyon peşinde olmuşlardır.[116] Bunun için de başlangıçtan beri, karşılaştıkları şeylerin simetrik ve asimetrik yönlerini kullanmışlardır. Yaşanan çevredeki iki yüzlü simetrik yapıların çokluğu zamanla bilince de yansımıştır.[117] Karşılaşılan bütünler öncelikle sağ-sol simetrik yanları olan objeler olarak algılanmışlardır. Böylece, sağ-sol simetrisi, yüzeysel kavrayış tarzında önemli yer tutmuştur. Bunun gibi, şeyleri, alt-üst, merkez-perifer, ön-arka yarımları olarak ele almak da mümkündür. Bu çiftli sembollerin en başından beri çiftli sembolizmin orjinini oluşturdukları ve çiftli karşıtlıkların ilkelin bilimsel olarak dünyayı algılamasında güçlü araçlar oldukları belirtilmektedir. Bu yaklaşım dünyayı genellemede bir sistematizasyon aracı olarak kullanılmıştır. Bilinçteki ikili karşıtlıklar dönemi Australopitekuslar boyunca biçimlenmiş ve bu dönemde ikili karşıtlıklar bilimsel algılayışın ilkesi olmuşlardır.[118] Yaratılan ikili karşıtlıkların, objelerin yüzeydeki görünen yanlarını değerlendirmeye, görünen ilişkileri ele almaya dayandığı izlenmektedir. Böylece ilk insanlar gözlemlerinin birikimlerine dayanarak, çevrelerindeki dünyayı birbirleriyle çelişen aynı zamanda da birbirini tamamlayan özelliklerine göre ikili gruplar halinde sınıflandırmışlardır. Belirtildiği gibi bu konudaki çıkış noktasını, en çok karşılaşılan ön-arka, merkez-çevre vb. zıtlıklar oluşturmuştur. Bu, yüzeysel ilişkileri kullanan bir klasifikasyon tekniğidir. İşte insanın ilişkileri kuralsız ve dağınık bırakmak eğiliminde olmadığı, dünyayı sistematize etmeye çalıştığı, bunu yaparken de şeyler arasındaki yüzeysel benzerlik ve zıtlıklara dayandığı anlaşılmaktadır.

Kısaca, benzetmeci ve taklitçi düşünüşün ilkeller arasında çok önemli bir yeri olmuştur.[119] İletişim sisteminin sağladığı olanakların başlangıçtaki

116. Şenel, aynı eser, s.108'de ilkel düşüncenin "sınıflandırıcı" bir yolda olduğunu söyleyerek, bunun, ilkel insanın çevresindeki olayları kavrama yolunda duyduğu entelektüel bir merakın değil, fakat onları kendi yararına uyacak biçimde etkileme, değiştirme amacının ürünü olduğunu savunur.

117. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.22'de ilkellerin dünyayı kavrayışta benzerliklerle birlikte, zıtlıkları da kullandığını yazar.

118. Daha geniş bilgi için bkz. Alexeev, aynı eser, s.241-252.

119. Godelier, Perspectives in Marxist Anthropology, s.182'de ilkel düşünce "Anolojik" olarak tanımlanmaktadır.

kısıtlılığı, günlük yaşantı sırasında karşılaşılan olayların bireyler arasındaki aktarımında ve çocuklara yeni şeylerin öğretilmesinde taklit yolunu koşullamıştır.[120] Yaşamın doğrudan kendi içinden kaynaklanan zorlamalar, insanları şeyler arasındaki benzerlikleri görmeye ve onları aktarmak için de taklit etmeye götürmüş, benzetmeci bir bilinç yapısını yaratmıştır. Dildeki ilk kelimelerin ortaya çıkışında da, zorlamaların izlerine rastlamanın mümkün olduğu söylenmektedir. Childe ilk kelimelerin, olayları ve onların seslerini taklit yoluyla ortaya çıkmış olabileceklerini belirtmektedir.[121]

Yalnızca olayları algılamak değil, onları değiştirmek de söz konusu olduğunda, benzetmeci düşünüş tarzının iki yönü özellikle önem kazanmaktadır. Sözü edilen bu iki yön, aynı zamanda ilkel düşüncenin yüzeyselliğini de sonuna kadar sergileyecektir. Buna göre: 1- İlkel düşüncede, bir zamanlar yan yana bulunmuş ya da birbirlerinin çeşitli kısımlarını oluşturmuş olan parçalar, sonradan çeşitli nedenlerle ayrılmış da olsalar, birbirleriyle halen ilişkilidirler. Öyle ki, bunlardan birisi üzerinde yapılacak herhangi bir işlem, aynen diğerini de etkileyecektir. İlkel düşüncede kesilmiş bir tırnak ya da saç parçası ile o parçanın bir zamanlar ait olduğu insan, bir isimle o ismin sahibi olan insan arasındaki ilişkiler hep böyle değerlendirilmektedir. İlkel düşüncenin bu ilkesi temas kalkmış olsa da "parça bütüne aittir" şeklinde değerlendirilmektedir. Bu ilkenin bir başka sonucu da, bir bütünün bir parçasının ele geçirilmesinin bütünü ele geçirmek ya da etkilemek olanağını sağladığı şeklinde özetlenebilir. Böylece bir bütünün bir parçasının sahiplenilmesi sonucu, onun üzerinde

120. Şenel, aynı eser, s.106'da taklitçi davranışı, avcılık ekonomisi koşullarında gerekli olan deneyim aktarımı gereksinimine dayandırılmıştır. Ancak daha önceki dönemlerde olamazlığı konusunda da herhangi bir şey söylememektedir. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.13-15'te ilk insanların, hayvanlar gibi taklit yoluyla öğrenmekte olduklarını, ancak öğrenilecek şeylerin çoğalmasıyla birlikte daha soyut bir araca gerek doğduğunu, böylece de dilin geliştiğini belirtmektedir. Child'a göre dil, insanı somutun tutsaklığından kurtarmıştır. Çünkü taklit, ancak o anda içinde yaşanılan bir olayın aktarılmasına olanak tanır. Oysa dil zaman ve mekan sınırlarını aşar. Hallowell, aynı eser, s.243'de ilk iletişimin taklite dayalı mimiklerle gerçekleştiği belirtilmektedir. Thomson, İnsanın Özü, s.44'de, doğadaki seslerin taklit edilmesini yansılama olarak tanımlayarak, bunun dil malzemesinin temel kaynaklarından olduğunu söylemektedir.

121. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.13.

bir takım işlemlerle aynı etkiyi bütün üzerinde oluşturmak mümkün olabilecektir. 2- Benzetmeci düşünceye göre, bir olayın ya da gerçekleşmesi istenen bir sonucun taklit edilmesi yoluyla, o sonuca ulaşılması mümkündür. Bu ilke de "benzer benzeri meydana getirir" biçiminde özetlenmektedir.[122]

Çevresindeki olayların nesnel yanlarını kavrayamayan, ancak kavramak zorunluluğu içinde olan, bu nedenle görünür de olsa, olaylar arasındaki ilişkileri sistematize eden ilkel düşünce, benzetmeci taklitçi yanının iki özelliğiyle zorlayıcı bir karaktere sahiptir. Bu yanıyla aynı zamanda özneldir de.[123] İlişkilerin gerçek dinamiğini kavrayamadığı için görünürdeki nedenlerden kalkarak ulaştığı görünürdeki sonuçların da hemen gerçekleşmesini bekler. Sonuca ulaşmak için, kendisinin ürettiği görünürde etkili araçlar kullanır. İşte bu uygulamalara "Büyü" adı verilmektedir.

Benzetmeci bilincin yukarıda sözünü ettiğimiz iki yönüne göre, Frazer büyüyü iki başlık altında toplamaktadır. Buna göre: "Parça bütüne aittir" ilkesini kullanan büyüye "Kontagiöz (Temas) Büyü", "benzer benzeri meydana getirir" ilkesini kullanana da "Homeopatik (Taklit) Büyü" adını vermiştir.[124] Bu şekliyle büyü, ilkel bilincin iyice sistematize olmuş biçimi olarak görünmektedir.

İlk çağlardaki bilgi birikimi ve bilimsel nitelikli genellemeler, görünürdeki yüzeysel karşıtlık ve benzerliklere göre, şeyleri sınıflandırmak yoluyla elde edilmiştir. Bunlar, varolan gerçekliğin kavranması çabası ve benzetmeci düşüncenin uygulanmasıyla varılmış sonuçlardır. Bu yönüyle ilkel toplumun bilinç yapısı içerisinde, gerçeğe uygun bilgi birikimleri ile,

122. "Parça Bütüne Aittir" ve "Benzer Benzeri Meydana Getirir" tanımlamaları için bkz. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.141-143.

123. İnsanın Özü, s.25, 51-55'te Thomson, ilkel insanın çevresini ancak dış yüzeysel ilişkilerine göre, duyumsal bir yaklaşımla gruplandırdığını, böylece de, ilkel düşüncenin somut ve öznel olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, İlk Filozoflar, s.56'da büyü bağlamında ilkel insanın kendi istekleri doğrultusundaki zorlayıcı yaklaşımından söz etmektedir. Yine Tarih Öncesi Ege-2, s.193'de doğayı tanımamanın, insanın kendi isteklerini öne sürmesinin nedeni olduğunu yazmaktadır. Thomson'a göre büyünün yeri de burasıdır. Şenel, aynı eser, s.109'da da benzer yaklaşım bulunabilir.

124. Jahoda, aynı eser, s.170 ve Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.141-142. Büyü, Bilim ve Din, s.48-49'da da aynı tanımlamaları Malinowski yapmaktadır.

bugün büyü olarak nitelenen uygulamalar arasında fark yoktur. Daha doğrusu, günümüzde büyü diye bilinen uygulamaların özündeki benzetmeci-taklitçi anlayış ilkel bilincin ta kendisidir. Bu nedenle ilkel düşünçeye "Sihirci Düşünüş" denilmektedir.[125] Sihirci düşüncedeki, kişinin zorlayıcı tavrı, sonuca ulaşmak istemek gibi son derece olağandır. Dünyanın, nesnel olarak, ancak görünür ilişkilerle kavranabildiği bir aşamada, düşüncenin görünürdeki bir takım yolları keşfederek kendi pratiğinde uygulamaya çalışması da aynı derecede olağandır. İşte bu olağanlık, Amerika Kızılderilileri'nin, yapılan bir tavşan taklidi sonrasında avın bol olduğunu görmeleri ile iki olay arasında nedensellik bağlantısı kurmalarını sağlamıştır. Onlar, çevrelerindeki doğanın içinde gelişen, ilk yaşanılan bir ilişkiyi genel geçer bir yasa olarak uygulamayla kalkışmışlardır. Bu, doğal olayları, yine doğanın kendi süreçleri ile açıklama çabasından başka bir şey değildir. Tamamen de bilimsel nüveler içermektedir. Gelişmemiş, güdük olan yanı, ilişkilerin derinine inemiyor oluşudur, dolayısıyla onun için ayrımına varabildiği her ilişki bir yasa olmaktadır. Bu, yaşayabilmek savaşımının dayattığı, doğanın yasalarını bilmek ve kavramak zorunluluğunun dışavurumudur. İlk bakışta, gizemli, mistik, doğaüstü gibi nitelemeler yakıştırılabilecek olan bu düşünüş tarzı, aslında tümüyle bilimsel bir temele oturmaktadır.[126] Rastlantıları abartıyor oluşuna, insanın gereksinimlerine yanıt vermek kaygısını taşıyor oluşuna, zorlayıcılığına bakarak bu yaklaşım tarzına yukardaki sıfatları yakıştırmak olanaksız görünmektedir.

Sihirci düşünce ilkel toplumun bilinç formasyonudur. Benzetme ve zıtlıklara dayalı sınıflama ve soyutlamalar, pratikte sınanacak, sorunları çözümleyebilenler ve yaşamı-üretim açımlayabilenler, bilgi olarak birikecekler ve daha temelli nüvelerini oluşturacaklardır. Kısaca, deney seti günlük çalışma ortamıdır. Böylece, işe yaramayanlar atılacaklar, sınıflandırıcı girişimler daha derin ilişkileri kavramaya yönelecektir. Tabi, bu süreçte, öncelikle ilk eldeki sınıflamaların işe yaramadığının da gözlen-

125. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.61. Şenel, aynı eser, s.109.

126. Şenel, aynı eser, s.109'da ilkel düşünceyi mistik olarak niteleyen görüşleri eleştirirken şöyle demektedir: "İlkin, sihircinin olaylar arasında 'gizemli' dediği bağlantıyı kurması, olaylar arasındaki düzensiz, rastlantısal bağlantıların bilincine varmasıdır. Kurduğu bu bağlantı bize 'gizemli' görünebilir. İlkel ise bu bağlantıyı tümüyle maddi temellere dayandırarak kurmuştur."

mesi ve "işe yaramaz" genellemesinin yapılabilmesi gerekecektir. Çünkü, o sınıflama, belki de, binlerce kez yinelenmiş bir olayın gözlemine dayanmaktadır. Olumsuzlaması da belli bir olay tekrarını gerektirecektir. Örneğimizde ise ateşte tavşan taklidi ile avın bolluğu arasındaki ilişkinin sınanması, en fazla birkaç kerelik bir deneyle yapılabilecektir. Eğer benzer tekrarlar, ilkiyle aynı sonucu vermiyorsa, o zaman aynı uygulamanın kullanılmasından vazgeçmek gerekecektir. İlkellerin yaşantısındaki bu olay, daha önce sözünü ettiğimiz deneme yanılma yoludur. Ve yine belirtmiş olduğumuz gibi, işe yaramayanda ısrar, yiyecek sağlamayı, yaşamayı olanaksızlaştıracağından, akılcı ve mümkün görünmemektedir.

Çağdaş ilkel toplumlar arasında ise, büyünün kurumlaştığı ve pratiğe tekabül eden nesnel bilgi birikimi yanında, ayrı bir işlev kazandığı görülmektedir. Bu durumlarda deneyle kanıtlanmamış ya da tam tersi gösterilmiş olsa da, büyüsel uygulamaların sürdürülmekte olduğu saptanabilmektedir. Böylece çağdaş ilkellerde bilimsel bilgi ile büyü, günlük yaşantıya yönelik olarak yan yana ve ayrı ayrı bulunabilmektedir.

Buralarda büyü, doğayı bilimsel algılayışın yanında, doğanın yasaları karşısında, ne olursa olsun insanın kendi öznel isteklerini mutlaklaştıran bir oluşum olarak bulunmaktadır. Bu haliyle bilginin alanına da karışmakta, ancak bilginin yetersiz kaldığının bilindiği yerde işe girişmektedir.[127] Kimi kez de büyü, sorunun doğrudan çözümünde işe yaramaz olduğu bilinerek uygulanmaktadır.[128]

Malinowski, bu konuda, Trobriand Adaları'ndan bir örnek vermektedir. Trobriand Adaları'nda göl köylerindeki balıkçılık tehlikesiz ve güvenilir olup, zehir atılarak bol miktarda av elde edilebilmektedir. Açık deniz kıyılarında ise tehlike çoktur. Balık avıyla ilgili olan büyüye de yalnızca açık deniz avcılığına çıkmadan önce başvurulmaktadır.[129] Buradaki büyünün

127. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.55-56, 62. Sex, Culture and Myth, s.214, 259, 261, 317'de Malinowski'nin konuya ilişkin benzer yaklaşımı bulunabilir.

128. Murphy, Cultural and Social Anthropology, s.179'da konuyla ilintili olarak, bir yağmur yağdırıcısının, kurak mevsimin ortasında yağmur yağdıramayacağını aslında bildiği belirtilmektedir.

129. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.14.

amaç ve işlevi, topluluk üyelerinin ava hazırlanmalarıdır. Malinowski'ye göre büyü bu işlevini, toplumu psişik bir integrasyona sokarak, bireylere güven vererek ve koordine ederek yerine getirmektedir.[130] Malinowski bunu da büyünün pratik yararı çerçevesinde değerlendirmektedir.

Böylece büyü, bu yönüyle gerçek bilgilenme sürecinden, pratikten ve (kullanım açısından) toplumdan soyutlanmakta, kendi başına bir kurum olarak, uzman kişilerce kullanılır duruma gelmektedir.[131] Bu olgu, kabaca, çağdaş ilkellerin, daha kalabalık, daha organize ve işbölümü yolunda daha gelişmiş toplumsal yapılarıyla ilişkilidir diyebiliriz. Toplum dar bir doğal ortamda sınırlanmış ve burada çok uzun yıllar hep aynı biçimde üretmek zorunda kalmıştır. Çağdaş ilkellerin hemen hepsinde aynı üretimsel yalıtılmışlığı görebilmek mümkündür. Yalıtılmışlık da toplumu olağan evrimsel sürecinin dışına taşırmış, onu tarihi gelişiminden alıkoymuştur. Sonuçta da ilkel bilinç sürekli kendi üzerine katlanan, bir çeşit kısır döngü olarak tanımlanabilecek, pratikten kopuk ve onu kendisine konu edinmeyen soyutlamaları içermeye başlamıştır. Sözü edilen soyutlamaların, yaşamı sıradan tekrarlardan ibaret ve düşüncesi de alabildiğine somut nitelikli olan ilkel sürü içinde yaşamış olabileceğini düşünmek mümkün görünmemektedir.

Böylece ilkel bilincin özelliklerini şöylece sıralayabiliriz: İlişkileri tamamen doğal olarak tanımlaması ve doğa ve toplumu kavrarken herhangi bir doğaüstü fenomene başvurmaması, olayları nedensellik ilişkisi içinde ele alışı, şeyleri ve olayları yüzeysel-görünür ilişki ve yanlarıyla değerlendirmesi, dolayısıyla da rastlantısal olaylara nedensellik yüklemesi, Benzetmeci ve Taklitçi oluşu. Bu nitelikleriyle ilkel düşünce "Sihirci"dir. Ve özünde, bilimsel dünya görüşünün nüvelerini içermektedir. Bu haliyle bilimi de nüve olarak içinde barındırmaktadır.[132] Sihirci bilinç, çağdaş ilkel-

130. Malinowski, Sex, Culture and Myth, s.189 ve 323. 189'da Malenezya'da bir fırtınanın yarattığı kargaşanın, rüzgar büyüsünü uygulayan büyücü tarafından bir anda ortadan kaldırıldığından ve grubun son derece koordineli hareket eden bir nitelik kazandığından söz eder. Murphy, aynı eser, s.179'da büyünün kendine güveni geliştirdiğinden söz edilir.

131. Çağdaş ilkellerin hemen hepsinde büyü, büyücülerin denetimindedir. Ve sözü edilen psişik integrasyonu sağlayabilmek için ritüellerle zenginleştirilmiştir.

132. Bu konuda bilim adamları arasında benzer düşüncenin paylaşıldığı belirtilebilir. Ancak değerlendirmeler, bugünkü bilim yapısı ile çağdaş ilkellerin büyü kurumları dikkate

ilkellerin büyü kurumuna sıkışıp kalmış olan ilkelleri, daha yaygın ve daha saf olarak içermektedir.

Büyü uygulaması çağdaş ilkeller arasında yaygın olarak yaşamaktadır. Bu toplumlardaki temas ve taklit ilkesini kullanan büyüye bir göz atmak, benzetmeci-sihirci düşüncenin izlerini gözleyebilmek açısından ilginç olacaktır:

Güney Amerika Kızılderilileri'nden Abigonlar yumurta, balık, kaplumbağa yemek düşüncesinden tiksinirler. Bunların kendilerini tembelleştireceğini, aptallaştıracağını düşünürler. Öte yandan kaplan, boğa, geyik yemekten hoşlanırlar ve kuvvetleneceklerine, cesaretleneceklerine inanırlar. Bu bölgenin kuzey doğusunda baykuş aklın amblemidir. Baykuş gözünün yenmesinin, geceleri net görmeyi sağladığı düşünülür. Yeni Zelanda'da iyi bir hatip, ülkenin en melodik ötüşlü kuşu olan Korimako ile karşılaştırılır. Burada da geyik yiyen insan daha hızlı koşacaktır.[133] Bu uygulamalar temas büyüsü niteliğini taşımaktadırlar. Özellikleri kazanılmak istenen hayvanların, vücuda alınmak, içselleştirilmek, onlarla bütünleşmek eğilimlerin dışavurumudurlar. Geyiğin bir kısmına, yemek yoluyla, sahip olunduğunda, onun en kolay gözlenen özelliğine, hızlı koşmaya da sahip olunabilecektir. Bunlar gibi, temas büyüsünün başka özellikleri de vardır.

Örneğin pek çok toplumda, bir insanın, hayvanın, objenin, herhangi bir parçasının, orjinalinin tüm özelliklerine sahip olduğuna inanılır. Böylece düşmanın vücudunun çeşitli ürünlerine zarar vermekle kendisine de zarar verilebileceği düşünülür.[134] Bu uygulamanın aynısı Malaya'da ve Amerika Yerlileri arasında izlenmektedir. Malaya'da düşmanın bedensel yapısını ve kişiliğini temsil edebilecek, tırnak, saç, kirpik, kaş vb. toplanarak bunlar balmumu üzerine yapıştırılırlar. Bu figür yedi gece bo-

alınarak yapılmaktadır. Örneğin Frazer büyüyü bir çeşit yanlış bilim olarak yorumlamaktadır. O'na göre büyü, bilim gibi, evreni sistematize etmeye çalışmakta ancak yanlış ilkeler kullanmaktadır. Strauss'ta büyü, fenomenleri sıralama arzusundan doğmakta ve bilimden zorlayıcı olması ile ayrılmaktadır. Shweder'de ise insanın çevresine karşı tanımlayıcı ilgisi onu çevresini bilmeye götürmekte, bilgideki yetersizlik ve bilme sürecinde görünür benzerliklerin kullanılması büyüsel düşüncenin temelini oluşturmaktadır. (bkz. Jahoda, aynı eser, s.170-173).

133. Jahoda, aynı eser, s.175.

134. Murphy, aynı eser, s.178.

yunca lamba üzerine tutularak "yaktığım şey mum değil, ciğerini, kalbini ve tükürüğünü yaktığım filancadır" denilerek yavaş yavaş yakılır. Böylece o kişinin de ölceğine inanılır.[135] Burada temas büyüsünün içine taklit ilkesinin de karıştığı gözlenmektedir. Benzer şekilde Zulular, timsahlarla dolu bir nehri geçerlerken, bir parça timsah pisliği çiğnerler ve üzerlerine serperler.[136] Böylece, timsahın özelliklerine en azından geçici bir süre sahip olduklarını ve kendisi gibi bir canlıya zarar veremeyeceği için, timsahın kendilerine dokunmayacağını sanırlar.

Temas büyüsünün en bilinenlerinden birisi de isimlerle ilgili olanıdır. İlkel düşüncede isim, insanın kendisiyle özdeştir.[137] Örneğin Malinezya Yerlileri arasında yeni doğan bir bebeğe isim koyabilmek için, çocuğun yakın akrabalarının, ismi bilinen birisinin beynini yemeleri gerekmektedir. Ancak bu şekilde o kişinin ismi bebeğe verilebilmektedir. Bunun için de her isim töreninde birisi bu amaçla kurban edilmektedir. Bu uygulama Alman hükümetince engellenmeye çalışıldığında yerliler, "çocuklarımıza isim vermek zorundayız, yoksa onları nasıl tanırız" demişlerdir.[138] Kimi yerli toplumlarda isim kişiyle o derece özdeştir ve ismin bilinmesi durumunda, istenildiğinde, kişiye zarar verilebileceğine olan inanç o denli güçlüdür ki, doğan çocuğa sıklıkla iki isim verilir. Birisi gizlenir ve düşman öğrenerek çocuğa zarar verir korkusuyla söylenmez. Gerçek ismi olan diğeri ise serbestçe kullanılır. Kuzey Amerika'daki Hausalar'da ana baba bile çocuk dört yaşına gelene kadar onun gerçek ismini bilmezler.[139]

Yine Malinezyalılar'da, okla yaralanma durumunda, oku atan yay ele geçirilebilirse, yaranın yangısının azalması düşüncesiyle yay serin bir yerde saklanır. Buna karşılık yay eğer düşmanın elinde kalmışsa, yaranın yangısını arttırmak için, yayı mutlaka ateşin yanına koyacaktır.[140] Burada da taklit ve temas ilkelerinin birlikte bulunduğu görülmektedir.

Yalnızca taklit ilkesinin kullanıldığı büyü uygulamaları da vardır. Bunların en bilinenlerinden birisi yağmur büyüsüdür. Japonya'da Ainoslar'-

135. Örnek, İlkellerde, Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.142-43.

136. Örnek, İlkellerde, Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.144.

137. Thomson, İnsanın Özü, s.60'da hemen hemen aynı şeyi söylemektedir.

138. Blanc, Some Evidence For The Ideologies of Early Man, s.127-128.

139. Aldrich, aynı eser, s.84.

140. Freud, aynı eser, s.116.

da yağmur ve bulut taklitleriyle yağmur yağdırılmaya çalışılır. Bir grup büyük bir elekten aşağı su akıtırken, başka bir grup da yelken ve kürek takılmış bir kabı sanki bir gemiymiş gibi köyün yollarında dolaştırırlar. Java Adası'nın bazı bölgelerinde, pirincin çiçeklenme zamanı yaklaştığında, köylüler geceleyin kadınlı erkekli tarlalara gidip, toprağın verimini artırmak için ona örnek olmaya ve böylece iyi bir ürün elde edilmesini sağlamaya çalışırlar.[141] Burada da gerçekleşmesi istenilen olayın taklit edildiği görülmektedir.

Bu örneklerin tümünde dikkati çeken bir diğer nokta büyünün topluma yaygınlığıdır. Uygulamalar, toplumun herhangi bir statü kazanmamış kişilerince de, kendi günlük yaşantıları içinde uygulanabilmektedir.[142] Bu olgu çağdaş ilkellerde büyüyle ilgilenen ayrı-uzman yapılanmaların olmadığı anlamına gelmemektedir. Hattâ büyücülerin ayrı bir toplumsal statü kazandıkları da bilinmektedir. Bu haliyle büyücülüğün, daha gelişkin ve toplumsal işbölümünün belirdiği bir toplumsal gelişim aşamasına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Büyünün herkesce bilinir ve uygulanır yanı ise, kanımızca, büyüsel düşüncenin yaşamın her anında ve herkesçe kullanıldığı dönemleri işaret etmektedir.

Sihirci bilinç daha sonraki dönemlerde gelişecek olan diğer bilinç formasyonlarının içinde, bir kalıntı olarak, barınmış ve etkisini sürdürmüştür. Bugün bile gelişmiş toplumlar içindeki artıklarına rastlamak mümkündür. Bunlardan en bilineni "düşman göz" mekanizmasıdır. Orta ve Güney Avrupa'da buna yaygın olarak inanılmaktadır. Bu, bazı insanların (özellikle de daha az sıklıkla rastlanan göz rengine sahip olanların) bakışlarının zararlı olacağına olan inançtır. Buna benzer bir şey, birisinin övülmesinin veya iyi talihinden açıkça söz edilmesinin, o kişiye kötü şans getireceği düşüncesidir.[143]

Bu örneklerin benzerlerine Anadolu'da da yaygın olarak rastlanmaktadır. Bunların pek çoğunu sağlıkla ilgili geleneksel uygulamalar oluşturmaktadır. Belirtildiğine göre sözü edilen pratikler işlev bakımından "magie'nin temeli olan" homeopatik ve kontagiöz ilkelere bağlıdırlar.[144] Ör-

141. Freud, aynı eser, s.114.

142. Parkinson, aynı eser, s.23.

143. Murphy, aynı eser, s.178-179.

144. Acıpayamlı, Türkiye Folklorunun Bazı Özellikleri, s.20.

neğin az önce değindiğimiz "düşman göz" mekanizması Anadolu'da da bulunmakta ve yabancı bir kimsenin "kötü niyetle bakması" sonucunda bakılan kişi veya şeyin başına kötü bir olay geleceğine (nazar değeceğine) inanılmaktadır.[145] Buradaki ilişkinin tasarımsal bir ilişki olduğu görülmektedir. Hastalanan kişiyle karşılıklı konuşulması, onun çok yakından görülmesi şart değildir. Çok uzaklardan bile akıldan birisiyle ilgili bir düşüncenin geçirilmiş olması sonucunda o kişiye nazar değeceğine olan inanç, düşmanı yaralayan oku, yarasının sızısı geçsin diye serin bir yere koyan çağdaş ilkellerin bilinç biçimiyle özünde aynıdır. Bu durumda nazarı değecek kişinin niteliğinin önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu kişiler yabancı olmak zorundadırlar. Bu da, yabancı ve o toplumdan olmayan bir kişinin kötü niyetli yaklaşım ve düşüncelerinin söz konusu olabileceği yönündeki bir anlayışı ifade eder. Böylece de köken olarak kandaş ve kolektivist ilişkilerin yaşanmış olduğu toplumsal yapıların kalıntısı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla da Anadolu'nun bu örneğinde somutlaşan sihirci bilincin, bu kandaşlık unsuruyla birlikte yaşam bulmuş olduğu belirtilebilir. Konuyla ilgili olarak yine Anadolu'dan başka örnekler de verilebilir. "Aydaşlık Hastalığı" ve "Hastalığı Devretme" bunlardan ikisidir. Aydaşlık, bebeklik döneminde çocuğun yaşıtlarına göre daha zayıf, soluk görünümlü kalmasıdır. Bu durumda hastalığı tedavi etmek için, hastayla aynı yaşta ve sağlıklı çocuklardan birisinin herhangi bir giyeceği hastaya giydirilir, hasta çocuk sağlıklının evine götürülerek birlikte yemek yedirilir, emzirilir.[146] Bu motiflerin her birisinde gerçeği gerçekleşmesi arzulanan sonuç yönünde zorlamak eğilimleri görülmektedir. Hastalığı devretme geleneğinde ise taş, bıçak gibi nesneler ağrıyan yere değdirildiğinde, toprağa yatırıldığında ağrının veya hastalığın toprak vb. geçeceğine inanılmaktadır ki[147] bunlar da sihirci bilincin temas ilkesinden başka bir şey değildirler.

Yukarıda sıraladığımız türden örnekleri sayısız denecek kadar çoğaltmak olasıdır. Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta, bu örneklerin hepsinin sihirci bilincin kalıntıları olmaları dolayısıyla, Anadolu'nun da bir zamanlar kandaş-kolektif ilkel sürüsel bir toplumsal gelişim aşamasını yaşamış olduğunun verilerini sunuyor olmalarıdır.

145. Acıpayamlı, Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar, s.15.

146. Petekçi, Bozkırda Çocuk Hastalıkları Tedavisi, s.2743.

147. Aytar, Hastalığı Devretme Geleneği, s.7639

Sihirci düşünce etkilerini avcı ekonomi içinde de sürdürmüştür. Özellikle mağaralara yerleşim başladıktan sonra, duvar resimlerinden bu konuda pek çok veri elde edilebilmektedir. Ancak, bu dönemin bilinç formasyonundaki sihirci düşünce yönünü, avcılığa dayalı iktisadi, siyasal, toplumsal bütünü, yine bir süreç olarak açtıktan sonra ve aynı bilinç formasyonunu karakterize eden diğer yönleriyle birlikte ele almak uygun olacaktır. Yani konuyu toplayıcı ekonomiyi ele aldığımız gibi, aynı sırayla tartışmaya devam etmeliyiz.

Bunun için de, önce yeniden Australopitekuslar'ı en son bıraktığımız yere geri dönmeli ve onların arkeoloji alanını terkettikleri anda ortaya çıkan Homo Erektuslar'ın avcı ekonomi biçimini incelemeliyiz.

III. BÖLÜM
AVCILIĞA DAYALI ÜRETİM TARZI

A) AVCI TOPLUMSAL YAŞANTI

Australopitekuslar'dan sonra ortaya çıkan homo türü Homo Erektus olarak adlandırılmıştır. Homo Erektus, "dik duruşlu insan" anlamına gelmektedir.[1] Homo Erektuslar'ın ilk örneklerine Güneydoğu Asya'da-Java'da rastlanmıştır. İlk bulunanları Pithekantropus Erektus, "dik duruşlu maymun adam" olarak tanımlanmıştır. Pithekantropuslar'ın ilk örneklerinin, jeolojik açıdan ilk buzularası döneme (orta pleistocene) ait oldukları anlaşılmıştır. Böylece Homo Erektuslar'ın bundan 1.5 milyon ile 600 bin yıl önce tarih sahnesinde oldukları anlaşılmaktadır.[2]

Bulunan fosillerin foramen magnumlarının incelenmesi sonucunda, Homo Erektuslar'ın kafa pozisyonlarının, modern insanınkine yakın olduğu bulunmuştur. Ayrıca femur yapıları da, daha uzun süre ayakta durmakta olduklarına işaret etmektedir. Teknik analizler femur yapısındaki değişiklikler ile kafatasının gelişiminin eş zamanlı olduğunu göstermiştir. Homo Erektuslar'ın beyin hacimlerinin ortalama 930 cm^3 olduğu anlaşılmıştır. Java Adamı'yla birlikte avcılık ekonomisi ortaya çıkmıştır. İlk türlerinin avcılık yaptığına ilişkin doğrudan kanıtlar yoksa da, sonraki dönemlerde ortaya çıkan akrabalarının ve Homo Erektuslar'ın daha gelişkin bir türü olan Pekin Adamı'nın usta avcılar olduğu bilinmektedir.[3]

1. Wells, aynı eser, s.17.
2. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.130-131.
3. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.134.

Avcılığın, bu andan başlayarak, günümüzden yaklaşık 10-15 bin yıl öncesine kadar egemen üretim biçimi olduğu görülmektedir. Bu kadar uzun zaman içerisinde insan türü de gerek bedensel, gerekse kültürel açılardan önemli değişiklikler geçirmiştir. Böylece, bu değişiklikleri dikkate alarak, aynı dönem içinde farklı homo türleri tanımlanmıştır. Çağımızdaki insanın da içinde bulunduğu Homo Sapiens türünün de uzun zaman (hem de o zamana kadar yapılmış olanın en uzman biçimiyle) avcılık yaptığı anlaşılmaktadır. Fiziksel ve kültürel bakımlardan insan türünün, avcılık ekonomisi boyunca, toplayıcılığa göre daha büyük bir çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Kültürel alandaki bu çeşitlilik, arkeolojik çalışmaların ortaya koyduğu gibi, alet yapım tekniklerinde izlenmektedir.

Tüm bu değişikliklerle eş zamanlı olarak, avcılığın toplumsal-sosyal yapısında da gözlenebilir değişiklikler olmuştur. Dolayısıyla sosyal yapıdaki değişiklikleri, her birisinin belli bir adı olan kültürel gelişim evreleri içinde değerlendirmek için, sözü edilen fiziksel ve kültürel değişikliklerin kısa bir kronolojik sıralamasını yapmak gerekli görünmektedir. Ancak bu dizin yapılırken, avcılıkla uğraşmış olan her bir homo türünün fizik ve alet teknolojisine ilişkin sosyal antropolojik özellikleri ayrı ayrı ele alınmayacak, konuyla bağlantısını bakımından yeterli olacağı düşünüldüğünden, gelişim çizgisi belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Günümüzden yaklaşık 15 bin yıl öncesinde hayvancılığın gelişimine kadar olan dönem boyunca, yalnızca avcılıkla geçinen insan türleri şöyle sıralanabilir: Bu türlerin ilk örnekleri, daha önce belirttiğimiz gibi, Pithekantropus Erektus ya da Java Adamı denilenlerdir. Bunlardan sonra ortaya çıkan ve Çin'de tanımlanan Homo Erektus Pekinensis (Pekin Adamı) ise her bakımdan tüm Homo Erektuslar'ın en gelişkini olmuştur. Afrika'nın çeşitli bölgelerinde, Güneybatı Avrupa'da, Almanya'nın Heildelberg yöresinde, Macaristan'da yaşamış olan Homo Erektuslar da avcılık yapmışlardır. Bunlardan sonra, 2. buzularası dönemde ortaya çıkan ve izlerine Almanya, Fransa, İngiltere'de rastlanan Erken Homo Sapiens türlerinin de avcı oldukları gösterilmiştir. Ayrıca Homo Sapiens Neanderthalis (ilk fosilleri Almanya ve Belçika'da bulunan ve adını bulunduğu mağaradan alan Neanderthal Adam) ve bunun kaybolmasından sonra Homo Sapiens'in ortada kalan tek alt türü olan Homo Sapiens Sapiensler de avcılıkla geçinmişlerdir.

İlk Homo Erektus türleri, Australopitekuslar'ın kendilerine bıraktığı

alet teknolojisini kullanmışlardır. Başlangıçta aletler, eskiden olduğu gibi taşın taşa vurulması yoluyla yapılmışlardır. Bu dönemin de ilk aleti taş baltalar olmuştur. Daha sonra aynı teknikle çekiçler yapılmıştır. Ancak uzun süre el baltalarının en önemli av aracı olarak kaldıkları görülecektir. El baltaları, Australopitekuslar'ın vurmaya yarayan kaba aletlerine göre, dapha düzgün kenarlı ve keskin uçlu, daha biçimli aletlerdir. Bu aletlerin oluşturduğu birikime "Acheulean Kültür" denilmektedir. Aynı kültür içerisinde tabaka taş aletler de bulunmaktadır. Bunlar el baltalarının biçimlendirilmesi sırasında, vurulan taştan kalkan tabakaların değerlendirilmesiyle oluşturulmuşlar ve taze hayvan derilerini işlemek gibi daha ince işlerde kullanılmışlardır. Bundan sonra alet teknolojisinde özellikle tabaka taş alet yapımının geliştiği görülmektedir. Sonuçta taşla taşı biçimlendirmek yerine, yuvarlak kenarlı kemik ve boynuzla vurmak öğrenilerek, yufkalanan parçalarla et kesme, delik delme gibi işler yapılabilmiştir. Ayrıca ormanlık bölgelerde yaşayan toplumlar iki yüzlü kazmalar geliştirmişlerdir. Homo Sapiens Sapiens'in ortaya çıktığı yukarı paleolitik dönemde (günümüzden 50 bin yıl önceleri) mızrak ortaya çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde taştan kılıçlar, kemikten mızrak başları, en sonunda ok ve yay, kancalı zıpkınlar ve mızrak atıcılar geliştirilmiştir.

Geliştirilen hemen hemen her yeni alet, avcılık ekonomisi içerisinde yeni bir aşamayı temsil etmektedir. Bu nedenle de Acheulean Kültür de olduğu gibi, daha gelişkin aletlere karşılık gelen farklı kültürel dönem tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin tabaka taş aletlerin en ileri derecede yetkinleştiği ve Acheulean'ı izleyen ve Neanderthaller'in geliştirdiği döneme "Mousterian Kültürü" denilmiştir. Mızrak, kemikten mızrak ucu, ok-yay ve mızrak atıcısının geliştirilmiş olduğu yukarı paleolitik dönemde ise "Chatelperronian, Aurignacian, Gravettian, Solutrean, Magdelenian Kültürleri" tanımlanmıştır.[4]

4. İnsan türünün Australopitekus'dan sonra, hayvancılığın başladığı mezolitik döneme kadar olan gelişiminin alet teknolojisi ve fiziksel yönü, daha önce de belirttiğimiz gibi, konumuzun kapsamı gözetildiğinde ayrıntılı bir incelemeye gerek göstermediğinden ve süreç hemen tüm kaynaklarda benzer biçimlerde ele alındığından, anlatım sırasında metnin içinde tek tek kaynakların belirtilmesi gereksiz görülmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için Hoebel-Weaver, aynı eser, s.131-172, Güvenç, aynı eser, s.163-177, Wells, aynı eser, s.13-24, Şenel, aynı eser, s.63-68 bakılabilir.

Avcılık ekonomisinin tanımlayıcısı olarak el baltaları kabul edilmektedir.[5] El baltaları ile avcılık, ava daha yakın mesafelere kadar yaklaşmayı gerekli kılmıştır. Acheulean Kültür'de Bola denilen ve ip gibi kullanılabilecek doğal bir malzemeye bağlanarak koşan hayvanlara fırlatılan taş aletlerin olduğu bilinmekte ve bu tekniğin avcılığı kolaylaştırdığı belirtilmektedir.[6] Bununla birlikte, bola teknolojisinin, avcılıkta, el baltaları ile karşılaştırılırsa, niteliksel bir değişikliği sağlamadığı söylenebilir. Avcılıktaki asıl sıçrama üst paleolitikte, Homo Sapiens Sapiensler'in Avrupa'da yarattıkları kültürlerde görülen mızrak, mızrak fırlatıcısı, ok ve yayla gerçekleşmiştir.[7] Üst paleolitik kültürlerin pleistocenin 4. soğuma döneminde ortaya çıktıkları ve aynı koşullarda, daha önceleri var olan gergedan, fil gibi büyük hayvanların azalarak yerlerini geyik, karaca gibi küçük av hayvanlarına bıraktıkları bilinmektedir. Avlanacak hayvanların kompozisyonundaki bu değişiklik alet teknolojisindeki değişikliği de koşullamıştır. Avlanan hayvanların büyük kısmı sürü hayvanlarıdır. Bunların avlanabilmesi için uzaktan atılabilen aletlerin yapılması gerekmiştir. İşte mızrak, ok ve yayın bulunması bu koşulların ürünüdür.[8] Bunlara eklenen kemikten başlıklar gibi aksesuarlar ise, bu anlamda, yalnızca birer ayrıntıdır.

Avcılık toplayıcılığa göre daha ileri düzeyde bir üretim biçimidir. Bunu yalnızca üretim tekniklerinin gelişmişliğinde değil, çalışma sürecinin artan organizasyonunda da izleyebilme mümkündür. Öncelikle avcılık toplumsal üretimde tam bir işbirliğini gerektirmiştir.[9] Avcılığın ilk başla-

5. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.138'de homo erektusların ilk kültürleri içerisinde el baltalarının baskın unsur olduğu yazılıdır. Şenel, aynı eser, s.52'de el baltalarını sistemli avcılığın başlangıcı olarak kabul eder. Teber, aynı eser, s.66'da benzer bir yaklaşım vardır.

6. Güvenç, aynı eser, s.169.

7. Şenel, aynı eser, s.63-84'te konuyu "Uzman Avcılık" adı altında incelemektedir.

8. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.168-169, Şenel, aynı eser, s.65, Wells, aynı eser, s.22. Wells ve Şenel, bu dönemdeki avcılığın boyutlarını aktarabilmek açısından, Orta Fransa'nın doğusundaki Solutrea Platosu'nda 100.000'in üzerinde at kalıntısının bulunduğu örneğini vermektedirler. Teber, aynı eser, s.73'te hızlı koşan hayvanların ok ve yayı koşulladığını ve Solutrea'daki at kalıntılarının 4000m2'lik bir alanda 1.5-2 m'lik bir kalınlık oluşturduğunu yazmaktadır. Konuyla ilgili olarak Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.49 ve Tarihte Neler Oldu, s.31-32'ye bakmak gerekir.

9. Marx, Kapital Cilt-1, s.361'de insanın gelişmesinin şafağında avcılığın ilk işbirliği olduğu yazılıdır. Şenel, aynı eser, s.54'te avcılığın, herkesin kendi başına toplayıcılık

dığı çağlardaki hayvanlar çok büyük ve o günün olanaklarıyla insanların tek başlarına başa çıkabilecekleri hayvanlar değillerdi. Ayrıca daha küçük olan, ama tam tersine çok daha hızlı hareket eden sürü hayvanlarının da elbirliğiyle pusuya düşürülmesi gerekiyordu.[10] İşte bu doğal durum, avcılık sırasında insanların ortak hareket etmelerini zorlamıştır. Büyük bir av hayvanının gözlenmesi, izlenmesi, uygun bir yerde sıkıştırılması, her bir kişinin hayvanın ayrı bir yerine nişan alması, vurulan hayvanın hep birlikte yere yıkılması, etkisiz duruma getirilip bağlanması, parçalanması gerekliydi. Tüm bunlar toplumun av peşinde koşabilecek durumdaki bütün üyelerinin hareketlenmesini, koordineli davranmalarını koşullamaktaydı.

İşbirliğinin ötesinde, avcılığın toplumsal örgütlenmeye getirdiği yeni bir unsur İşbölümü'dür. Avcılık, avlanma sırasında planlanmış, koordine edilmiş işbirliği gerektirdiği gibi, avın uzun süreli izlenmesinin, sessiz ve sabırlı bir biçimde pusuda beklenmesini, av peşinde çok uzun mesafelerde hareket edilmesini de koşullamıştır. Böylece avcılık daha hareketli, daha fazla oranda kaba kuvvete dayalı bir üretim biçimi olarak gelişmiştir. Doğal nedenlerle çocuk bakımıyla daha çok ilgilenmek zorunda olan kadının, bu türden hareketli bir yaşam tarzına uygun olmadığı belirtilmektedir.[11] Sonuçta, kadın ile erkek arasında görülen ilk işbölümü ortaya çıkmıştır. Erkek daha çok avcılıkta uzmanlaşırken, kadın toplayıcılık ve çocuk bakı-

yapmasından farklı olarak ortak çalışmayı gerektirdiğini yazmakta ve bunu, kısaca "İşbirliği" diye nitelemektedir. Teber, aynı eser, s.66'da Homo Erektuslar'ın toplu avcılığa başlamış olduklarını belirtir.

10. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.136-137'de Pekin Adamı'nın fil, bizon, buffalo, gergedan, geyik avladığı belirtilmektedir. Ayrıca aynı eser s.143'de Afrika'daki Homo Erektus türlerinin su birikintileri çevresine gelen antilop, zebra, fil, gergedan, babonlara tuzak kurarak avladıkların söz edilmektedir. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.46 ve Tarihte Neler Oldu, s.29'da Mousterianlar'ın tüylü gergedanları tek tek ya da küçük ailelerce tutamayacaklarını ve bu hayvanlara yönelik avcılığın ekonomik amaçlarla işbirliği yapan daha büyük sosyal birimlerin olduğunu savunmaktadır.

11. Thomson, İlk Filozoflar, s.51'de kadınların erkeklerden daha az hareketli olduklarını, dolayısıyla da, doğal olarak uzak kırlarda av peşinde koşma işinin erkeklere düştüğünü, kadınların ise yerleşim yerlerinin yakınlarında yiyecek toplama işini sürdürdüklerini dile getirir. Berktay, aynı eser, s.90'da çocuk emzirmek ve gebelik, hareketi engellediğinden kadının avcılıktan uzak kaldığını söyler.

mı işlerine yönelmiştir.[12] Bu işbölümü tamamen doğal nedenlerin sonucunda gerçekleştiğinden "Cinsiyete Dayalı İşbölümü" adıyla anılmaktadır. Ayrıca "Fizyolojik İşbölümü" de denilebilmektedir.[13] Avcılıkla birlikte kadın, neslin sürdürülmesi, erkek ise toplumun beslenmesi ve korunması işlevlerini yüklenmişlerdir.

Avcılıkta, daha sonra ortaya çıkaracağı toplumsal sonuçlar bakımından bir diğer önemli olay da ateşin bulunuşudur. Ateşin bundan yaklaşık 500 bin yıl önce bulunduğu sanılmaktadır.[14] Ateşi ilk kullananların Pekin Adamları olduğu gösterilmiştir.[15] Bundan önceki döneme, Australopitekuslar'a ait, ateşe ilişkin herhangi bir iz yoktur.[16] İlk ateşin, doğada hazır bulunanın (orman yangınları sırasında çıkan ile yanıcı doğal gaz ve sıvı kaynaklarındaki ateş) denetim altına alınması ile kullanıma girdiği, ateş yakımının daha sonraki aşama olduğu sanılmaktadır. Ayrıca ateş yakma bilgisinin, zaman içinde pek çok kez unutulmuş ve sonradan yeniden elde edilmiş olduğu da tahmin edilmektedir. Günümüzde Andamore Adalıları'nın da arada sırada ateş yakma tekniğini unuttukları ve yakın komşularından yeniden öğrendikleri bilinmektedir.[17] Bu durumda daha sedanter bir yaşama sahip olan kadınların, ateş yakmanın tam bilinmediği

12. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.53'te avcı toplumlarda çocukların toplayıcılık işinde kadınlara yardım ettiğinden, erkeklerin ise avlandıkların söz eder. Ayrıca İnsanın Özü, s.57'de ilk işbölümünün kadın ve erkek arasında gelişen cinsiyete dayalı işbölümü olduğunu söyler. Bu bağlamda da, bu işbölümünü kan tipi toplumsal örgütlenme biçimine denk getirir. İzbul, aynı eser, s.56'da iri hayvanların avlanmasının ilk işbirliği ve işbölümünü doğurduğunu söyler.

13. Thomson, İlk Filozoflar, s.52, Childe, Tarihte Neler Oldu, s.32'de "Cinse Dayalı İşbölümü" tanımı bulunmaktadır. Şenel, aynı eser, s.52 ve 54'te cinsiyet farklılığına dayalı ilk ekonomik işbölümünü "Biyolojik" olarak nitelemektedir.

14. Şenel, aynı eser, s.54.

15. Wells, aynı eser, s.17-18'de Pekin Adamı'nın ilk kez ateşi düzenli olarak kullanmış olduğu ve bunun yaklaşık 450 bin yıl önceye denk geldiği yazılıdır. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.26'da Pekin Adamı'nın ateşi kullanmış olduğunu belirtir. Teber, aynı eser, s.66'da Homo Erektuslar'ın avcılığa başlamalarıyla birlikte ateşi keşfettiklerini yazar. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.137'den de Pekin Adamı'nın ateşi kullanmakta olduğu ve Oakley, aynı eser, s.178'den ateşe ait ilk bulguların Pekin Adamı'na ait olduğu anlaşılmaktadır.

16. Oakley, aynı eser, s.176-177.

17. Oakley, aynı eser, s.181.

dönemlerde, onun korunması görevini de yürüttükleri belirtilmektedir.[18]

Ateşin sürekli kullanımının sağlanması, av etinin daha hazır bir biçimde vücuda alınması olanağını da vermiştir. Böylece çiğneme gereksinimi azalmış, bu da hem yüz yapısında hem de sindirim sisteminde anatomo-fizyolojik değişikliklere neden olmuştur. Etin pişirilerek alınması, aynı zamanda, aynı miktardaki çiğnenmesinde enerji ve zaman tasarrufu sağlamıştır. Bir yandan da beynin gelişimi hızlanmıştır.[19]

Ateş kullanımının biyolojik sonuçlarından başka, toplumsal kazanımları da olmuştur. Öncelikle, insanlar mağaların içinde, daha güvenli bir ortamda barınabilme olanağını elde etmişlerdir.[20] Böylece ateşle birlikte barınma sorununda da önemli bir adımın atılmış olduğu söylenebilir. Bunun yanında ateş, ister açık, ister kapalı yerlerde olsun, geçici yerleşim ve günlük yaşantıyı günbatımından sonra da ve bu kez oturarak ve doğrudan çalışmaksızın sürdürmek olanağı da vermiştir.[21] Toplum üyeleri, geceleri ateş çevresinde geçirilen saatler boyunca konuşmak, günboyu karşılaşılan farklı olayları karşılıklı aktarmak, iletişim işlevini geliştirmek zeminini bulabilmişlerdir. Bu yolla, bireyler arasındaki duygusal ilişkiler daha çok gelişmiş ve grup psikolojisi doğmuştur. Böylece ateş, ateşin sürekli yakıldığı yer yani ocak, toplumun varlığı ile özdeşleşmiştir. Bunun "Aile Ocağı" kavram ve anlayışının derinlerindeki öz olduğu belirtilmektedir.[22]

18. Saeur, Sedentary and Mobile Bents in Early Societies, s.261.

19. Güvenç, aynı eser, s.203, Şenel, aynı eser, s.55, Oakley, aynı eser, s.185. Ayrıca Engels, Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, s.224'te etle beslenmenin, bitkisel yaşama bağlı vegetatif bitkisel süreci kısalttığını, bunun da insana zaman kazandırdığını, bağımsızlık verdiğini, oluş halindeki insanın bitkiden uzaklaştıkça hayvanların üzerine çıktığını ve etle beslenmenin en büyük etkisini beyin üzerinde gösterdiğini belirtmektedir.

20. Pekin Adamı'nın ateş kullandığına ilişkin verilere, aynı zamanda onların fosillerinin de bulunduğu Çukutiyen Mağarası'nda rastlanmıştır. (bkz. Oakley, aynı eser, s.179, Wells, aynı eser, s.18).

21. Oaklay, aynı eser, s.184.

22. Teber, aynı eser, s.66-67 ve Şenel, aynı eser, s.55'te bundan söz ederler. Şenel aynı yerde ateşin sönmeden sürdürülmesinin, toplumun sürdürülmesi anlamına geldiğini yazar. Wells, aynı eser, s.18'de insest yasağının ateşin denetimiyle eş zamanlı olduğunu, çünkü ateşin küçük aile gruplarının yaşamasına olanak verdiğini savunur. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.43'te ateşin, evreyi tutsaklıktan kurtuluşun ilk belirtisi olduğu, ayrıca ateşi kontrol etme yolu ile insan beyninin başkalaştığı, yanan bir ateşin uyandıracağı duygusal-düşünsel dürtülerin, o zamana denk fazla işletilmeyen beynin gelişimini ivmelendirdiği belirtilir.

Ateş yakmanın ve onu kontrol etmenin, insanda kendine güven duygusunun oluşumunda çok önemli bir etken olduğu da söylenebilir.[23] Ateş doğrudan doğruya avcılık sırasında da kullanılmıştır. Büyük av hayvanlarının ateşle bir yere sıkıştırıldıktan sonra el baltalarıyla avlandıkları sanılmaktadır.[24]

Et tüketiminin başlaması, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insana bir artı zaman bırakmıştır. Bu zamanın öncelikle ateş çevresindeki sohbetler şeklinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan avcılık toplayıcılığa göre daha kompleks bir üretim biçimidir.[25] En azından, insan yaşamına bitkiler dünyasına ilişkin bilgi birikimi yanında, hayvanlar dünyasının bilgisi de girmek durumundadır. Ava yönelik koordineli hareketlerin önceden planlanması ve daha önceki deneyimlerden yararlanmak gerekmektedir. Bir yandan da insan ömrü, toplayıcılığa göre, biraz daha uzamıştır. En azından karın tokluğu için daha çok yiyecek sağlanmaktadır. Böylece de hastalanan ve yaşlanan kişilerin bakımı mümkün olmaktadır. Artık toplum içerisinde "yaşlılar" olarak tanımlanabilecek bir kategori bulunmaktadır.[26] Sonuçta yaşlılar, toplum içerisinde kuşaktan kuşağa deneyim aktarımı ve grubu yönlendirme işini üstlenmişlerdir. Bu durum bir

23. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.44.

24. Hoeber-Weaver, aynı eser, s.142, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.18.

25. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.48'de "Et sağlayabilmek için bir hayli kalabalık grupların verimli işbirliği, sürülerin gidip gelme alışkanlıklarına değin sağlam bilgi gerekliydi" demekterir.

26. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.53'de yaşlıların önceleri ölüme terkedilirken, sonradan bundan vazgeçildiği ve deneyimlerinden yararlanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Şenel, aynı eser, s.60'ta da benzer düşünceyi dile getirmekte ve Amazon Yerlileri'nin ve Eskimolar'ın da yiyecek kıtlığı ve göçün zorluğundan dolayı, yaşlılarını açlığa ve ölüme terketmek zorunda kaldıklarını yazmaktadır. Neanderthal dönemde ise çolak bir adamın ölene kadar kendi toplumu tarafından bakılmış olduğunun verisi bulunmaktadır. Ayrıca Schultz, Some Factors Influencing The Social Life of Primates in General, s.83'de erken paleolitik dönem insanlarının hastalandıklarında kendilerini mağaraların en ulaşılmaz yerlerine, kaya oyuklarına sakladıkları yazılıdır. Bunlardan hasta, yaşlı, sakat insan bakımının üretimin belli bir aşamasında toplum tarafından üstlenilebildiği sonucu çıkarılmaktadır.

başka doğal işbölümü türüdür ve "Yaşa Göre İşbölümü" olarak adlandırılmaktadır.[27]

Yaşa ve cinse dayalı işbölümü gelecekteki önemli toplumsal olayların nüvelerini de içlerinde taşımaktadırlar. Örneğin yaşlıların deneyim aktarımı ve eğitim işlevlerinden kaynaklanan saygın konumları, ileride daha organize bir biçim alarak "yaşlılar meclisi" düzeyinde örgütlenecektir.[28] Kadın-Erkek temelindeki işbölümü ise, iktisadi ve siyasal denetimin tamamen erkeğin elinde toplanması biçiminde bir kadın sorununun ortaya çıkışının koşullarını hazırlayacaktır. Erkek avcılık ekonomisinin yönlendiriciliğini eline almıştır. Gerçi avın yakalanmasındaki güvencesizlik karşısında toplayıcılık halen daha güvenilir gözükmektedir ve bu güvenilirlik toplum içerisinde kadının statüsünü yükselten etkenlerden birisi olmaktadır.[29] Ancak avcılıkta uzmanlaşan erkekler, toplumsal artı-ürün ile birlikte, daha gelişkin üretim biçimlerinin de (hayvancılık) yaratıcısı olacaklar ve bu kez siyasal anlamda bir üstünlüğü ele geçireceklerdir.

Yine de avcılık ekonomisi içerisinde kadın, toplayıcılıktaki gibi, toplumsal dinamiğin merkezi olma konumunu sürdürmüştür. Bunda kadının doğurgan işlevinin yanısıra, artık tamamen neslin devamı işine ve daha güvenilir gözüken toplayıcılığa dönmesinin etkisi vardır.

Avcılığın ilk aşamalarında, günlük tüketimden daha fazlasını elde edebilmenin olanaksız olduğu kesindir. Burada toplayıcılıktaki durumun geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, taş baltaların Avrupalı Homo Erektuslar'ca geliştirilmesinden sonra (ki bu, bundan ortalama 500 bin yıl önceye denk gelmektedir) av ürünleri artabilmiştir. Bu zamanda bile ertesi gün için saklanabilecek ya da doğrudan doğruya toplayıcılık, avcılık yapmayacak kişilerin beslenmesine yetebilecek besinin elde edildiğini söy-

27. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.53'te erkekler avlanırken, yaşlıların denetleyip, yönettiğinden söz eder. İlk Filozoflar, s.52'de de benzer yaklaşımı yapar. Ayrıca Şenel, aynı eser, s.56'da yaşlıların toplayıcılık, avcılık, araç-gereç yapımı konularındaki eğitimi üstlendiklerini yazmaktadır. Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.32-33'te avcılıkla biçimlenen cins ve yaşa göre işbölümünün üretimde işlev gören güçlerin gelişmişlik düzeyince koşullandığını belirterek, bu olguyu, "Doğal İşbölümü" olarak tanımlar. Ertop-Yetkin, Siyasal Düşünceler Tarihi, s.10'da ilkel sürüden sonra gelen aşamada (ki bu aşama klan olarak nitelenir) yaş ve cinse dayalı doğal işbölümü bulunduğu savunulur.

28. Şenel, aynı eser, s.56.

29. Şenel, aynı eser, s.60'da avcılığın erkeklere, kadınlara göre daha yüksek bir statü verdiği yazılıdır.

leyebilmek zor olmaktadır. Bir kere yalnızca büyük bir hayvanın öldürülmesi ertesi günkü besinin güvenceye alınabilmesi için yeterli olmamaktadır. Av etinin çeşitli tekniklerle saklanması ve göçebe yaşama uygun olarak taşınabilmesi de gereklidir. Yine de, aynı dönemde, sözü edilen bu dar boğazın aşılması yönünde atılmış adımların bazı ipuçlarına rastlanmaktadır. Örneğin bundan yarım milyon yıl önce İspanya'nın Torralba Bölgesi'nde yaşamış olan Homo Erektuslar fil, at, ayı gibi pek çok hayvan avlamışlardır. Bunların av etini saklayabilmek için isleme, kurutma gibi kimi yolları bildikleri söylenebilmektedir. Bununla birlikte, özellikle transport işinde yetersiz kalmış oldukları da belirtilmektedir. Bunun için, seçilecek tek yol, avlananın günlük tüketimidir. Örneğin Eskimolar büyük bir av sonrasında nerdeyse çatlayacak derecede (10 poudluk) et yemektedirler. Aynı yolu Torralbalı avcılar da izlemiş olmalıdırlar.[30]

Artı besin, uzak mesafeden avlanmaya yarayan aletlerin geliştirilmesine dayalı üst paleolitik avcılıkta ortaya çıkmıştır.[31] Avcılıkta artı besinin elde edilişi, buzul çağının doğal koşullarına ileri derecede bir uyumun sonucu olmuştur. Artı besin aynı zamanda artı zaman ve artı enerji demektir. Böylece bazı kişilerin tam gün çalışmaksızın toplumun diğer üyelerince sağlanan av etiyle beslenebilmesi mümkün olmuştur. Sonuç olarak, artı besine bağlı iki olgu ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi tarihte ilk kez rastlanan uzmanlaşma eğilimidir. Saptanabildiği kadarıyla, bu eğilim önce sihirci-sanatçılık biçiminde gelişmiştir. Sihirci-sanatçılık bu dönemde hiçbir zaman tam zaman uzmanlığı olmamış, ancak "yarı zaman" ya da "boş zaman" uzmanlığı olarak sürdürülmüştür.[32]

Yukarı paleolitikte, özellikle Aurignacian Kültür'de başlayan ve Gravettian ve Magdalenian'da yetkinleşen duvar resimlerinin yapımcılarının uzman kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Childe bu resimlerin son derece ustaca yapılmış olduklarını ve uzmanlaşmış kişilerin ürünü olabileceğini savunmuştur. Böylece, Childe, doğrudan doğruya bir katkıda bulunmadıkları yiyecek maddeleri toplumsal artığından beslenen ilk uzmanların çıkışını

30. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.142. Şenel, aynı eser, s.58'de avcılığın ilk aşamalarında toplumsal artı elde etmenin mümkün görünmediğini yazar.

31. Teber, aynı eser, s.69, Şenel, aynı eser, s.70.

32. Şenel, aynı eser, s.69-70.

"sisler arasında" görmektedir.[33] Aynı duvar resimleri arasında, doğrudan uzman kişilerin varlığını gösteren figürler de bulunmaktadır. Örneğin Fransa'da Trois Frares Mağarası'nda bulunan bir insan figürü geyiğin boynuzları, ayının pençeleri, baykuşun gözleri, at ya da kurdun kuyruğu ile donanmış olarak resmedilmiştir. Günümüzde, bu figürün, büyücülük yapmakta olan bir insanı tasvir ettiği görüşünde birleşilmektedir.[34]

Sihirci-sanatçılığa ek olarak ortaya çıkan bir diğer uzmanlaşma eğilimi, alet yapıcılığı olarak görünmektedir. Geç paleolitik dönemde, alet teknolojisinin geliştiği, aletlerin çeşitlendiği, alet yapan aletlerin ortaya çıktığı bilinmektedir.[35] İşte bu gelişim, günlerinin bir kısmını, doğrudan alvanmadan ya da toplamadan alet üreterek geçinen uzmanların ortaya çıkışını da koşullamış olmalıdır.[36]

Artıürüne bağlı olarak beliren ikinci olgu kimi nesnelerin özel mülkiyete geçmesidir. Bunlar avcılıkta kullanılan bazı aletlerle basit süs eşyalarıdır. Avcılıktan arta kalan zaman, çeşitli küçük hayvanların kabuklarından ve parlak taşlardan süs eşyaları ve daha dayanıklı, daha özelleşmiş aletlerin yapılabilmesine olanak tanımıştır. Bu nesnelerin prehistorik çağların mezarlıklarında, fosil kalıntıları ile birlikte bulunmuş olması, ölenin özel eşyaları olduklarını düşündürtmektedir.[37] Hattâ artı be-

33. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.34, Kendini Yaratan İnsan, s.52. Childe bu sayfalarda, sihirci sanatçıların bu denli ustaca çizebilmeleri için, avlanma görevinden belli bir süre bağışık tutulmuş olmaları gerektiğini yazar. Wells, aynı eser, s.24'te mağara duvarlarındaki resimleri yapanların Magdalen Kültürü sanatçıları olduğu yazılıdır.

34. Blanc, aynı eser, s.121, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.174. Ayrıca Pericot, The Social Life of Spanish Paleolithic Hunters as Shown as Levantine Art, s.196'da paleolitik sanatta, hayvan resimlerinde antropomorfik dışavurumların sık olduğu ve bunun büyücüleri ifade ettiğinden bahsedilir.

35. Teber, aynı eser, s.69'da Neanderthaller döneminde bile 60 kadar değişik ve kullanışlı alet yapılmış olduğundan söz eder. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.32'de yukarı paleolitikte alet yapar aletlerin yapılmış olduğunu belirtir. Aynı noktayı, Kendini Yaratan İnsan, s.48'de de savunur. Ayrıca Hoebel-Weaver, aynı eser, s.170'de kaya aletlerin, ağaç, kemik ve boynuzları işlemek için kullanıldığı belirtilmektedir. Ek olarak bkz. Güvenç, aynı eser, s.174.

36. Şenel, aynı eser, s.69'da bu dönemde aletlerin uzman kişilerce gerçekleştirilmiş olduğu yönündeki görüşleri dile getirmektedir. Ancak uzmanlığın tam zaman almadığını da düşünmektedir.

37. Teber, aynı eser, s.70, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.171.

sinin sağladığı zamanda yapılan kimi aletlerin topluluklar arasında değiştirilmiş olduğu bile sanılmaktadır.[38]

İlk uzmanlaşma ve özel mülkiyet eğilimlerinin, daha sonraki dönemlerde, özellikle de hayvancılık ortaya çıktıktan sonra, daha net olarak gelişecekleri görülecektir. Her iki süreç de toplumsal dinamikleri önemli ölçüde etkileyecek, belirleyici sonuçlara neden olacaktır. Şu anda ise kendi başlarına başat olgular olarak belirmeleri beklenemez. Yalnızca birer eğilim olarak kalmak durumundadırlar. Çünkü, her ne kadar yukarı paleolitikte avcılığın gelişimi toplum içinde uzmanlaşma yönünde farklı yapıların ilk ışıltılarını veriyor olsa da, bu her zaman aynı güvenirlikte bir süreç olmamıştır. Bu dönemde de nüfusun halen toplumsal yaşam açısından önemli bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Yiyecekteki bir bollaşmanın nüfus artışını sağladığı, nüfustaki artışın bu kez kıtlığa neden olduğu belirtilmektedir.[39]

Ayrıca avcılık ne kadar gelişmiş olursa olsun, toplayıcılık gibi, asalak bir ekonomidir. Alet üretimi dışında, doğanın dönüştürülmesi, işe tabi tutulması durumu avcılıkta da yoktur. Toplumlar doğanın hazırladıklarını elde etmek, kullanmak durumundadırlar. Dolayısıyla istenilenin, istenilen biçimde ve istenildiği kadar üretilmesi aşamasına gelinmemiştir. Üretim yoktur. Bu, artı besinin düzenlilik ve güvencesini de olanaksız kılmıştır. Sonuçta, uzmanlaşmak ve özel eşyalara sahip olmak (özel mülkiyet) eğilimlerinin, üretim yapısı içinde birer nüve olarak kaldıklarını belirtebiliriz. Toplumun sosyal yapısının da uzmanlaşma yönündeki eğilimleri engelleyici olduğu anlaşılmaktadır. Thomson ilkel toplumda ölümle cezalandırılan iki suçtan birisinin, büyücülüğü kendi özel amaçları için kullanmak olduğunu yazmaktadır.[40] Yani, toplumsal yapı her ne kadar özelleşme-uzmanlaşma yönündeki süreçleri yaratıyor olsa da, kolektif ilişkilerin baskın konumu ve yerleşik değerler aynı süreçleri baskılayıcı-cezalandırıcı da olmaktadır.

38. Şenel, aynı eser, s.74. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.33'te Dordogna'da Magdelenianlar'ın çöp yığınları içinde bulunan deniz balıklarının kemiklerinin, Fransa'nın kıyı ve iç bölgelerindeki topluluklar arasında düzenli alışveriş yapılmış olduğunu düşündürdüğünü yazar. Ayrıca bkz. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.49.

39. Güvenç, aynı eser, s.177.

40. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.159, Berktay, aynı eser, s.83. Öte yandan yine İspanya'da Remigia Mağarası'nda, üst paleolitik avcı toplumlara ait olmak üzere cezalandırma sahnelerini içeren tablolar bulunmuştur (bkz. Pericot, aynı eser, s.208).

Paleolitik avcı toplumlar, nüfus bakımından, toplayıcı ilkel sürüden pek farklı değillerdir. Belirtildiğine göre ortalama büyüklükleri 10-30 arasında değişmektedir. Ayrıca mağara resimlerinden (ki bu resimlerin üst paleolitiğe ait oldukları hatırda tutulmalıdır) bir grupta 100 kişinin yaşayabildiği de tahmin edilmektedir.[41] Bu toplumların, yine toplayıcılar gibi, göçebe yaşadıkları bilinmektedir. Büzul döneminin mevsimsel hareketlerine göre göç eden hayvanlarla birlikte, avcı grupları da göç etmişlerdir. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu gruplar av hayvanları peşinde, tüm Avrupa'yı, Sibirya'daki stepleri dolaşmışlardır.[42] Bir grup avcı topluluğun da aynı dönemde Bering Boğazı'ndan Amerika Kıtası'na geçtiği bilinmektedir.[43] Göçebe yaşantının barınma olanaklarını da etkilediği görülmektedir. Başlangıçta mağaralar ve kaya oyuntuları barınak olarak kullanılmıştır.[44] Üst paleolitik avcıların ise kendilerine kulübeler yaptıkları görülmektedir. Kimi yerleşim yerlerinde evler, toprak biraz kazılıp, üzeri derilerle örtülmek üzere yapılmıştır.[45]

Avcılık dönemindeki diğer önemli bir gelişme toplumsal örgütlenmenin değişimidir. Üretim teknolojisinin gelişimi, yeni bir ekonomik biçimin-avcılığın gelişimi ve avlanma süreci içinde erkekler arasında yakın işbirliğinin, kadın-erkek işbölümünün doğuşu toplumsal ilişkilerin de değişimini zorlamıştır. Toplayıcılığın düzensiz, sürüsel ilişkilerine karşılık, avcılıkta bazı yeni toplumsal ilişki biçimlerinin ortaya çıkması gerekmiştir.[46]

41. Pericot, aynı eser, s.210, Vallois, aynı eser, s.228.

42. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.31'de yukarı paleolitik avcıların kamp yerlerini mevsimlere göre değiştirmekte olduklarından söz eder. Kendini Yaratan İnsan, s.48'de de avcıların Rusya ve Sibirya ile Tuna Vadisi arasında göç eden fillerin, geyiklerin, yaban sığır ve atlarının göç yollarını tuttuklarını yazar. Vallois, aynı eser, s.229'da paleolitik avcıların yerleşik olmadıkları, göçebe yaşadıkları belirtilir. Hamburg Relevance of Recent Evolutionary Changes to Human Stress Biology, s.279'da da aynı yaklaşım bulunabilir.

43. Bu geçiş Magdalen Kültürü döneminde olmuştur. (bkz. Wells, aynı eser, s.24.)

44. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.44, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.158.

45. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.49, Tarihte Neler Oldu, s.32, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.36, Teber, aynı eser, s.69'da ilk kez Neanderthal Adam döneminde yapay barınak ve çadırlardan söz edilmektedir.

46. Teber, aynı eser, s.65'te H.Erektuslarla birlikte sürü toplumu ilişkilerinin aşılıp toplumsal örgütlenmelere doğru gelişimin başladığını yazar.

Bu dönemdeki toplumsal organizasyonun unsurları şu şekilde belirlenmektedir: 1- Diğer topluluklarla seksüel ilişki eğiliminin güçlenmesi ve giderek kurumlaşması, 2- Farklı jenerasyonlar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanması, 3- Anne ve çocuklar arasında daha belirgin ve kalıcı ilişkilerin ortaya çıkışı, toplum üyeleri arasındaki biyolojik bağların bir akrabalık bilincine dönüşmesi.[47] Tüm bu kurallarla oluşan örgütlenme "Klan" ya da "Gentile Sistem" olarak tanımlanmaktadır.

Klan tipi toplumsal örgütlenmenin biçimlenişi, avcılığın ilkel formlarıyla birlikte başlamıştır.[48] Toplayıcı ilkel sürünün tamamiyle serbest ve hiçbir kurala bağlı olmayan cinsel ilişkilerinden, kurallı ve kimi kişiler arasında yasaklanmış cinsel ilişkiler dönemine geçiş çok uzun zamanda ve oldukça sancılı kimi olaylardan sonra gerçekleşmiş olsa gerektir. Nitekim klan örgütlenmesinin avcılık dönemi içindeki en gelişkin biçimine üst paleolitik avcı toplumlarda ulaşılmıştır.[49]

Gensin en önemli ve belirleyici özelliğini, kadın ve erkeklerin, başka genslerden kadın ve erkeklerle cinsel ilişki kurmaları ("evlenmeleri") oluşturmaktadır. Gens içindeki evlenme yasağına "İnsest yasağı", dıştan evlenme kuralına da "Egzogami" adı verilmektedir.[50] İnsest yasağı ve egzogami ile birlikte, toplum hem kendi içindeki hem de diğer genslerle arasındaki ilişkileri düzenlemiş olmaktadır.

Avcılık aşamasında zorunlu olarak ortaya çıkan işbirliği, sosyal yaşantıda da zorunlu dayanışmacı ilişkileri gerektirmiştir. Buradaki dayanışmacılık üretimdeki işbirliği ve işbölümü temeline dayalıdır. Bu anlamda da toplayıcılık aşamasına göre daha ileri bir düzeyi dile getirir. Av-

47. Alexeev, aynı eser, s.282-285.

48. Şenel, aynı eser, s.61.

49. Alexeev, aynı eser, s.285. Bergonioux, aynı eser, s.107'de klan örgütlenmesinin avcılığın yapılmakta olduğu orta paleolitikte çıktığı yazılıdır. Teber, aynı eser, s.76'da gens örgütlenmesini doğrudan doğruya avcı üretim biçimi ile ilişkilendirmektedir. Ertop Yetkin, aynı eser, s.9-10'da klanın avcılıkla uğraştığı ve ilkel sürüden bir sonraki aşama olduğu belirtilmektedir. Şenel, aynı eser, s.73'te klan örgütlenmesine geçişi, uzman avcı toplumlar için öngörmektedir. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.20'de klan oluşumu üst paleolitik döneme H.Sapiensin oluşumu dönemine yerleştirilmektedir. Thomson, İnsanın Özü, s.56'da klanlara bölünmeyi mızrak ve örgütlü avcılıkla ilişkilendirmektedir.

50. Teber, aynı eser, s.77'de egzogamiyi gensin temel yasası diye niteler.

da erkekler arasındaki yakın işbirliği hiçbir sürtüşmeyi kaldıracak durumda değildir. En önemli sürtüşme konusunu ise bir kadın oluşturabilir. İşte bu koşullarda, avcı topluluk içindeki olası cinsel sürtüşmeyi ve rekabeti önlemek amacına yönelik olarak egzogamik cinsel ilişkiler geliştirilmiştir. Kısaca, egzogaminin, grup içindeki, seksüel kökenli bireysel çatışmaları ortadan kaldırdığı ve boşuna enerji ve zaman kaybını önleyerek tüm dikkatin iş sürecinde toplanmasını sağladığı söylenebilir.

Egzogami aynı zamanda, sosyal tabanlı bir iletişim ve ilişki biçimiyle, avcı toplumlar (klanlar) arasındaki dayanışmayı da artırmıştır. Böylece doğa içindeki yaşam savaşımında, her klan kendisine bir kardeş klan bulmuştur.[51] Kardeş klanlar arasında her türlü deneyim aktarımı gerçekleştirilmiştir.[52]

İlk klansal örgütlenmenin ortaya çıkışı büyüyen ilkel sürünün parçalanmasına bağlıdır. Belli bir hacme ulaşan her ilkel sürü, yeni sürüler oluşturacak şekilde bölünmüştür. Toplayıcılık tarzındaki üretim biçimi, bölünen parçaların doğrudan doğruya iktisadi anlamdaki dayanışmasını gerektirmemekteydi. Böylece o dönemde, her bölünme, parçaların izolasyonu olasılığını da içermekteydi.[53] Oysa üretici güçlerin gelişimi, yeni tipte, daha düzenli, daha dayanıklı toplumsal yapıların oluşumunu dayatmıştır.[54] Sonuçta hem grup içinde, hem de gruplar arasında yeni kurallar gelişmiştir. Daha önce tek bir bütünü oluşturan parçalar, daha sonra ayrı bütünler olsalar da ilişkilerini devam ettirmişler, avladıkları hayvanları, topladıkları yiyecekleri birlikte tüketmişler ya da değişmişlerdir.[55] İşte egzogami, iktisadi düzlemdeki bu yapılanmanın üst

51. Şenel, aynı eser, s.72-73'te gensin güvey alışverişinin, topluluklar arası ekonomik işbirliğini pekiştirip, bu işbirliğinin sürekliliğini sağlayacak kuralları oluşturduğunu yazar. Thomson, İlk Filozoflar, s.53'te egzogami ile cinsel ilişkilerin kontrol altına sokulduğunu ve klanlar arasında bağ oluşturduğunu yazar. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.20'de egzogaminin klanlar arasındaki ekonomik ilişkiyi sağladığı belirtilmektedir.

52. Berktay, aynı eser, s.70.

53. Bergonioux, aynı eser, s.107.

54. Teber, aynı eser, s.76.

55. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.22'de üreticiliğin gelişiminin işbirliğini zorladığını, toplumların karşılıklı olarak birbirlerini kendi av alanlarına davet ettiklerini yazar. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.47'de bölünen klanın yarımlarının yiyeceklerini ortak tükettiklerinden söz edilir. İlk Filozoflar, s.53'te de bölünen klanlar arasındaki ekonomik ilişkiler olmasaydı klanların kendi içlerine kapanıp yok olup gitmiş olacakları savunulur.

yapısal yansısı olmuştur. Bir anlamda da, sosyal alanda, gruplararası ilişkilerin dayanağını oluşturmuş ve hattâ onları sistematize etmiştir.

Egzogami yalnızca klan içinde farklı jenerasyonlar arasındaki evlenmelerin değil, aynı zamanda, aynı jenerasyon içindekilerin de yasaklanmasıdır. Böylece tüm evlenmeler klan dışında gerçekleştirilmiştir. Karı ile koca daima ayrı klanlara ait olmaktadırlar.

İlkel toplumlardaki evlilik biçimlerinin gelişimi bir dizi aşama geçirmiştir. Bu konudaki veriler dilbilimden alınmakta ve akrabalık terimlerinin değerlendirilmesi yoluyla, şu anda var olmayan ve geçmişte yaşamış olan cinsel ilişki çeşitleri konusunda sonuçlar çıkarılmaktadır.

Morgan'a göre evlilik ilişkilerinin tarih içindeki ilk aşamasını "Kandaş Aile" oluşturmaktadır. Kandaş aile içerisinde, insest yasağı kuşaklar arasına girmiştir, ancak, aynı kuşak içindeki bireyler arasında söz konusu değildir. Kısaca aynı kuşakta bulunan tüm bireyler birbirleriyle serbestçe çiftleşebilirler. Kendilerinden bir önceki ve bir sonraki kuşak söz konusu olduğunda ise bu olanaksızlaşır. Thomson, Morgan'ın Avustralya dışından topladığı 150 kadar ilkel dile ait verilerle, günümüzde Avustralya'da yaşamakta olan 130 kadar dili ele alarak bu açıdan incelemiştir. Buna göre, bu dillerin tümünde şu anda gerçekte yaşamakta olan evlilik ilişkilerine tekabül etmeyen, yalnızca üç çeşit akrabalık terimi bulunmaktadır. Tüm büyükana ve büyükbabalar için geçerli olan birinci kuşak terimi, tüm ana ve babalar için geçerli olan ikinci kuşak terimi. Tüm torunlar için geçerli olan üçüncü kuşak terimi. Çocuklar, ayrım gözetmeksizin, ikinci kuşağın tümüne birden aynı şekilde hitap etmektedirler. Bu durumda, ikinci kuşaktakilerin hepsi birden üçüncü kuşaktaki bütün çocukların, ayrım gözetmeksizin ve aynı anda anası ya da babasıdırlar. Bu ise ancak, ikinci kuşaktaki kadın ve erkeklerin arasındaki cinsel ilişkilerin serbest ve tamamen kuralsız olduğu bir anda olanaklı olabilir. Böylece buradaki akrabalık terimlerinin, kuşaklar arasında evliliğin söz konusu olmadığı ancak, aynı kuşak içinde her türlü çiftleşmenin serbestçe gerçekleştiği bir dönemin kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır.[56]

Ayrıca Morgan, çağdaş ilkel toplumlardaki kimi olayların, böyle bir dönemin maddi yaşamdaki kalıntıları olduğunu da belirtmektedir. Örneğin Avustralya'daki Arunta Kabilesi'nde her kadın, evliliğinin hemen öncesinde tüm erkek akrabaları ile cinsel ilişkide bulunmak zorundadır. Fiji Adaları'n-

56. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.75-81.

da da belli törenler sırasında, normal yaşamlarında birbirlerine dokunmaları bile yasak olan kız ve erkek kardeşler, her türlü yasağı çiğneyerek ve törenin bir parçası olarak, karı-koca gibi davranırlar.[57]

Engels de cinsel ilişkilerin aşamalandırılmasında, bu ilişkilerin tamamen serbest olduğu bir dönemin varlığına işaret etmiştir. Bunu yaparken de bir Avustralya Kabilesi'nin verisini kullanmıştır. Sözünü ettiği bu kabile, iki parçadan oluşmuştur ve her bir parçanın bütün kadınları ile erkekleri karşılıklı olarak ve doğuştan karı-kocadırlar. Burada grup halinde bir evlilik geçerlidir. Ancak aynı parça içerisindeki cinsel ilişkiler yasaktır. Grup içinde ise yaş ve jenerasyon sınırlaması yoktur. Evlilikler sonucunda doğan çocuklar ananın klanına aittir. Bu durumda bir erkeğin bir kız çocuğu olduğunda, bu çocuk anasının klanına ait olacak ve dolayısıyla da aynı anda babasının doğuştan karısı pozisyonuna girecektir. Yani çocuk babasının kızı olması sıfatıyla aynı zamanda da karısı olacaktır. İşte Engels'e göre bu olgu, evlilik ilişkilerinin daha geri ve ilk biçimidir ve toplumun bütün kadın ve erkekleri arasındaki cinsel ilişkilerin (yaşa bakmaksızın) serbest olduğu bir dönemin varlığını dile getirmektedir.[58]

Thomson akrabalık ilişkilerinin daha sonraki dönemlerinin varlığını dile getiren bir dilsel sınıflandırma sistemi daha bulmuştur. Burada, kendi sözünü ettiği ilk sistemde var olan üç terime ek olarak yeni terimler ortaya çıkmıştır. Bu adlandırmada baba ve ananın akrabaları için de farklı terimler kullanılmaktadır. Eskiden babanın aynı kuşaktan bütün erkek akrabalarına da baba ve ananın yine aynı kuşaktan bütün kadın akrabalarına da ana denirken, şimdi amca, teyze gibi terimler çıkmıştır. Demek ki artık aynı kuşaktan akrabalar birbirlerinin eşleriyle cinsel ilişkide bulunamamaktadırlar. Thomson'a göre bu, egzogamiye dayalı klandan oluşan bir toplumu göstermektedir.[59] Böylece toplumun bütün kadın ve erkekleri arasına insest yasağı sokulmuş olmaktadır. Klan içi insest yasağı ile birlikte de, klanların karşı cinslerden bireyleri, grup olarak birbirlerinin

57. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.82'de ilkel toplumlardan örnekler verilir. Berktay, aynı eser, s.62'de çeşitli klan efsanelerinde, klan atalarının bir zamanlar kendi soylarından kadınlarla çiftleştiklerinin anlatıldığını yazar. Ve bu veriyi cinsel ilişkilerin serbest olduğu dönemlerin kalıntısı olarak değerlendirir.

58. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.53-54.

59. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.84.

karı-kocası olmaktadırlar. Engels bunu "Grup Halinde Evlilik" olarak adlandırmaktadır. Ve gensin doğrudan doğruya bu evlilik biçiminden çıktığını savunmaktadır.[60]

Evlilik biçimlerine ilişkin söylenenler de üç aşamada şöylece toparlanabilir: 1- İlk dönem, grup içindeki çiftleşmelerin tümüyle serbest olduğu dönemdir ve ilkel sürü toplumuna denk gelmektedir. 2- Sonraki aşamada kuşaklar arasındaki ilişkiler yasaklanmıştır, 3- Daha sonra aynı yasak, aynı jenerasyondan bireyler arasına da sokulmuştur. Aynı anda da, klanların kadın ve erkeklerinin doğuştan evlilikleri olanağı tanınmıştır. Bu aşama klan toplumunu nitelemektedir. 4- Bundan sonraki aşamada "İki Başlı Aile" denilen bir yapı oluşmuştur. İki başlı aile artı besinin ortaya çıkışı ile ilişkilidir. Toplum içinde kadınla erkekten oluşan daha küçük birimlerin kendi başlarına yetebilmeleri olanaklı olduğunda, cinsel ilişkilerin dayanıklılığı artmış ve aile biçiminde kurumlaşmıştır. Böylece farklı klanlardaki jenerasyonların gruplar halindeki evlenmeleri içinde, tek eşli, ancak yine de sıkı bir bağlayıcılığı olmayan ve istenildiğinde her iki cins tarafından da yıkılabilen bir evlilik kurumu doğmuştur. Bu kurum "İki Başlı Aile" diye bilinmektedir. Bunun tohumları da klan örgütlenmesi içinde atılmıştır.[61]

Burada vurgulanması gereken nokta, nasıl olursa olsun kadınlar ile erkekler arasındaki cinsel ilişkilerin tek bir kişiyle sınırlandırılmamış olmasıdır. Bu analizi yapmak, toplumsal dinamiği, örgütlenmeyi ve avcı toplumların demografik yapısını anlayabilmek açısından önemlidir.

Avcı toplum içinde de nüfusun, toplayıcı ilkel sürüde olduğu gibi, temel sorunlardan birisi olduğunu söylemiştik. Böylece, aynı klan içindeki evlenmelerin yasak olup, ana ve babanın farklı klanlara mensup oldukları bu yapı içerisinde, doğan çocukların hangi klana verileceği yine yaşamsal bir sorun olmuştur. Öte yandan, kadın ve erkeklerin gruplar halindeki evlilik durumları, yeni doğanların babalarının belirlenmesini olanaksız kılmıştır. Bir kadın birçok erkekle çiftleşebildiğine göre babayı belirlemek

60. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.52, Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.87 ve İlk Filozoflar, s.53, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.23'te egzogaminin önceleri, klanlar arasında, aynı yaştan bütün erkeklerin karşı klandan bütün kızlar ile evlenmeleri şeklinde olduğunu yazarlar.

61. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.57.

mümkün değildir. Sonuçta tek çözüm yolu olarak, çocuğun anaya, yani ananın klanına bırakılması yolu seçilmiştir. Bu ise ana soyuna göre örgütlenen bir toplum yapısını oluşturmuştur. Buna "Anaerkil Toplum" da denilebilir.[62] Anaerkil örgütlenmede, klan, ortak bir ana atadan gelen ve aynı ortak kanı taşıyan akraba bireylerden oluşmaktadır.[63] Zaten gens "ortak dölden türemek" anlamına gelmektedir.

Klanın ana soy çizgisine göre örgütlenmesi, toplum içinde kadının rolünü zorunlu olarak artırmıştır. Klanda, ortak bir ana atadan gelindiğine inanılmaktadır.[64] Klan dönemi evliliklerinde, neslin belirleyicisi ana olduğundan, kadın kocayı "almış"tır. Örneğin Senekalı İrakualar'da evi kadın yönetirdi. Eğer erkek eve yiyecek sağlamak konusunda üzerine düşeni yapmazsa, kadın tarafından gensten kovulurdu. Ve giderken ancak kendi kişisel eşyalarını alabilirdi.[65] Avcılığın ilk aşamalarında kamp yerlerinin denetimi de kadının elindeydi.[66] Erkeğin, avcılık yapmaktan, ev işiyle ilgilenecek zamanı da yoktu.

Morgan anasoylu toplumsal örgütlenmeyi, bütün toplumlar için geçerli bir aşama olarak görmüştür. O'na göre anasoyluluk aşamasından geçilmeksizin, atasoyluluğun yaşaması da olanaksızdır.[67] Thomson da "Tarih Öncesi Ege" ve "İlk Filozoflar" adlı çalışmalarında aynı görüşü işlemiştir. Yazılı tarihin başlangıcından itibaren izlenmiş tüm toplumlarda (Sümer, Mısır, Helenistik Ege Devletleri, Yunan ve Roma İmp. gibi) anaerkil toplum örgütlenmesinin izlerini ortaya çıkarmıştır.

Klan içinde özel mülkiyet kavramı yoktur. Daha önce de belirttiğimiz gibi avcı toplumlarda, ancak bazı süs eşyalarını ve aletleri kişisel mülk sayacak denli bir artı besin ortaya çıkmıştır. Bunun da süreklilik güvencesi yoktur. Henüz toprak işlenememekte, hayvanlar evcilleştirilememektedir. Klanın elde ettiği bütün zenginlikler klanın ortak malıdır. Geçici de olsa

62. Morgan, Eski Toplum Cilt-1, s.180'de soy örgütlenmesinde, başlangıçta, erkek soy çizgisi izlenemediğinden, çocukların anaları yönünden akraba sayıldıklarını anlatır. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.27'de babanın belirsizliği nedeniyle, klanın ilk aşamasında anaerkil olduğunu yazarlar.

63. Teber, aynı eser, s.76.

64. Morgan, Eski Toplum Cilt-1, s.180.

65. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.61.

66. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.52.

67. Morgan, Eski Toplum Cilt 1, s.181.

üzerinde yerleşilen toprak, avlanma alanları, su kaynakları, ağaçlar, maden ve taş yatakları kimsenin özel mülkiyeti olamaz.[68]

Üretim güçlerinin geriliği, özel mülkiyetin yokluğu ile birlikte ve onunla bağlantılı olarak, toplum üyeleri arasında dayanışmacı ilişkileri de yaratmaktadır. Avcı toplumsal yapı da, toplayıcı ilkel sürü gibi, zorunlu dayanışmacı ve komünaldir. Bireyler ancak komünal yapı içerisinde kendilerini gerçekleştirebilmekte ve var olabilmektedirler. Kendi varlıkları ancak klanın varlığı ile mümkündür.[69] Kolektif bir biçimde yapılmakta olan avcılık, ortak mülkiyeti de yaratmaktadır.[70]

Birlikte üretim, ortak kolektif mülkiyet, toplumun siyasi yapısına da yansımıştır. İlkel sürüde olduğu gibi, avcı klanda da profesyonel anlamda Yönetim ve Yöneticiler kategorilerini tanımlayabilmek olanaksızdır. Bir yandan da avdaki işbirliğinin ve kadınlarla erkekler arasındaki işbölümünün koordinasyonu gerekmiştir. İşte bu koordinasyonu sağlayacak ve kolektif toplumsal ilişkilerin iradesini yansıtacak biçimde şeflik kurumları gelişmiştir. İspanya'daki üst paleolitik resimlerde, diğerlerinden farklı olarak çizilmiş insan figürlerine rastlanmıştır. Bunlar, yaylarını diğerlerinden farklı biçimde taşıyan, başlarında kürkten yapılma uzun şapkalar bulunan ve daha büyük boyutlu figürlerdir. Tüm bu özellikleriyle diğerlerinden ilk bakışta ayırdedilebilen bu figürler paleolitik avcıların şefleri olarak yorumlanmışlardır.[71]

Klan şefliği, iktisadi ve siyasal bir ayrımlaşmayı temsil etmemektedir. Çünkü iktisadi anlamda, el konulabilecek zenginlik yoktur ve üretimin geriliği herkesin dayanışmasını gerektirmekterir. Yaş ve cinse dayalı işbölümü dışında haklar ve yükümlülükler bakımından herhangi bir farklılık yoktur.[72] Bu durumda şefler iş sürecindeki yetenekleri, cesaret ve

68. Teber, aynı eser, s.78.

69. Marx, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, s.14, 21, 22'de toprak mülkiyetinin en eski biçimi ve koşulunun bir komünal insan topluluğu olduğunu, klan içerisinde bireyin servet edinmeyi değil, kendine yetmeyi ve dolayısıyla kendisini topluluğun üyesi olarak yeniden üretmeyi amaçladığını, kendini yeniden üretmenin ise komünal çıkarlara katılarak olabileceğini yazmıştır.

70. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.38-42.

71. Pericot, aynı eser, s.208.

72. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.42.

kuvvetleri, planlayıcılıkları, deneyimleri ile kendiliklerinden, toplumun diğer kişilerinden ayrılmış bireylerdir.[73] Şefler bütün klan üyelerinin ortak kararı ile seçilirler ve istenildiği anda, yine aynı mekanizma ile görevden alınırlardı.[74] Organizasyon fonksiyonunun daha karmaşık olduğu klanlarda, şefe yardımcı, klan meclisleri biçimlenmiştir.

Morgan da İrakualar arasında benzer uygulamaları tespit etmiştir. Amerika'nın keşfedilip İrakualar'ın tüm toplumsal yapılarının yıkılmasından hemen önce, İrakua klanlarında, erişkin kadın ve erkeklerden oluşan ve klanı ilgilendiren konularda kararlar alan klan meclisi bulunmaktaydı. Bu meclis, klan şefini de seçerek günlük işleri ona bırakmakta, gerek gördüğünde de görevden almaktaydı. Ve bu yapı o dönemin bütün Amerika Kızılderilileri'nde bulunmaktaydı.[75] Klan içindeki en yüce güç tüm yetişkin kadın ve erkeklerden oluşan bu meclisteydi. İrakua gensi, gensin diğer bütün özelliklerine de sahipti. İki başlı evlilik hakimdi. Ayrıca İrakualar kolektif toplumsal yapılarının bir yansıması olarak, birbirine bitişik olan ve hepsi de ortadaki ortak bir avluya açılan ve tek bir çatıda birleşen büyük-ortak evlerde otururlardı.[76] Bu konudaki asıl ilginç nokta, aynı biçimdeki barınakların yukarı paleolitik avcılarca da kullanılmış olmasıdır. Örneğin Fransa'da benzeri özellikler gösteren bir yerleşim birimi bulunmuştur.[77] Konuyla ilgili bir başka örneği Engels Sahalin Adaları'ndaki Giliyaklar'dan vermiştir. Buna göre Giliyaklar gens tipi bir örgütlenmeye sahiptiler. Tespit edildikleri andan birkaç kuşak öncesine kadar üyelerinin en yaşlısı gens başkanı seçilirdi.[78] Bugün de çağ-

73. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.41. Ayrıca Kanbolat, Kuzey Kafkasya Kabilelerinde Din ve Toplumsal Düzen, s.81'de aşiret örgütlenmesini daha başaramamış. boyların bağımsızlığı esası üzerine yaşayan, demircilik sanatını bile bilmeyen Abaza Boyları'nda klansal düzenin geçerli olduğunu ve boy beylerinin en cengaver kişiler arasından seçildiğini ve ihtilafların boy meclisince çözümlendiğini belirtir.

74. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.41, Berktay, aynı eser, s.81, Teber, aynı eser, s.78, Ertop-Yetkin, aynı eser, s.10.

75. Morgan, Eski Toplum Cilt 1, s.204-205.

76. Morgan, Eski Toplum Cilt 2, s.374.

77. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.151. Ayrıca Diakov-Kovalev, aynı eser, s.39'da üst paleolitik avcıların yüzer kişilik evlerde barındıkları ve iki başlı aileler şeklinde yaşadıkları belirtilir.

78. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.214-217.

daş ilkel toplumların en en ilkelleri arasında benzeri yapılanmalara rastlamak mümkündür. Şasonlar arasında, çok yakın zamana kadar, yaş ve cinse dayalı bölümlenme dışında hiçbir organizasyonun bulunmadığı ve tüm sorunların aile sorunları gibi ele alınarak çözümlendiği bilinmektedir. Güney Afrika Buşmanlar'ı, Eskimolar, Şasonlar da kendi kendilerini yönetirler. Akrabalık ilişkileri ile yönetsel ilişkiler çakışıktır. Pueblo Yerlileri arasındaki sorunlar meclisler aracılığıyla çözümlenir. Bu örneklerin hiçbirisinde profesyonelce yönetimle ilgilenen kadrolaşma yoktur. Ve her birisinin toplumsal yapıları son derece basittir.[79]

Avcı ve toplayıcı toplumlardaki üretim ve mülkiyetin kolektifliği, üleşim biçimlerine de yansımıştır. Yaş ve cins temeline oturan işbölümü ve sıkı işbirliğine dayalı üretimsel yapı, toplama ve avla ele geçirilmiş besinlerin de eşit şekilde paylaşılmasını koşullamıştır. Elde edilen ürünün günlük tüketime bile zor yettiği durumlarda, paylaşımda ölçü, biyolojik doğal ölçekler olmaktadır. Bu konuda İgluliglер gibi kimi Eskimo toplumları örnek olarak gösterilmektedir. Bunlarda, ortaya konan yiyecek herkes arasında elden ele dolaştırılır ve sırayla ısırılarak tüketilir. Isırmada ölçü ağız dolusu kadardır. Eğer başlangıçta besinin azlığı söz konusu ise, bireyler kendilerinden sonrakilerin haklarını da gözeterek, herkesin aynı derecede ısırmasına yetecek ölçüde ağızlarını doldururlar. Eğer bir kerelik döngüden sonra halen artan besin varsa, ikinci ısırmalara geçilir. Ve bu böyle devam eder. Sınır yine bir biyolojik ölçek; mide doygunluğudur. Midelerinin daha fazlasını alamayacağını hissedenler sofradan çekilirler. Herkesin karnı doyduktan sonra artakalan varsa, ertesi gün yine aynı ilkeyle tüketilmek üzere saklanır.[80] Üleşimin bu biçimi toplumsal yaşam için bir zorunluluktur. Herkes birlikte çalışmıştır, yiyecek yine de azdır, dolayısı ile birlikte ve eşit miktarda tüketilecektir. Böylece üretim yapısına uygun bir ahlâki atmosfer oluşur. Bunun dışında birisinin eşit hakkına el koymak, ancak onun biyolojik varlığına son vermekle mümkündür. Bu ise doğrudan doğruya toplumsal yaşama saldırıdır. Çünkü nüfus toplumun sürekliliğini belirleyen en önemli etkenlerdendir. Ve nüfusun azalmasına toplumsal irade asla izin vermez.

Sonuç olarak, avcılık ekonomisinin toplumsal yapısını şöylece özetleyebiliriz:

79. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.503-506, Clastres, Devlete Karşı Toplum, s.148.

80. Teber, aynı eser, s.82.

1- Avcılık için tipik olan toplumsal örgütlenme biçimi klan örgütlenmesidir. Klan toplumsal ve ekonomik birimdir.

2- İşbirliği ve işbölümü ilk ortaya çıkmıştır.

3- Klan tipi örgütlenme, avcılığın gerektirdiği işbirliği ve işbölümünün sürekliliğini sağlamak ve örgütlü bir toplumsal dinamik oluşturabilmek yolunda gelişmiştir. İnsest yasağı ve egzogami bu sürecin içinde gelişen kurallardır.

4- Avcılık döneminde üretim gibi mülkiyet ve üleşim ilişkileri de kolektiftir.

5- Klanda özel mülkiyet yoktur. Mülkiyete kişisel çıkarlarla el koymak durumu söz konusu değildir.

6- Klan içinde herhangi bir siyasal ayrımlaşma yoktur, herkesin hak ve ödevleri aynıdır. Kişiler için, hak olan şey aynı zamanda ödev, ödev olan şey de aynı zamanda haktır. Karar alma mekanizmaları kolektiftir. En yüksek otorite tüm klandır.

7- Klan içinde cinsel ilişkiler de kolektiftir. Bu durum, baba soyunu izlemek olanaksız olduğundan, soyun anaya göre devamı sonucunu getirmiştir. Yani klan anasoyludur. Hem soy, hem de mülkiyet ana soyuna göre ve kolektif olarak aktarılmaktadır.

8- Sonuç olarak, klan üyeleri arasında ahlâki düzlemde de dayanışmacı, kardeşçe duygular yaşanmaktadır. Bireyler ancak toplum içinde kendi varlıklarının anlamını bulmaktadırlar.

Avcılık ve toplayıcılığa dayalı toplumsal yapıları, çağdaş ilkel toplumlar arasında da örnekleyebilmek olasıdır. Sosyal antropolojik çalışmalarda, ilk toplumların en ilk örneklerine Avustralya'da rastlandığı belirtilmektedir. Bu toplumlarda ok ve yay bile henüz günlük yaşama girmemiştir ve toplumsal üretimin temelini avcılık, toplayıcılık, balıkçılık oluşturmaktadır. Bu yerliler, üretim araçlarını tahta ve taşlardan kendileri yapmakta ve bu aletleri sürüngenleri avlamakta, toplayıcılık yapmakta kullanmaktadırlar. Erkekler avcılıkla, kadın ve çocuklar toplayıcılıkla uğraşmaktadırlar. Bunun dışında toplumsal bir işbölümü gerçekleşmemiştir. Avcılık grup halinde ya da tek tek yapılabilmektedir. Tüketim maddelerinin herkese eşit olarak dağıtılmasına dikkat edilmektedir. Kişisel olarak avlanan besinler de topluluk içinde dağıtılmaktadır. Topraklar, av alanları, sular, ağaçlar ortak mülktür. Buralara yabancılar

ancak özel izinle girebilirler. Cinsel ilişkilerin ilk biçiminin grup halinde evlilik olduğu bilinmektedir. Bugünse iki başlı aile yapısı yaşanmaktadır. Evlenmeler egzogamiktir. Avustralya toplumlarında yönetici kurul-meclis ve şefler bulunmaktadır. Bunlar tüm önemli kararlarda toplumun onayını almakta ve istenildiğinde toplumca değiştirilebilmektedirler. Meclisler genellikle yaşlı-deneyimli kişilerden oluşmaktadır. Yöneticiler ise iyi avcılar arasından seçilirler. Son zamanlarda, savaşın bir ekonomi durumunu aldığı, yönetici denilebilecek profesyonel kişilerin ortaya çıkmakta oldukları, toplumsal ayrışmaların belirginleştiği izlenmektedir. Bu süreç özellikle savaş ekonomisi üzerinden yürümektedir.[81]

Bugün Anadolu'da da, toplayıcı üretim tarzının toplumsal örgütlenmesine ilişkin olarak, son derece ilginç ve değerli bir kalıntısal toplumsal organizasyon biçimi bulunmaktadır. Bunlar "Ocak" olarak adlandırılan ve çeşitli hastalıkların tedavisi ile uğraşan geleneksel sağlık uygulamaları kurumlarıdır; Sıtma Ocağı, Sarılık Ocağı gibi. Ocak denildiğinde akla gelen nokta, Ocağa ismini veren hastalıkla uğraşan aile yapısıdır. Hastalığı tedavi edebilmek için belli bir (profesyonel unsurlar içeren) öğretim ve eğitim sürecinden geçmek gerekli değildir. O Ocağın soyundan olmak ve pratik uygulamaya yönelik teknik bazı kuralları yerine getirebilmek, tedavi etmek yetki ve becerisini kazanmak açısından yeterlidir. İşte böyle kişilere "Ocaklı" denmektedir. Ocaklar soy esasına göre örgütlenmiş yapılardır. Daha seyrek olarak, kan bağına dayanmayan ocaklılara da rastlanmaktadır ki bunlara "İzinli" denmektedir.[82]

Öte yandan yapılan araştırmalar sonucunda Ocaklara ilişkin şu noktalar saptanmaktadır: 1- Ocaklıların büyük kısmı kadındır ve kadın ocaklıların hastalık tedavisi konusunda daha yetkin oldukları kabul edilmektedir. 2- Hastalık tedavisi ocaklıların asıl-profesyonel işi değildir, geçim başka yollardan sağlanmaktadır, 3- Ocaklıların tedavi etmekte oldukları hastalıkların tanısı toplumun kendisi tarafından konulmaktadır, 4- Ocaklıların tedavi etmekte oldukları hastalıklar konusunda hekim, işlevsiz

81. Teber, aynı eser, s.159-176'dan özetlenmiştir.

82. Acıpayamlı, Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği, s.5, Acıpayamlı, Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar, s.6, Eren, Ankara İli Yenimahalle İlçesine Bağlı Sincan Bucağında Geleneksel Hekimlik Uygulamaları Konusunda Araştırma Raporu, s.22 ve 23.

kabul edilmektedir, 5- Ocaklılarda ve halkta, yürütülen bu uygulamalara karşı büyük bir inanç vardır. Buradaki son dört bulgu, üretimin amatör bir karakter taşıdığını yani işbölümü ve uzmanlaşmanın ve/dolayısıyla yabancılaşmanın olmadığı komünal toplumsal yapılanmayı işaret eden dönemlerin kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

Böylece, Ocakların belli bir hastalıkla ilgili bilginin, aynı soy içerisinde, amatörce biriktirilerek aktarıldığı kurumlar olduğu belirtilebilir. Soy ağacının günümüzde atasoylu olduğu bilinmektedir. Atasoylu zincir içerisinde sağlıkla ilgili uygulamaların ana tarafından aktarılıyor oluşu, anaerkil klansal örgütlenmeyi çağrıştıran bir veridir. Klan yapısı içerisinde her türlü bilgi ve ürün nasıl birlikte üretilerek, ayrım gözetmeksizin sonraki nesillere aktarılmışsa, burada da sağlık uygulamaları bilgisi aynı ana atadan gelen soy içerisinde aktarılmaktadır. Toplumun, anasoylu klansal örgütlenme biçimini bir kalıntı olarak, sağlık alanında yaşatabilmeyi başardığı anlaşılmaktadır.[83]

Kanımızca bu veri ve sonuçlar Türkiye Halkları'nın toplumsal yapısında klansal örgütlenmenin kalıntılarıdırlar ve bu açıdan da, özellikle, Türkiye'nin geçmişini aşiretler düzeyinde sınırlayan ve mutlaklaştıran tezler karşısında önemlidirler.

Böylece günümüz verilerinin de ilkel avcı-toplayıcı yaşantıyı desteklediği görülmektedir. Hattâ Avustralya Yerlileri hakkında söylediklerimiz, daha sonraki toplumsal gelişim aşamaları konusunda da ipuçları vermektedir. Bu ipuçları, bizim daha sonra izleyerek, netleştireceğimiz noktalar olacaktır. Ancak bundan önce, şimdi, avcı klanın bilinç yapısını incelemek durumundayız. Yanıtlanacak sorular şöyle sıralanabilir: Avcı klan nasıl düşünmüştür? Dünyayı nasıl algılamış ve ne yolla onu etkilemeyi, değiştirmeyi planlamıştır? Üretim ilişkileri ile bilinç yapısının etkileşimi ne şekilde olmuştur?

B) KLAN TOPLUMUNUN DÜŞÜNSEL YAPISI

Homo Erektuslar'dan başlayarak hayvanlar yoğun bir biçimde insanla-

83. Belek, Yaşayan Geleneksel Sağlık Uygulamaları İçinde İlkel Bilinç Yapılanmalarının İrdelenmesi, s.40 ve 47-49.

rın ilgi alanı içine girmişlerdir. Erkekler tarafından uzun mesafeler boyunca avın kovalanması, kadınların av ürünlerini değerlendirmeleri bu ilgilenimi koşullamıştır. Tüm Avrupa ve Asya'yı dolaşan av sürüleri peşinden, avcı toplumlar da yollara düşmüşler, kamp yerlerini hayvan sürülerinin hareket biçimlerine göre belirlemişlerdir. Avın sağladığı artı besinle, ertesi günden bir miktar zamanı ateş çevresinde oluşturdukları halka içinde sohbetle geçirmişler, böylece de dostluklarını geliştirmişlerdir. Av ve hayvanlar dünyasının, insanların maddi çalışması dışında, düşünsel atmosferlerini de dolduruyor olması şaşırtıcı görünmemektedir.

Bu olgu, toplayıcı üretim biçiminden devralınan sihirci düşünce biçimine de yansımış ve onun içinde de yaşam bulmuştur. Özellikle üst paleolitik dönemin duvar resimleri, hayvanları ve av yaşamını konu alan, iyice mükemmelleşmiş, sihirci bir algılayışı yansıtmaktadır. Resimlerin estetik amaçla değil, büyüsel bir takım işlevler yüklenerek yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Şüphesiz bunlar, bugün için belli bir estetik ve dökümanter değeri olan belgeler durumundadırlar. Ancak yapılırlarken bu amaçların gözetilmediği, pratik anlamda av sorununu çözümlemeye yönelik oldukları belirtilmektedir.[84] Mağara resimlerinde sihirsel nitelikli yapım tekniklerinin çeşitli özelliklerine bakılarak değerlendirilmektedir. Bir kere bu resimler, mağaraların hemen giriş kısımlarına ya da kapılarına değil, en karanlık, en ulaşılmaz ve derin yerlerine yapılmışlardır. Sanatçıların buralarda, çoğu kez zor koşullarda, çok hafif bir ışık altında ve sırtüstü pozisyonda ya da bir başkasının omzunda çalışmak zorunda kaldıkları belli olmaktadır. Aynı mağaralarda taştan yapılma lambalar da bulunmuştur.[85] Bu

84. Pericot, aynı eser, s.204'te yapılış tekniklerine bakarak bu resimlerin hiçbir estetik ve dökümanter düşüncenin gözetilmiş olmaksızın yapılmış olduklarını savunmaktadır. Aynı düşünce Blanc, aynı eser, s.120'de de bulunmaktadır. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.173'te aynı resimlerin büyüsel işlevi yanında estetik değerlerine de dikkat çekerler. Aynı bakış tarzı için Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.50 ve Tarihte Neler Oldu, s.34'e bakılabilir. Childe bu sayfalarda mağara resimlerinin, salt büyüsel amaçlarla yapılmış olsalar da, estetik yanlarının ve onları yapmış olanların duymuş oldukları estetik hazzın ihmal edilemeyeceğini yazmaktadır. Bu son üç eser, ilk ikisine göre tam tersi düşünceyi savunan örnekleri oluşturmaktadır.

85. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.50'de bu lambalarda yakıt olarak yağ, fitil olarak yosun kullanılmış olması gerektiğini yazar. Ayrıca Oakley, aynı eser, s.184'te ilk lambalara üst paleolitikte rastlanmış olduğunu belirtir.

lambaların resimlerin yapımı sırasında da işe yaramış olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır.

En derin kısımlar, resimler kolayca tahrip olmasınlar diye seçilmiş olmalıdırlar. Ayrıca, resmedilen hayvan ya da insanların hep aynı kısımlarının, aynı biçimde konu edilmiş olması, aynı yüzeyin defalarca kullanılması, bir hayvan figürünün uygun eklemelerle bir başkasına dönüştürülmesi, hep, resimlerdeki sihirsel amacın göstergeleri olarak yorumlanmaktadır. Olay bir kez gerçekleştirildiğinde, boyanmış, oyulmuş, basılmış figürlerin amaç ve öneminden hiçbir şey yitirmedine inanılmış ve aynı yüzey daha sonradan yeniden kullanılmıştır.[86]

Mağara sanatının büyük çoğunluğunun konusu hayvanlardır. Genellikle mamut, bizon, vahşi inek, ayı, gergedan, at, geyik, dağ keçisi gibi hayvanlar çizilmiştir.[87] Bu hayvanların aynı zamanda peşlerinde koşulan ve çevrede en çok bulunanlar oldukları da göze çarpmaktadır. Ayrıca, hayvanların doğadaki ilişkilerinden yalıtık ve soyut olarak değil, genellikle belli bir durum içerisinde resmedildikleri, gerçek yaşamdaki somut durumlarının dile getirildiği görülmektedir. İspanya'nın kuzeyindeki mağara resimlerinde oklarla delinmiş yüzlerce hayvan vardır.[88] Bazı resimlerde, vurulmuş olan hayvanların ağız ve burunlarından bol miktarda kan akmaktadır. Kimilerinin de böğürlerinde saplanmış onlarca ok resmedilmiştir. Bu görüntüler son derece canlı ve ilk anda göze çarpan sahneleri oluşturmaktadırlar. Ayrıca Font de Gaume gibi kimi mağaralarda da tuzağa düşmüş mamut figürleri görülmektedir.[89]

Bu resimlerin hepsi taklit büyüsünün özelliklerini içerirler. Bir av öncesinde, avda gerçekleşmesi istenilen sonuçlar tekrar tekrar çizilerek, oyularak, boyanarak o sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Sihirin yalnızca hayvanların yakalanmasını garantiye almak için değil, aynı zamanda çoğal-

86. Blanc, aynı eser, s.120-121, Pericot, aynı eser, s.197, 204, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.174, Güvenç, aynı eser, s.174.

87. Şenel, aynı eser, s.76, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.174, Pericot, aynı eser, s.196'da resmedilen hayvanların genellikle güç yakalanan hayvanlar oldukları kaydedilmektedir. Şenel, aynı eser, s.77'de söz konusu edilen hayvanların toplumların yaşamlarının bağlı olduğu hayvanlar olduğuna dikkat çekilmektedir.

88. Pericot, aynı eser, s.203.

89. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.174, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.51.

maları amacıyla da yapılmış olduğu belirtilmektedir.[90] Resimlerin büyüsel etkisini güçlendirmek amacıyla yer yer örümcek tasvirleri de kullanılmıştır.[91] Böylece av için büyüsel tuzaklar oluşturulmuş ve bunların gerçekte de herhangi bir biçimde etkin olacakları düşünülmüştür.

İspanya'nın Levartine Mağarası resimlerinde, av hayvanları dışında, avcıların resimlerine de rastlanmaktadır. Böylece kimi duvarlar bütünüyle bir av sahnesini oluşturmaktadır. Avcıların tüm vücutlarını kaplayan çeviklikleri, özellikle ayaklarındaki kuvvetlilik, yine zorlayıcı taklit büyüsünün özelliklerini yansıtmaktadır.[92] Ayrıca bu sahnelerdeki canlılık, avı yakalamanın yaşamsal önemini yansıttığı biçiminde değerlendirilmektedir.

Yukarı paleolitik avcıların yapmış oldukları resimlerin benzerlerini Güneybatı Afrika'da yaşayan Buşmanlar da yapmışlardır. Buşman mağara resimlerinin de konusu av sahneleridir. Başlıca geçim yolları avcılık ve toplayıcılık olan Buşmanlar'ın niçin bu tür resimler yaptıkları kolayca anlaşılmaktadır. Doğu İspanya mağara resimlerindeki koşar, avlanır durumdaki insan figürleri Buşman üslubunun sert ve atak hareketleriyle aynı niteliktedir. Bunlar da benzetmeci sihirsel düşüncenin yansımaları sayılmaktadır.[93] Bu örneklerin her birisinde gerçekliğin duvarlarda resmedilen durumlar yönünde oluşması istek ve zorlaması bulunmaktadır.

Av öncesinde, avı artırmak amacıyla, yine sihirsel nitelikli çeşitli törenler yapılmış olduğu da düşünülebilir. Eğer böyleyse mağara sanatının sihirsel etkisi, törenlerinkiyle desteklenmiş olmaktadır. Bu törenlerde av hayvanları en tipik hareketleriyle canlandırılmış taklit edilmiş olmalıdırlar. Böylece aynı zamanda, av öncesinde gerek fiziksel, gerekse psikolojik anlamda bir hazırlık dönemi yaşanmış olacaktır.[94] Ayrıca törenler, taklitle

90. Pericot, aynı eser, s.210, Güvenç, aynı eser, s.177.

91. Pericot, aynı eser, s.203.

92. Pericot, aynı eser, s.203.

93. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Bilim, Efsane, s.173-174. Örnek burada ayrıca Avustralya kaya resimlerini, Tanganika ve Sahra'daki kaya resimlerini de örnek olarak vermektedir.

94. Şenel, aynı eser, s.78'de bu tür av törenlerinin, sloganlar atarak bilendikten sonra harekete geçen kitle eylemcileri gibi avcıları da, korkularını atmak, grup psikolojisi içine girmek gibi duygularla donattığını yazar.

avın yanına sessizce yaklaşmak vb. yollarla, avlanacak hayvanın yakalanmasında ustalaşmayı da sağlamıştır denilebilir.[95]

Av öncesindeki büyüsel törenlere çağdaş ilkel toplumlarda da rastlanmaktadır. Örneğin İtelmenler, 20. yy başlarına kadar yaptıkları bir törende, balina avına çıkmadan önce, hayvanın otlardan bir benzerini yapıp bir kadının sırtına asarlardı. Kadın ocağın çevresinde sürünerek dolaşır, çocuklar da ottan yapılmış balina maketini parçalarlardı, Bu tören av için bir güvence sayılırdı. Kızılderililer de bizon avına çıkmadan önce, birkaç gün süren ve hayvanları etkileyip ölmeye razı edeceğine inandıkları danslar yapmaktadırlar.[96]

Üst paleolitik dönem kalıntıları içinde yine sanat ürünü olarak değerlendirilen ve "Venüs" adı verilen küçük heykelcikler bulunmuştur. Venüsler, iri memeli, iri kalçalı, taş ya da kemikten yontulmuş ya da balçıktan yapılmış kadın heykelcikleridir. Buna karşın, yüzleri, kolları, bacakları, ayakları neredeyse tamamen imha edilmiştir. Bunların yaklaşık 20 bin yıl önceye ait oldukları sanılmaktadır. Bilim adamlarınca "Doğurganlık-Bereket Kültleri" olarak adlandırılmakta ve yine sihirci bilincin yansıları olarak değerlendirilmektedirler. Kadınların doğurgan güçlerinin cisimleştirildiğine inanılan venüsler aracılığıyla avın bereketinin artacağı düşünülmüştür.[97] Ayrıca çocuk isteyen kadınlarca, yine büyüsel işlevlerinden dolayı, taşınmış olabilecekleri de belirtilmektedir.[98] Burada da "benzerini yaparsam, benzeri gibi olurum" ilkesi geçerlidir ki, bunun, sihirin temas ve taklit unsurlarının her ikisini birden yansıttığı görülmektedir.

Üst paleolitik dönemin arkeolojik bulgularında bunun çok benzeri bir uygulamaya daha rastlanmaktadır. İngiltere, Fransa, İspanya, Almanya, İtalya, Doğu Avrupa, Orta ve Uzak Doğu'nun üst paleolitik avcıları, geyik-

95. Berktay, aynı eser, s.68'de törenlerin hayvanların davranışlarını öğrenmeyi ve avda ustalaşmayı sağladığını savunur. Thomson bu dansa "Yansılama Dansı" adını vennekte ve Tarih Öncesi Ege-2, s.212'de ilkel avcıların dansla avın provasını yapmış olduklarını ve dans sonucunda av konusunda yetkinleştiklerini yazar.

96. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.48.

97. Childe, Social Evolution, s.67, Kendini Yaratan İnsan, s.52, Tarihte Neler Oldu, s.33.

98. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.175.

lerin rudimenter üst kesici dişlerini av sırasında hep üstlerinde bulundururlardı. Bugün de Orta Avrupalı geyik avcıları aynı şekilde davranmaktadırlar[99] Burada da "parça bütünü etkiler (parça bendeyse bütünü de elde ederim)" şeklindeki temas unsuru hakimdir.

Pekin Adamı'nın ve Homo Neanderthalisler'in insan yiyici oldukları bilinmektedir. Yamyamlık konusunu anlamada o dönemden kalma kafatasları ışık tutucudur. Örneğin Pekin Adamı'nın yaşadığı yerlerde o kadar çok kafatası ve alt çene kemiği bulunmuştur ki, bunların buraya bilinçli olarak taşındıkları sonucuna varılmıştır. Ayrıca bunların içinden dört tanesinin oksipital bölgeleri, yineleyen darbelerle ve aynı biçimde açılmıştır. Bundan da açılan delikten beyne ulaşmanın amaçlanmış olduğu sonucu çıkarılmaktadır.[100] Monte Circeo'da bulunan bir Neanderthal kafatasının da, foramen magnum periferinde, dikkatli ve simetrik bir kesiyle açıldığı saptanmıştır.[101] Bu kafatası günümüzden 60-70 bin yıl öncesine aittir. Foramen magnumları aynı biçimde büyütülmüş kafataslarına Ngondong'da da rastlanmıştır. Bunlar da 300 bin yıl öncesinin Neanderthal insanının kafataslarıdır.[102]

Kafatasları üzerindeki benzeri işlemler çağdaş ilkeller arasında da yapılmaktadır. Bunların kimisi çeşitli ritüellerle bezenmiş durumdadır. Hepsinde de ölen kişiyi içine almak, onunla aynılaşmak unsuru dikkati çekmektedir. Örneğin Afrika'daki Bugineseler, ölenin vücudunu, oturulan yerden uzağa götürüp kurumaya bırakırlar. Bundan sonra, kafatası vücuttan ayrılarak köye getirilir. Kafanın tam ortasında, foramen magnumdan beyne ulaşılarak, beyin ölenin yeteneklerine sahip olmak isteyenlerce yenir.[103] Daha önce de aktardığımız gibi, son derece benzer bir uygulama Malinezya'da da görülmektedir. Orada da, yeni doğanın yakın akrabaları, tanıdık birisinin beynini yediklerinde, ancak o kişinin ismi bebeğe verilebilmektedir.[104] Aksi halde bebek isimsiz kalacaktır. Burada büyünün

99. Blanc, aynı eser, s.123.

100. Bergounioux, aynı eser, s.114.

101. Blanc, aynı eser, s.126.

102. Blanc, aynı eser, s.129-131.

103. Bergounioux, aynı eser, s.114.

104. Blanc, aynı eser, s.126.

temas ilkesi iki kez kendisini ortaya koymaktadır. Öncelikle isim kişiyle özdeş sayılmakta, sonra da böyle bir özdeşliğin, yalnızca, daha önceden o isme sahip olan kişinin bedenine sahip olmakla kurulabileceğine inanılmaktadır.

Sonuç olarak yamyamlıkla ilgili örneklerde, yamyamlığın, yenen kişiyle özdeşleşmek eğilimi gerçekleştirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu, sihirci bilincin somut, yüzeysel vb. tüm bileşenlerini içeren bir anlayıştır. Ve sihirin temas ilkesine dayanmaktadır.

Sihirci düşüncenin izlerine bir başka alanda daha rastlamak mümkündür. Bu da Neanderthal insanın ölülerini gömüş tarzıdır. Cesetler, üzerlerine toprağın ağırlığının çökmesini engelleyecek biçimde taşlarla desteklenmiş mezarlara konulmuştur. Mezarlar genellikle içinde oturulmakta olan barınakların içine yapılmışlardır. Mezarların içlerine cesetlerle birlikte, et parçaları, araç ve gereçler de konulmuştur.[105] Ayrıca anarahmi pozisyonunda gömüldükleri[106] ve üzerlerinin kırmızıya boyanmış toprakla kapatıldığı, kemiklerinin de kırmızıya boyandığı bilinmektedir.[107] Tüm bunlar ölen kişinin de, bedenen şu andaki dünyada yaşamıyor olsa da, halen bir yerlerde yaşamakta olduğunun düşünüldüğünü ve ölenin aynen canlı gibi algılandığını düşündürtmektedir. Ancak bu, son derece somut bir "başka yerde yaşam" algılayışı olmalıdır.[108] Ölen kişi artık eskisi gibi değildir, konuşamamakta, koşamamakta, avlanamamaktadır. Ancak ilkel insan için, ölenlerin tamamen yitip gitmiş olması mümkün değildir. Olsa olsa yaşamına bir başka yerde devam ediyor olmalıdır. Yani mekânını değiştirmiştir. O mekânda da dünyadaki gibi yaşamaya devam etmektedir. Kesintiye uğrayan bir şey yoktur. İlkel insan böylece, bu dünya gibi bildiği bir öte dünya tasarımını üretir. Nitekim çağdaş ilkel toplumlarda da öte dünya tamamen somut unsurlarla bezenmişkir. Neanderthal insan ölüsünü

105. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.29-30, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.20, Güvenç, aynı eser, s.172.

106. Thomson, Tarih Öncesi Ege-I, s.63. Thomson burada, Avustralya'da aynı uygulamaya yaygın olarak rastlandığını belirtmektedir.

107. Şenel, aynı eser, s.80, Blanc, aynı eser, s.123.

108. Şenel, aynı eser, s.80 ve Diakov-Kovalev, aynı eser, s.20. Her iki eserde de, Neanderthaller'in sahip olduğu, ölümden sonra yaşam anlayışını, daha sonraki çağların mistik öte dünya anlayışından ayırmak çabası görülmektedir.

kendi barınağı içine gömdüğüne göre, öte dünya ile şu anda yaşanmakta olan dünya, kendisi için, olasıdır ki çok benzerdi. Çağdaş ilkellerde ise öte dünyanın yer altında, yüksek dağların tepesinde, gökyüzünde olduğu düşünülmektedir. Ve ölenlerin buralarda, aynı yeryüzündeki gibi günlük işlerini yaparak yaşadıklarına inanılmaktadır. Tüm bunlar, ölüme ve öte dünyaya somut yaklaşımın göstergeleridir.[109]

Öte dünya kavrayışı, ne derece somut düşünülmüş olursa olsun, belli bir soyutlamayı, varolan ilişkilerden kalkarak, fakat varolanın dışında türetilmiş kavramlaştırmayı dile getirmektedir. Bu, Neanderthal Adamın soyut yanıdır. Nitekim bilinçteki soyut düşünebilme halkasının Neanderthal aşamada, daha kaba bir yaklaşımla da orta paleolitik dönemde başlamış olduğu düşünülmektedir.[110]

Toplayıcılık aşamasında bilincin, yakın çevredeki nesnelerin simetrik özelliklerini kullanarak, ikili karşıtlıklar temeline oturduğunu, nesneleri görünürdeki benzer ve zıt yanlarına göre sınıfladığını ve bunun da dilsel yapıya yansıdığını belirtmiştik. Kişinin kendisinin, kendisi ile ilişkideki kişinin ve ilişki dışı olan kişilerin ortaya çıkması Neanderthal Adam döneminde olmuştur. Bunun dile yansıyışı, özne ve nesne kategorilerinin ortaya çıkışı biçimindedir. İkili karşıtlıkları izleyen, üçlü ve dörtlü karşıtlıkların ortaya çıkışı da bu döneme rastlamaktadır. Üst paleolitikte ise, üçlü ve dörtlü karşıtlıkların bir kombinasyonu olarak beşli, yedili karşıtlıkların türetildiği belirtilmektedir. Nitekim Avrasya'nın üst paleolitikten kalma süsleme motiflerinde de bu numarasal sembollere rastlanmıştır.[111] Tüm bunlar soyutlama yeteneğinin gelişimini göstermeleri açısından ilginç verilerdir.

109. Ölümden sonra yaşam anlayışının, düşüncenin evrimiyle birlikte soyut bir nitelik kazandığı görülmektedir. Süreç içinde ölüm de korkulu, dokunulmaz, doğaüstü, mistik güçlerle bütünleşen bir olgu olacaktır. Bu gelişimi, tipik olarak "öte dünya"nın uygun görüldüğü mekanın evriminden izlemek çok öğretici olmaktadır. Neanderthaller'de yaşanan barınağın içine yerleştirilen öte dünya, soyutlama yeteneğinin gelişimi ile birlikte, giderek, bir mekansızlığa yerleştirilecek ve tanımlanamaz kılınacaktır. (Özellikle ilkellerin ölüm hakkındaki inançları için Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.115-125'e bakılabilir.) Ayrıca ilkeller için ölümün yaşamın sonu olmadığı yönündeki yaklaşım için bkz. Acıpayamlı, İptidailerde Ölü Gömme ile İlgili Pratikler ve İzahları, s.245.

110. Alexeev, aynı eser, s.237.

111. Alexeev, aynı eser, s.248-252.

Üçlü karşıtlıklar oluşturulurken yine benzerlik ve farklılıklardan yararlanılmaktadır. Böylece aynı grup içindeki bireyler arasında daha çok benzerlik ilişkileri kurulurken, başka gruptan bireylerle araya farklılık kategorisi sokulmaktadır.[112] Bunların dışında kalan doğal fenomenler de Diğerleri'ni oluşturmaktadır. Sonuçta grup kendisini bir bütün olarak tanımlamaktadır. Bu bütün hem kendisi gibi bütünler oluşturan diğer gruplardan, hem de doğadan ayrı olan, ayrı ve/fakat kendine özgü kurallarla işleyen, kendine özgün yasaları olan bir bütündür. Bu bilinç yapısı grup psikolojisini oluşturmaktadır.[113] Buradaki grup psikolojisi, toplayıcılık döneminin, kendisini ve içinde yaşadığı toplumu, birbirinden ve doğadan ayrımsamayan algılayış biçimine göre, şüphesiz çok daha soyut ve gerçekliğe daha ileri düzeyde tekabül eden bir durumdur.

Avcılık ekonomisinde ortaya çıkan işbirliği ve işbölümü, tüm toplum üyelerinin bu çerçevede belirlenmiş görevlerini zamanında yerine getirme zorunlulukları, düzenli artı besinin elde edilemeyişine bağlı olarak ortaya çıkan birlikte tüketim durumu, grup dayanışmasını, grup psikolojisini doğuran nesnel temeldir. Öte yandan, bölünen grubun alt dalları arasındaki deneyim aktarımına yönelik kardeşçe ilişkiler de Gruplar Arası Farklılık psikolojisinin nesnelliğidir. Grup içi dayanışma birden fazla grubun varlığını sürdürdüğü ve her bir grubun kendi içerisinde bu türden bir dayanışmayı yaşadığı zeminde mümkün olabilmiştir. Grup içi ve gruplar arası ilişkilerin toplumsal organizasyonun, klan örgütlenmesi aşamasını temsil ettiği de bilinmektedir.

Klan içindeki zorunlu ortaklaşa üretim, paylaşım ve tüketim ortamı, kişilerin ancak diğer kandaşlarıyla birlikte yaşayabilmeleri anlamına gelmektedir. Bir yandan da, bu ortam içerisinde ayrılmazlığı, bütünleşmeyi koşullamaktadır. Böylece klan içerisindeki birlik havası ile ayrı ayrı klanlara bölünme, çelişkili görünseler de, aslında birbirlerini tamamlayan olgulardır. Bölünme ve aynı zamanda kardeşçe (daha üst bir düzeyde) bütünleşme.

Avcılık ekonomisi doğayla kurulan ilişkileri de etkilemiştir. Toplayı-

112. Alexeev, aynı eser, s.266.

113. Alexeev, aynı eser, s.263-264'te bu psikolojinin grupta "biz ve onlar" tanımlamasını oluşturduğunu belirtir.

cılığın tersine artık toplum, kendisini doğayla bir ve aynı şey olarak görme evresini aşmaya başlamıştır. İnsan toplumu doğanın içinde fakat ondan herşeyiyle farklı bir oluşumdur. Doğanın ve toplumun kendilerine özgü yasaları vardır. İnsan daha çok ürettikçe toplumsallaşmakta ve toplum kendisini doğanın dışında bir yere koyabilmektedir. Grup psikolojisinin, klan yapısının oluşumu, bir yanıyla da bu türden bir soyutlamaya işaret etmektedir. Bu soyutlama yalnızca insan zihninde ve toplum bilincinde ortaya çıkan bir olgu değildir. Aynı zamanda ve öncelikle gerçek yaşamda-maddi üretim sürecinde gerçekleşmektedir. Zihindeki yalnızca gerçeğin yansısıdır. İnsan her geçen gün daha çok oranda kültürle donanmakta, doğanın yasalarını daha iyi kavramakta, kendisini daha üst düzeyde yeniden üretmekte ve bilinciyle bunun ayrımına varmaktadır.

Ancak avcılıkta doğrudan yiyecek üretiminin olmadığını da unutmamak gerekir. Halen, doğanın hazır sunduklarının peşinde koşulmaktadır. Doğaya doğrudan bağımlılık, bu kez daha fazla oranda hayvanlara karşı olmak üzere, sürmektedir. Yaşam, belli bir ya da birkaç hayvan türü üzerinden gelişmektedir. Bu hayvanlar mağaralarda resmedilen ve sihirsel etki altına alınmak istenen hayvanlardır. Avlandıktan sonra, bir kısmından yararlanılmak yoluna gidilmektedir. Erkekler onun peşinde iz sürerek, sessizce yaklaşabilmek ve dikkat çekmemek için onu taklit ederek, kadınlar postunu, dişini, etini, barsağını değerlendirerek günlerini geçirmektedirler. Geyik vb. avlanarak öldürülmekte ve insan yaşam bulmaktadır. Hayvanın kaslarında birikmiş her türlü enerji, insan organizmasında dönüşmekte ve yeni bir canlıya-insana yaşam vermektedir. İlkel insan, bu sürecin, ayrıntılı biyokimyasal dinamiklerini bilemese bile, ölümle yaşam-avladığı hayvan türüyle kendi yaşamı arasındaki diyalektik ilişkiyi her gün yaşamakta, kavramaktadır. Böylece doğanın içinde gelişen toplumsallaşma süreci, artık toplumun kendisini en çok avladığı hayvanla özdeşleştirdiği aşamaya gelmiştir. Bu hayvan türü, onu avlayan klan tarafından "Totem" olarak kabul edilecektir. Toplum kendisini totem hayvanıyla özdeşleştirecektir.İşte dünyayı bu algılayış "Totemizm" olarak adlandırılabilir.[114] To-

114. Berktay, aynı eser, s.76'da klanın totemik olduğunu anlatır. Ve totemizmin kabile toplumuna özgü büyüsel bir sistem olduğunu belirtir. Thomson da İlk Filozoflar, s.66'da totemciliğin klan düzeyinde yaşadığını, Tarih Öncesi Ege-1, s.43'te avcılık ekonomisine özgü olduğunu savunur. Freud, Totem ve Tabu, s.150'de totemizmin her türlü kültürün normal bir aşaması olduğunu vurgular.

temizmde totemle özdeşleşme, toplumsal düzeyde olduğu gibi bireysel düzeyde de yürümektedir.[115]

Totemizmde, her klan üyesi başka kişilerle olan ilişkilerini, kendisini ve onları totemleriyle özdeşleştirerek değerlendirmektedir. İnsanların, totemleriyle ilişkileri çerçevesinde, birbirleriyle yakınlıklarının dilegelmesi mümkün olabilir.[116] Güney Avustralya'da Arunta Kabilesi'nden bir erkeğin kendi fotoğrafına, (totemi olan) kanguru demesi gibi, çevresindekilere yakınlığı da kendi totem hayvanı zemininde olmaktadır. Totem hayvanıyla klanın özdeşliği, aynı zamanda diğer klanlarla farklılığını tanımlamaktadır.[117] Farklı totemleri olan kişiler ve klanlar da farklıdırlar.

Totemlerin hemen hepsinin hayvan ve bitki türleri olduğu görülmektedir. Ancak bunların içinde de hayvanlar çoğunluktadır. Arada sırada çeşitli hayvanların bazı parçalarının (kuyruk, dil, çene gibi) ya da fırtına, gökkuşağı gibi kimi meteorolojik olayların da totem kabul edildiği olmaktadır. Çağdaş ilkeller arasında hayvan totemlerine en çok avcılıkla geçinmekte olan toplumlarda rastlanmaktadır.[118] Ayrıca totem nesneyle birlikte rastlanan şeyler de totem kabul edilmektedir.[119]

115. Thomson, İnsanın Özü, s.56'da her klanın kendisini belli bir hayvan ya da bitki türüyle özdeşleştirdiğini ve onun klanın totemi olduğunu yazar. Aynı yerde Thomson Avustralya'dan bir örnek vererek, totemi kanguru olan bir yerliye kendi fotoğrafı gösterildiğinde "Aa tıpkı ben yani kanguru" dediğini kaydeder.

116. Thomson, İlk Filozoflar, s.60. Ayrıca Freud, aynı eser, s.145'te totemizmin kaynağına doğru inildikçe, kabile üyelerinin kendilerini o kadar totemle aynı cinsten saydıklarını ve kendi benzerleri karşısındaki tavırlarının, o kadar totemleri karşısındaki tavırlarından farksız olduğunu kaydeder.

117. Aldrich, aynı eser, s.228-236'da, grup üyelerinin kendilerini ayrı bir grup olarak algıladıkları noktaya doğru ilerledikçe, grup birliği gerçeğinin, üyelerce, hayvan ve bitkilerle (totemle) sembolize edildiğini ve bunun her ilkeli totemle ve yine totemle aynı olan grubun diğer üyeleriyle aynı yaptığını anlatır.

118. Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.39, Freud, aynı eser, s.13, Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.26-27 (burada Malinowski, hayvanların daha fazla oranda totem kabul edilmelerinde, onların hareketliliklerinin, albenili renklerinin etken olmuş olabileceğini savunur), Diakov-Kovalev, aynı eser, s.48-49, Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.45.

119. Thomson, İlk Filozoflar, s.51. Thomson burada Avustralyalı Aruntalar'dan örnekler vermektedir. Aruntalar'da kanguru ile Cockatoo papağanı sıklıkla birlikte bulunduklarından eş tutulmaktadırlar. Yine kurbağa, yuvasını yaptığı sıtma ağacı ile eş

Totemlerin büyük çoğunluğunun yenilebilir bitki ve hayvan türlerinden oluşması, totemci düşüncenin gelişiminin yiyecek sağlama ile ilgili olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.[120] Malinowski totemizmin üzerine oturduğu nesnelliği şu şekilde ifade etmektedir: "Besine karşı duyulan ihtiyaç ve bol olması isteği insanı iktisadi amaçlar peşinde koşturmuş, yiyecek sağlamaya, av avlamaya, balık tutmaya götürmüştür. Bunlar ardında koşarlarken, türlü şiddetli tutkular içinde yoğrulurlar. Oymağın başlıca yiyeceğinden birçok hayvan ve bitki türleri, oymaklıların en çok ilgilendikleri şeylerdir. Doğa ilkel insan için canlı bir kilerdir... Genel olarak arkasından gidilen bu türlerin her biri oymağın bütün kaygılarının, itici güçlerinin ve heyecanlarının çevresinde billurlaştığı bir çekirdek teşkil eder... İnsan baş kaygısı olarak, ilkin hayvan sonra bitki gibi birkaç tür seçiyor... Tehlikeli, faydalı, yenir cinsten olan türleri el altında tutabilmek isteği olduğu için, bu istek, türler üstünde özel bir güç olduğu, aralarında kanbağı, insanla hayvan ve bitki arasındaki ortak bir öz olduğu inancına götürür."[121]

Klana yaşam veren totem hayvan türünün zamanla azalması, totem neslinin yok olmasının engellenmesi kaygısını da getirmiştir. Çünkü toplum totemle özdeştir. Totem hayvan atadır. Kısaca, klan o hayvan türünün neslinden gelmektedir.[122] Totem hayvan neslinin ortadan kalkması, biçimsel anlamda, klan soyunun ortadan kalkması anlamını taşımaktadır. İşte soyun sürekliliğini sürdürmek kaygısı ve toplumu totemde cisimleştirmiş bilinç yapısı, totem hayvanın avlanmasının ve yenmesinin

tutulmaktadır. Bu örnekler aynı zamanda sihirci bilinci yansıttıklarından dolayı da ilginçtirler. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.27'de cansız şeylerin totem kabul edilmesini, sonradan biçimlenen, totemizmin özüyle ilgisi olmayan nesnelerin benzerlik yoluyla vücut bulması olarak niteler.

120. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.45.

121. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.26-27.

122. Aldrich, aynı eser, s.89-93, Freud, aynı eser, s.145, Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.45. Öztelli, Eski İnançların Bugünkü İzleri, s.242-244'te konuyla ilgili olarak eski Türk toplumlarından örnekler vermekte ve kurdun ata sayıldığından söz etmektedir. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.49'da totemin ilkeller için atasal özelliğinin, aslında bir çelişkiyi de yansıttığını vurgular. Çünkü toplumun yaratıcı atası olan hayvan aynı zamanda avlanıp yenmektedir. Bu bir akrabanın avlanması gibidir. İşte bu çelişkili duyguyu aşmak için, ilkeller, bugünün Evenkler'inin ve öteki avcı Sibirya Halkları'nın yaptıkları gibi, öldürdükleri hayvandan bağışlanmayı dileyeceklerdir.

yasaklanmasına neden olmuştur. Başlangıçta bir av hayvanı olmaktan dolayı toplumun yaratıcısı sayıldığı ve bolca bulunduğu zamanlarda, böyle bir yasağın söz konusu olamayacağı anlaşılmaktadır.[123] Totem hayvan ya da bitki türünün yenmesi yasağı sonradan ortaya çıkmıştır. Bu yasak "Tabu" olarak bilinmektedir. Tabunun ortaya çıkması aşamasında nesnel gerçeklik tersine dönmüştür. Totem hayvan, toplumsal yaşantıdaki yaratıcı önemini yitirmiştir. Bu durum, totem türünün azalmasına bağlıdır. Totem tür azalırken toplumsal ekonomideki önemini de yitirmiş ve yeri başka besin-canlı türleriyle doldurulmuştur. Ve halen yaşayabilen bütün toplumlar için bu doğrudur. Ancak totemin ata-yaratıcı olduğu şeklindeki bilinç yapısı devam etmektedir. Kısacası bilinç nesnel gerçeklikte gözlenen dönüşüme hemen ayak uyduramamıştır. Bir yandan da bu yapıda gerçeğin değişimine uygun olarak, bir tersine dönüş gerçekleşir ve totemin yenmesi tabusu gelişir... Bilinç nesnel gerçekliği izlemekle birlikte daha geriden gelmekte ve totemin belirleyici önemini bir anda inkâr edememektedir.

Totemlerin büyük kısmının yenilebilir türler oluşu, bu yasağın sonradan konmuş olduğunu gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, çağdaş ilkeller arasında da, bu yorumu destekleyici ipuçları bulunmaktadır. Totemci kabileler her yıl belli bir zamanda, totemlerinin çoğalması için törenler düzenlerler. Bu törenlere "Çoğaltma Törenleri" adı verilmektedir. Törenin zamanı, o totem türünün çiftleşme mevsiminin hemen öncesindeki günlere denk getirilmekte ve yeri de söz konusu türün gerçek çiftleşme yeri olmaktadır. Burası aynı zamanda totem merkezi denilen yerdir.[124] Totem merkezi totem türün gerçek üreme yeri olduğu gibi, muhtemelen, geçmişte klanın o türü yakalamak ve yemek için geldiği mekândır. Bu törenler sırasında, totemik hayvanın çoğalmasını ve bolluğunu güvenceye almak için çeşitli seremoniler düzenlenir. Totemin, eğer bir bitkiyse büyümesi, bir hayvansa belirleyici davranışları, çıkardığı

123. Malinowski, Büyü, Bilim ve Din, s.27'de totem hayvanla özdeşleşmenin, onu ata saymanın oluşturduğu duygusal atmosferin, totemi öldürme ve yeme yasağına yol açtığını söylerken, bunun bir yandan da totem türün çoğalmasına yaradığını belirtmektedir.

124. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.46'da "Örneğin tırtıl klanının atalarının, bugün tırtılların çoğalması için törenlerin düzenlediği yere, bir zamanlar hangi nedenle gelmiş olabileceklerini düşündüğümüzde, akla gelen tek yanıt, tırtıl yemek için geldikleri olmaktadır" der. Böylece aynı zamanda, totemi yeme yasağının sonradan gelişmiş olduğunu da aktarmış olur.

sesler, kimi zaman da o hayvanın yakalanıp öldürülmesi taklit edilir, hattâ oyunlaştırılarak sunulur. Oyun, hayvanın kılığına girmiş dansçılarca, olabildiğince kusursuz biçimde gerçekleştirilir. Sonunda hayvan törenle öldürülür ve klan başkanı tarafından yenir. Klan başkanı bu olayı, gücünü artırabilmek, büyü yapabilmek için "totemi içine alması gerektiği" savlarıyla açıklar.[125] Taşlar ve kumlar üzerine totem hayvanın resmi çizilir. Bunların hepsi, geçmişte totemi yemenin serbest olduğu dönemin kalıntıları olarak yorumlanırlar. Ayrıca kimi kabileler (örneğin Avustralya'daki Aruntalar) arasındaki, ataların daima kendi totemlerini yediklerini konu edinen mitosların varlığı da[126] yasağın sonradan konulmuş olduğu konusuna ışık tutmaktadır.

Totemin ata olarak kabul edilişi yanında başka değerleri de vardır. Eger bir totem hayvanı ölü olarak bulunacak olursa, onun için gözyaşı dökülür ve bir klan üyesi nasıl gömülürse o da öyle gömülür. Bir totem hayvan öldürülmek zorunda kalınırsa, bu iş bir dizi af dileme seremonisi sonrasında yapılabilir. Klan, toteminden himaye bekler. Totem, hastalandıklarında insanların iyileşmelerine yardım eder, klana uyarılarda bulunur. Tüm bunlar totemin, klan yaşamının her anına yayıldığını ve bilincini doldurduğunu göstermektedir.

Yukarı paleolitik resimleri arasında da, doğrudan doğruya totem danslarını çağrıştıran resimler bulunmaktadır. Daha önce sözünü ettiğimiz, Trois Frares Mağarası'nda bulunan ve geyik, baykuş, yarasa, at gibi hayvanların çeşitli kısımlarını temsil eden giysiler giyinmiş, dans eden büyücü resmi oldukça tipiktir. Bu resim, Solomon Adaları'nın totemleri balık olan klanlarının, başına el ve ayaklarına balık ve balık parçaları giyerek dans eden büyücülerini anımsatmaktadır.[127] Aynı durum, Amerika Pueblo Kızılderilileri'nde antilop gibi giyinerek dans eden büyücü ile benzerlikte de söz konusudur.[128] Artık üst paleolitik dönemin bu resimleri de totem hayvanların canlandırılışı olarak yorumlanmaktadır.

125. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.46, Berktay, aynı eser, s.77, Freud, aynı eser, s.146-147, Aldrich, aynı eser, s.90-96. Ayrıca şamani Türkler'deki "At Kültü" içinde atın belli tören günlerinde kurban edilerek bir şölen havasında yenmesi de bu yönde bir veri olarak değerlendirilebilir. (bkz. Eröz, Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri, s.295).

126. Freud, aynı eser, s.159.

127. Blanc, aynı eser, s.121.

128. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.175.

Totemist bilinç formasyonunun sihirci düşünceyi de kullandığı ya da sihirci düşüncenin totemist bilinç içine girdiği görülmektedir. Klan şefinin, öldürülen totemin etinden bir parça yiyişi, totemi içselleştirmek ve sonuçta onun gibi yaratıcı olma isteği, büyünün temas ilkesini taşımaktadır. Onun bir parçasını fizyolojik açıdan sindirmekle, onun gibi olmak, onunla bütünleşmek tasarlanmaktadır. Öte yandan totem hayvanın büyüyüşünün, davranışlarının tasviri, onu çoğaltmaya, yaşatmaya yöneliktir. Bu da sihrin benzetmeci yanını yansıtmaktadır.[129] Benzer şekilde yukarı paleolitik mağara resimlerinin de bugünkü klanın kumlar üzerine çizdikleri totem resimleriyle aynı amaca yönelik olduğu düşünülebilir. Mağara duvarlarına çizilen resimlerin aynı zamanda, toplumun totemi olduğu ve totemin sihirci bir yaklaşımla etkilemeye çalışıldığı belirtilebilir. Çok daha sonraki dönemlerde hayvan türünün azalması ile birlikte ve çağdaş ilkellerdeki gibi o hayvanın avlanmasının ekonomik yaşamdaki önemini yitirmesi sonucu, bu totemik uygulamalar yalnızca törenlere sıkışıp kalmış olmalıdırlar.[130]

Sonuç olarak, totemizm toplumun klan örgütlenmesi aşamasına tekabül etmektedir. Bilinç formasyonu olarak, toplumla doğanın hemen hemen aynı şeyler olarak algılandıkları aşamanın geçilmekte olduğu, toplumun doğayı dönüştürme sürecine doğru yöneldiği bir zamana denk gelmektedir. Artık toplumsal bağımlılığın tüm doğaya değil, belli bir hayvan ya da bitki türüne dayanmakta olduğu gerçeği bilince yansımıştır. Bu tür totemdir. Totem toplum için herşeydir. Onu yaşatan, yönlendiren, geleceği belirleyendir. Dolayısıyla sihirci düşünce de totemik bilinç içinde yaşamaktadır. Düşünce olguların daha derinlerine inebilmekte, şeyleri üçlü, beşli sınıflamalarla sistematize edebilmektedir. Totem, Klan, doğanın kalan kısmı ve diğer klanlar artık ayrı ayrı kategorilerdir. Bu kategoriler arasındaki ilişkiler totem ile sağlanabilmektedir.

Totemin toplumu yaşatan gücü, sosyal yaşamın her anına yansımaktadır. Toplum totem hayvanı yaşatmak isterken, aslında onunla özdeşleştirdiği kendi varlılığının sürekliliğini gözetmektedir. Burada da benzetmeci bilincin izleri görülmektedir. Totem ona yaşam vermekte, atalık yapmaktadır. O halde eldeki tüm olanaklarla (ki bunlar yine önemli

129. Thomson, İnsanın Özü, s.59.

130. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.48'de totem törenlerinin ekonomik bağlardan kopmalarıyla birlikte, salt büyüsel alana sıkışıp kaldıklarını yazar.

oranda sihirsel tekniklerdir), totem türü çoğaltılmalı, daim kılınmalıdır. Ancak bu yolla daha çok avlanabilir. Totem türün daha çok avlanmasındaki sonuç, karınların daha iyi doyması, daha hızlı üreyebilmektir. Bu döngü içerisinde hayvanın çoğalması neslin devamı anlamına gelmektedir. O halde totem atadır, totem yaşamdır, totem toplumdur.

Dünyayı algılayışın ve onu değiştirme tarzının bu düzeyinin, doğal ve toplumsal olayları yine doğanın kendi içerisinde ve doğal yasalarla açıklamaya çalıştığı ve olaylar arasındaki gerçekte var olan ilişkileri kavramaya yöneldiği görülmektedir. Sonuçlar da olayları etkilemek yönünde kullanılmaktadır. Burada, doğaüstü, mutlak, bilinmez, anlaşılmaz, denetlenemez bir güç yoktur. Herşey tam olarak bilinemiyor olsa da insan bilgisi içinde kabul edilmektedir. Bu bilinç doğrudan doğruya doğayla gerçekleştirilen ilişkilerin yansısından başka bir şey değildir. Kavramsal düşünce şüphesiz ileri düzeyde gelişmemiştir. Ancak yaşam totem hayvan-toplum döngüsünü bilince çıkartmıştır.

Totemist bilincin, artı besinin, uzmanlaşmanın gelişmediği ilkel bir toplumsal yapıya karşılık geldiğini bir kez daha belirtmek gerekir. Üretimin gerçekleştiği, artıürünün ortaya çıktığı toplumda, artıürünü ele geçirişlerindeki farklılık nedeniyle farklı çıkarları olan toplumsal yapıların belirdiği dönemde, spontan materyalist dünya görüşü ve spontan bilimsel yaklaşım da çözülecektir. Ancak bu çözülmenin bir anda gerçekleşmediği, yine evrimsel bir süreci izlediği görülmektedir. İşte biz, şu anda bu sürecin başında bulunmaktayız.

IV. BÖLÜM

HAYVANCILIK VE TARIMIN BAŞLANGICI

A) TOPLUMSAL ORGANİZASYON - KOMÜNAL YAPILARIN YIKILIŞI

Yukarı paleolitik dönemin sonlarına doğru dünya ikliminde yumuşama başlamıştır. İklim değişikliğini tarihlendirmek zor olmakla birlikte, yapılan çalışmalar, yaklaşık 20 bin yıl önce başlamış olduğunu işaret etmektedir. Bu değişikliğe bağlı olarak, tüm Avrupa'yı ve Asya'yı kaplamakta olan tundralar ve stepler ortadan kalkmış, buzul tabakası kuzeye çekilmiştir. Aynı anda da buzullarla kaplı çorak tundraların yerini, Avrupa'da ormanlar örtmüştür. Orman örtüsünün alt ucunun, o günlerde, şimdikinden bir kaç yüz metre daha aşağıda olduğu bilinmektedir. Asya'da ise özellikle bugünün Ortadoğusu'na denk gelen bölgelerde, akarsuların çevresindeki vahaların böldüğü çölsel bölgeler yaygınlaşmıştır. Coğrafyanın değişikliği daha önce avlanmakta olan sürü hayvanlarını ortadan kaldırmış, bir yandan da, sık ormanlar içinde büyük gruplar halindeki sürek avı olanaksız duruma gelmiştir.[1]

Bunun sonucunda, avcılık ekonomisinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Artık tundralarda sürüler halinde dolaşmakta olan hayvanları sürek avı ile avlamakta olan toplumlar, bu sürülerin ortadan kalkmasıyla birlikte yitip gitmişlerdir. Yukarı paleotiğin avcıları avcılık konusunda ileri düzeyde uzmanlaşmış toplumlardı. İşte bu durum, köklü coğrafi değişiklikler karşısındaki güçsüzlüklerini de oluşturmuştur.[2]

1. Wells, aynı eser, s.26, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.54, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.28, Childe, Tarihte Neler Oldu, s.39, Teber, aynı eser, s.88, Şenel, aynı eser, s.126, Güvenç, aynı eser, s.179, Hoebel,Weaver, aynı eser, s.183.

2. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.39, Şenel, aynı eser, s.83 ve 126.

İklimsel değişikliklerle birlikte yukarı paleolitik avcıların ortadan kalkmasına karşılık, süreç, tüm yaşamlarını avcılığa dayandırmamış toplumlar için daha değişik işlemiştir. Doğadan asalak biçiminde yararlanma temeline oturan avcılık ekonomisinin ötesinde, doğanın doğrudan üretim süreciyle dönüştürülmesi anlamına gelen hayvancılık ve tarımın geliştirilmesi işini bu toplumlar başarmışlardır. G. Childe bu olayı "ekonomik ve bilimsel bir devrim" olarak nitelemekte ve "Neolitik Devrim" diye tanımlamaktadır.[3]

Neolitik devrimi gerçekleştirecek olan toplumlar da başlangıçta avcılık ve toplayıcılıkla geçinmekteydiler.[4] Sürek avcılığı yapmakta olan paleolitik avcıların kullanmakta oldukları ok, yay ve mızrağı kullanmaktaydılar. Ok ve mızrağın ucuna takmak için mikrolit taş aletler geliştirmişlerdi. Ayrıca, çakmaktaşından yaptıkları bu aletleri ağaçtan sopalar üzerine kakarak, keskin ağızlı, testere görünümlü ve mızrak benzeri aletler de yapmışlardır.[5] Bunları balıkçılık yapmakta da kullandıkları anlaşılmaktadır. Balıkçılık için ek olarak olta ve zıpkınlar da geliştirmişlerdir. Mikrolit alet yapımı, küçük parçalardan oluşan, fakat bütün kompleks bir yapıda olan araçları işaret etmektedir. Bu nedenle de teknolojik bir ilerlemeyi göstermektedir.[6]

İklimin yumuşamasıyla Avrupa'da ormanların yaygınlaşması buradaki sürek avını olanaksız kılmıştır. Sık ağaçların arasında bir ekip olarak avlanmak olanaksız olmuştur. Bu nedenle, üst paleolitikte bulunmuş olan okla yayı kullanan avcılar, tek başlarına hareket etmek durumunda kalmışlardır. İşte bu koşullar, insanların avda kendilerine yardımcı olması amacıyla köpeği evcilleştirmelerine de neden olmuştur.[7] İlk evcilleştirilen

3. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.39'da "Bu devrimi başaranlar eski taş devrinin en ileri vahşileri değillerdi -Magdelenian topluluklar pleistocene çağın çevresel koşullarından yararlanma yolunda böyle bir devrimi başaramayacak kadar uzmanlaşmışlardı- bu devrimi başaranlar güneyin uzak bölgelerinde yaşayan daha az uzmanlaşmış ve daha az parlak kültürler yaratmış olan daha mütevazi gruplardı" diye yazar.

4. Şenel, aynı eser, s.127, Childe, Tarihte Neler Oldu, s.39.

5. Wells, aynı eser, s.26, Güvenç, aynı eser, s.180, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.183.

6. Şenel, aynı eser, s.128.

7. Güvenç, aynı eser, s.179'da kuvvetli koku alma duyusuyla köpeğin, avda avcıya yardımcı olduğunu, aynca da onu yırtıcı hayvanlara karşı koruduğunu yazar. Aynca bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.29, Wells, aynı eser, s.27.

hayvanın köpek olduğu belirtilmektedir.[8] Evcilleştirilmiş köpeklere ait kalıntıların izleri yukarı paleolitiğe kadar uzanmaktadır.

Doğrudan doğruya et, süt vb. ürünlerinden yararlanmak amacıyla hayvanların evcilleştirilmesi ise Yakın Doğu'da olmuştur. Filistin'de Vadi Fallah denilen yerdeki mağaralarda yaşayan insanlar (özellikle Natifua Mağarası'ndakiler), uygun iklim koşullarını değerlendirmesini bilerek, koyun ve keçiyi evcilleştirmeyi başarmışlardır. Evcilleştirmenin, önceleri, yabani olan bu hayvanları ürünlerinden yararlanmak amacıyla, çıkmaz kaya girintilerine kapatmak yoluyla gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Ayrıca aynı bölge, o zamanlar; yabani buğday, arpa gibi otsu bitkiler açısından da zengin bir yerdir. Bu bitkilerin, kapatılan hayvanların yem gereksinimini karşılamak ve tohumlarının insanlar tarafından tüketilmesi amacıyla, taştan yapılmış orak benzeri aletlerle biçilerek toplandıkları anlaşılmaktadır. Bu, tarımın başlangıcını oluşturan ve "Devşiricilik" olarak tanımlanan noktadır. Natifualar'ın yaşadıkları bölgelerde evcilleştirilmiş bitki türlerine rastlanamamıştır. Buradan kalkarak da tarımın, hayvancılığın gelişimine, önceleri devşiricilik biçiminde eşlik ettiği belirtilmektedir. İlk hayvan evcilleştirmeleri, aynı yerlerdeki yabani otsularla beslenmekte olan sürüler halindeki koyun, ve keçilerin kapatılması yoluyla başarılmıştır.[9]

Filistin'de Natifua Mağarası'nda başlayan bu süreç, çok kısa bir süre içinde "Verimli Yarımay" denilen bölgeye yayılmıştır. Tarımın ve hayvancılığın gelişmesi Filistin'de başlayıp, Güneydoğu Anadolu'ya doğru yükselen ve yeniden Mezopotamya ve İran Körfezi'ne doğru akan bu bölgede izlenecektir.[10] Daha sonradan ortaya çıkacak olan büyük uygarlıkların başlangıcı da yine aynı bölgede olacaktır.

8. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.29. Ayrıca, avcı-toplayıcı geçinen çağdaş ilkeller arasında da yalnızca köpeğin evcilleştirilmiş olması, bu yargıyı destekleyen bir veri olarak değerlendirilebilir (bkz. Wells, aynı eser, s.73).

9. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.40 ve Kendini Yaratan İnsan, s.54, Teber, aynı eser, s.90, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.187, Güvenç, aynı eser, s.190-191. Ayrıca Şenel, aynı eser, s.129'da Yakındoğu'nun yukarı paleolitik toplumlarının, Avrupa toplumlarının tersine avcılıkta uzmanlaşmamış olduklarını (buraların buzullardan uzak olması nedeniyle), üstelik yine iklime bağlı olarak aynı yerde taneli bitkilerin bol olduğunu, böylece de Natifualılar'ın üzerine çakmaktaşı dizmiş oldukları fildişinden oraklarla devşiricilik yapabildiklerini yazar.

10. Tarihçi Breaster bu bölgeye "Verimli Yarım Ay" adını vermiştir. (bkz. Güvenç, aynı eser, s.186).

Hayvancılık ve devşiriciliğin bundan yaklaşık 10-12 bin yıl önce Natifua'da başlamış olduğu saptanmıştır.[11] İlk evcilleştirilen bitkiler olan buğday ve arpanın evcilleştirilmesi ise bundan yaklaşık 7000 yıl önce, Irak toprakları içindeki Jarmo adlı yerde olmuştur.[12] Ortadoğu'da Jarmo'dan sonra tarımın hızla diğer yerleşim yerlerine yayıldığı da bilinmektedir.

Ayrıca kimi çalışmalarda, hayvancılığın yapılabilmesi için uygun iklimsel koşulların ve bitki türlerinin bulunmadığı yerlerde, tarımın çok daha önceleri geliştiği, hattâ Ortadoğu'dan bile önce başlamış olduğu belirtilmektedir. Bu türden bölgeler içinde bilinenleri Uzakdoğu ve Yeni Dünya'dır.[13]

Hayvancılık ile tarımın gelişimi, Yakındoğu ve Avrupa'da farklı çizgiler izlemiştir. Bunu koşullayanın yine coğrafi özellikler olduğu dikkati çekmektedir. Küçük sulama tarımının yapıldığı yer Yakındoğu'dur. Burada Jericho, Jarmo, Çatalhöyük gibi ırmak kıyılarında kurulan yerleşim yerlerinde, tarlaların ırmak sularıyla sulanabilmesi mümkün olmuş, daha doğrusu böyle bir olanak sayesinde bu yerleşim yerleri gelişebilmiştir. Avrupa'da ise tarım, yaygın ormanların içinde ağaçların kesilmesi yoluyla açılan tarlalarda yapılabilmiştir. Ormanın açılması ile elde edilen tarlanın yumuşaklığı sürülmesini kolaylaştırmış, henüz sabanın bulunmamış olduğu bu dönemlerde tarım ancak böylece mümkün olabilmiştir. Bu tekniğe "Tarla Açma Tarımı" denilmektedir. Tarla açma tarımının özellikle Orta Avrupa'da Tuna Nehri çevresindeki ormanlık bölgelerde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Buralarda tarlaların sulanması önemli oranda yağmur suyuna bağımlı kalmıştır. Bu nedenle de tarla açma tarımı göçebe bir tarımdır. Bir süre sonra toprakların verimini yitirmesi ile birlikte topluca başka yerlere göçülmüştür. Bu tekniğin göçebelik yoluyla tarımın yayılmasına yaradığı da belirtilmektedir.[14] Avrupa'nın sık ormanlık yapısı, tarımın yaygınlaşmasını engelleyici bir etken de olmuştur. Ortadoğu'dan

11. Teber, aynı eser, s.90'da 13750 yıl öncesini bildirmektedir.

12. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.193.

13. Güvenç, aynı eser, s.185'te, Güney Asya'da tarım devriminin, Ortadoğu'dakinden en az bin yıl önce başlamış olduğu bilgisini verir. Ayrıca Hoebel-Weaver, aynı eser, s.197-198'de Uzakdoğu tarımının bahçecilik biçiminde olmak üzere, Yakındoğu'dan daha önce başlamış olduğunu belirtirler. Ek olarak Diakov-Kovalev, aynı eser, s.53'de de aynı konuya dikkat çekerek, Yenidünya'da tarımın, Eskidünya'da ise hayvancılığın öncelikli olduğunu yazarlar.

14. Şenel, aynı eser, s.149-150, Childe, Tarihte Neler Oldu, s.45.

binlerce yıl sonra, tarım Ege Adaları üzerinden, Tuna boyunca Avrupa'da yayılabilmiştir.[15]

Böylece Yakındoğu'nun mikrolitik kültürü de Avrupa'nın göl ve nehir kenarlarında yaygınlaşmıştır. Ormanların sık oluşu nedeniyle Avrupa'da tahıllarla pek uğraşılmadığı, daha çok küçük meyveli bitkilerin yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Avrupa orman insanlarının karakteristik üretim aracı keskin kenarlı baltalar olmuş ve ormanları açmakta kullanılmıştır.[16]

Yakındoğu ile Avrupa'nın üretim koşullarındaki bu farklılık yaşam biçimlerini de etkilemiştir. Buna bağlı olarak Asya'da Avrupa'ya göre çok daha önceleri yerleşik yaşama geçilebilmiştir. Yakındoğu'daki ilk yerleşim yeri olan Jericho'nun tarihi 7800-8000 yıl önceleri olarak verilmektedir.[17] Oysa Güneydoğu Avrupa'daki ilk yerleşim yerlerinden birisi olan Argissa'nın tarihi günümüzden önce en fazla 5000 yıllarına kadar uzanmaktadır.[18] Tarla açma tarımı göçebe bir tarım olmakla birlikte, bu, kendisini Avrupa'ya özgü ve geçici bir aşama olarak ortaya koymaktadır. Hayvancılık ise göçebeliğe engel olmayan, hattâ onu gerektiren bir üretim biçimidir. Özellikle tarımın yerleşik yaşantıyı koşulladığı anlaşılmaktadır.[19]

Hayvancılık ve onunla birlikte gelişen devşiricilik avcılık döneminde ortaya çıkan cinse dayalı işbölümüne yeni boyutlar kazandırmıştır. Erkek avla ilgilendiğinden, avın türevi olarak değerlendirilebilecek olan hayvancılık da erkeklerin işi olarak gelişmiştir.[20] Devşiricilik ise toplayıcı-

15. Güvenç, aynı eser, s.196, Teber, aynı eser, s.134'de Ortadoğu'daki tarım ve hayvancılık şeklindeki yeni gelişmelerin, Balkanlar ve Ege Adaları üzerinden, 7000 yıl önce Avrupa'ya geçmeye başladığını ve bu sürecin Ortadoğu'nun etkisi ile işlediğini yazar.

16. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.187, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.69.

17. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.191. Ancak Ortadoğu'nun ilk kez hayvancılık ve devşiriciliği gerçekleştirecek olan toplumlarının da, başlangıçta mağaralarda, bozkırlarda, su kenarlarında göçebe yaşamış olduklarını unutmamak gerekir (bkz. Şenel, aynı eser, s.127).

18. Teber, aynı eser, s.136 ve 146. Ayrıca Teber aynı kitabında Jericho'nun tarihini 9350 yıl önce olarak vermektedir.

19. Şenel, aynı eser, s.140.

20. Berktay, aynı eser, s.91'de avlanmanın erkeklerin işi olması nedeniyle, avcılığın uzantısı olan hayvancılığın da erkeklerin denetiminde geliştiğini belirtir.

lığın uzmanlaşmasıdır.[21] Avcılık döneminde toplayıcılığı kadınlar yapmakta olduklarından, devşiriciliği de kadınlar geliştirmişlerdir. Binlerce yıllar boyunca süren toplayıcılık sırasında kadınlar, yararsız bitki türleri arasından verimli yabanıl tanelileri ayırarak devşiriciliğe ilişkin bilgileri derlemiş olmalıdırlar. Sonuç olarak, hayvancılığın erkeklerin elinde, tarımın başlangıcı olan devşiriciliğin ise kadınların denetiminde geliştiğini kabul etmek uygun olacaktır.[22]

Hayvancılık ve tarımın ayrı yaşam biçimleri, klanlar arasına da hayvancılık ve tarım biçiminde bir işbölümünün girmesine neden olmuştur. Değindiğimiz gibi hayvancılık, doğrudan göçebe olarak yapılmakta olan toplayıcılık ve avcılıktan, devşiricilikle birlikte türemiştir. Tarım ise devşiricilikten çıkmış ve Asya'da doğrudan yerleşik küçük sulama tarımı, Avrupa'da ise göçebe tarla tarımı biçiminde gelişmiştir. Sabanın bulunuşu her iki bölgede de büyük ölçekli bir tarımsal ekonomiyi koşullayacaktır.[23] Tarımın giderek yerleşik bir biçime doğru gelişmesi, hayvancılığın ise sürülerin ot gereksinimi açısından göçebe olarak yapılması, toplumları bu iki üretim biçiminden birisini tercih etmeye zorlamıştır.[24]

Böylece nehir kenarlarında ya da orman aralarındaki yumuşak topraklarda yerleşerek tarımcılık yapmakta olan toplumlarla, bozkırlarda sürülerini dolaştıranlar iç içe girmiş mozaik bir yapıyı oluşturmuşlardır.[25] Tarih içerisinde hayvancı toplumlarla, tarımcı toplumların kendi çizgilerinde uzmanlaşmaları, apayrı bir uzmanlaşma ve işbölümü dile getirmektedir. Bi-

21. Şenel, aynı eser, s.141.

22. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.46'da yalnızca ekilir biçilir bitki türlerinin saptanmasını değil, tarımla ilgili tüm keşifleri kadınlara atfeder. Ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.33, Berktay, aynı eser, s.90, Şenel, aynı eser, s.140, Güvenç, aynı eser, s.190.

23. Berktay, aynı eser, s.87'de ayrım gözetmeksizin, tarımın ilk aşamasını göçebe-çapa tarımının, sonraki aşamasını ise yerleşik-saban tarımının oluşturduğunu belirtir.

24. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.64'te belli bir büyüklüğe ulaşan sürülerin özel bakım istediğini, özellikle yazların sıcak olduğu yerlerde sürüye besleyebilmek için dağlarla alçak bölgeler arasındaki göçün zorunlu olduğunu yazar.

25. Şenel, aynı eser, s.152, Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.53. Parkinson, aynı eser, s.25'te at kullanımının çobanlıkla tarım yönündeki uzmanlaşmanın ayrımında belirleyici oldüğünü yazar.

lindiği gibi ilk işbölümleri fizyolojik temelli olmak üzere avcılık ekonomisinde ortaya çıkmıştır. Çoban-tarımcı şeklindeki işbölümü ise, kadın erkek arasındaki fizyolojik temelli işbölümü üzerine oturmakla birlikte, üretimdeki toplumsal temelli ilk farklılaşmayı göstermektedir. İşte bu olgu 1. Toplumsal İşbölümü olarak adlandırılmaktadır.[26]

Hayvancılık ve tarımın gelişmesi, emek verimliliğindeki artışı da işaret etmektedir. Verimlilik artışını ise insanın üretici yeteneklerindeki ve üretimde kullanılan araçlardaki gelişme belirlemektedir. Hayvanların evcilleştirilmesi, ancak, devşiriciliği mümkün kılan mikrolitik çakmak taşlarından yapılma oraklarla ortaya çıkmıştır. Devşiricilik çevredeki yabanıl otların tanımlanmasını, hayvancılık da bir yere sıkıştırılan yabani hayvan sürülerinin davranışları konusunda sonuçlar çıkarılmasını gerektirmiştir. İşte bu bilgisel birikimleri de insanın üretici yetenekleri arasında değerlendirmek uygun olacaktır.

Emek verimliliğindeki artış aynı zamanda artıürün anlamına gelmektedir. Artıürünse günlük tüketime yetebilenden daha fazlasını üretmek ve ertesi gün için bir şeyler saklayabilmek demektir. Böylece, artık tüm gün aynı biçimde çalışmak zorunluluğu ortadan kalkmakta, başka uğraşlara zaman ayırmanın olanağı doğmaktadır. Artıürün artı enerji ve artı zaman sağlamaktadır. Bir anlamda da artı enerji ve artı zaman, artıürünün yani üretimsel fazlanın bir biçimi olmaktadırlar.

Artıürünün elde edilişi ilk kez hayvancılık ve tarımı gelişimine denk gelmektedir.[27] Böylece hayvanların öldürülmeden sağ olarak saklanması, ekinin korunması, tahıl tanelerinin depolanması mümkün olmuştur. Devşiricilik aşamasında artıürün elde edilebilirliği deneysel olarak da kanıtlanmıştır. Harlan, yabanıl buğdayın günümüzde de Anadolu'da bol olarak yetiştiğini görerek, 1967 yılında bir deneme yapmıştır. Filistin'deki

26. Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.53. Engels de Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.191-192'de hayvancı dönemdeki kabilelerin daha aşağı düzeydeki diğer kabilelerden ayrılarak uzmanlaşmalarını 1. Büyük Toplumsal İşbölümü olarak değerlendirir. Tarımın ise, hayvanların yem gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak ortaya çıktığını düşünerek, onu, doğrudan hayvancılığın gelişimi içinde ele alır.

27. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.65, Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.191. Engels burada hayvancı toplumların ilk kez tükettiklerinden daha fazlasını ürettiklerini yazar.

toplumların kullanmış olduklarının aynısı bir orakla, saatte bir kg. kadar başak kesilebileceğini, becerikli bir ailenin üç haftalık normal bir çalışma sonunda yıllık buğdayını toplayabileceğini göstermiştir.[28]

Artıürüne ilişkin olarak arkeolojik araştırmalarda da çeşitli veriler elde edilmiştir. Bunlar tüketim fazlasının saklanabilmesi amacıyla yapılmış erzak depolarıdır. Bu depoların yapılışındaki amaç, hasat sonrası elde edilen yiyeceğin bir sonraki hasat dönemine kadar saklanabilmesidir. Bu tip oluşumlara Merimde, Fayum, Köln-Lindenthal gibi ilk yerleşim yerlerinde rastlanmıştır.[29] Fayum'daki köylerde rastlanan ambarlar, içlerinde oturulan evlerden bile büyüktürler ve bunların içleri hasır sepetlerle doludur. Toroslar'ın güneyindeki Çayönü yerleşim merkezindeki kazılarda da depolama amacıyla yapılmış oldukları anlaşılan çukurlar bulunmuştur.[30] Bunların tarihinin günümüzden yaklaşık 9500 yıl önceye ait oldukları saptanmıştır. Benzer şekilde günümüzden yaklaşık 8250-7400 yıl önceleri arasında yerleşime sahne olmuş olan Çatalhöyük'te de depo ve kiler olarak kullanılmış oldukları düşünülen odalar vardır.[31]

Artıürünün ortaya çıkışı değişik üretim biçimlerinin gelişimine de olanak vermiştir.[32] Bunlar hayvancılık ve tarımdan elde edilen ürünlerin değerlendirilmesine yönelik olarak beliren çeşitli zanaatçılık dallarıdır. İlk başlarda ormandan tarla açmak için kullanılan taş baltanın geliştirilmesi ile marangozluk başlamıştır. Ayrıca tahıl ürünlerinin saklanması için sıcağa ve soğuğa dayanıklı ve su tutan, toprak çömlekler yapılmıştır. Bu tip çömleklere ilk hayvan evcilleştirmelerinin gerçekleştirildiği Natifua Mağarası'ndan itibaren rastlanmaktadır. Yine Yakındoğu'nun ve Mısır'ın en eski yerleşim yerlerinde dokumacılık yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Avrupa'da madencilik yapıldığına işaret eden taş ocakları bulunmuştur.[33]

28. Güvenç, aynı eser, s.189.

29. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.46. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.186'da Natifua Kültürü'ndeki erzak depolarından söz ederler.

30. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.65.

31. Teber, aynı eser, s.100, 101 ve 110'da.

32. Berktay, aynı eser, s.88.

33. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.68-73, Tarihte Neler Oldu, s.40, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.59

Başlangıçta zanaatçılığın gelişiminin de, önceki dönemlerin fizyolojik temelli işbölümünün izlerini taşıdığı belirtilmektedir. Böylece devşiricilikte uzmanlaşan kadınların, devşiriciliğin sonuçları sayılabilecek olan çömlekçilik ve dokumacılığı da geliştirdikleri anlaşılmaktadır.[34] Zanaatçılık başlangıçta insanların tam gün zamanlarını almamış, hayvancılık ve devşiriciliğin yanında yapılan bir iş olmuştur.[35]

Hayvancılık ve tarımın ilk evrelerinde klan tipi bir toplumsal örgütlenme vardır.[36] Klan örgütlenmesi avcılık döneminden kalıtılmıştır. Cologne yakınlarındaki Köln-Lindenthal'de yapılan kazılar sonucunda, bu örgütlenmenin arkeolojik kalıntıları da bulunmuştur. Burada 28 dönümlük bir alanda, birbirine paralel olarak dizilmiş 21 evden oluşan bir köy yapısı ortaya çıkarılmıştır. Bu evlerden bazıları 30 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğindedir ve bu büyüklükteki bir evin bir klanı barındırmak için yapılmış olduğu belirtilmektedir.[37] Bu evlerde göçebe tarım yapmakta olan ve Tunalılar diye bilinen toplumlar barınmışlardır. Yakındoğu'daki ilk neolitik köy kalıntılarındaki (Çayönü bu konuda örnek gösterilmektedir) büyük yapılar da klan örgütlenmesinin göstergesi sayılmaktadır.[38]

Hayvancılığın ve tarımın ilk başlardaki ilkel durumlarının devralınan klan örgütlenmesinin sürdürülmesini gerektirdiği anlaşılmaktadır. Hayvanların toplanarak sürüler haline getirilmesi ve denetim altında tutulması kişilerin tek başlarına yapabilecekleri işler değildir. Aynı şekilde, tarım bilgisinin geliştirilmesi sürecinde, tarlaların açılması, işe yaramaz otlardan temizlenmesi de, birlikte, uzun süreli ve yoğun emek verilmesini gerektirmiş olmalıdır.[39] İşte birlikte gerçekleştirilen bu yoğun çalışma yine

34. Şenel, aynı eser, s.158-159.

35. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.68.

36. Şenel, aynı eser, s.127.

37. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.43-44.

38. Şenel, aynı eser, s.153.

39. Şenel, aynı eser, s.153'te ilk tarımın ortak çalışmayı ve ortaklaşa geçimi gerektirdiğini belirtir. Çağdaş ilkellerce yapılmakta olan ilkel tarımda da ortaklaşa çalışmayı görmek mümkündür. Örneğin Yeni Gine Papuaları'nda, önce tüm erkekler ucu sivri sopalarla toprağı kabartırlar. Kabaran toprak kadınlarca bellenir. En sonra gelen çocuklar da toprak keseklerini elleriyle ufalayıp, taşları ayıklarlar. Bundan sonraki ekim, çapalama, parazitlere, kuşlara, kemirgenlere karşı koruyuculuk ve hasat işleri çoğunlukla

klan tipi, dayanışmacı bir yapıyı koşullamıştır. Hem Yakındoğu'da akarsu kenarlarında yapılan ve hemen yerleşik yaşama geçme olanağı veren küçük sulama tarımı, hem de Avrupa'da ormanları açarak göçebe yapılan tarla açma tarımı klan üyelerinin dayanışmasını gerektirmekteydi. Emek verimliliğinin düşüklüğü sonucu, yaşam, yine insanları hep birlikte davranmaya zorlamaktaydı.

Ancak toplumların giderek hayvancı ve tarımcı olarak uzmanlaşmaları[40] bir yandan üretkenliği artırmış ve artıürünün ortaya çıkmasına neden olmuş, bir yandan da toplumsal üretimin zenginleşmesine yol açmıştır. Artık toplumlar yalnızca hayvancılık ya da tarımla uğraşmakta ve her ikisini birden daha ilkel formlarıyla yapmakta oldukları dönemlerden daha uzmanca çalışmaktadırlar. Öte yandan tarımın gidcrek yerleşikliğe doğru evrilen yapısı, hayvancılığın aynı zamanda ve uzmanca yapılmasına elverişli değildir. Çünkü büyük sürülerin otlayabilmesi için gerekli olan yiyeceğin bulunabilmesi, en azından mevsimsel bir göç ritmini gerektirmektedir.[41] Mevsimsel göçebelik ise ancak küçük ölçekli, bahçecilik tarzındaki tarımsal ekonomiye izin vermektedir. Tarımcı yaşamın yerleşikliği, uygarlığın gelişimi açısından daha çok şeyler vaadediyor izlenimini de vermektedir.

Toplumsal üretimin, toplumların çoban ve tarımcılık temelinde uzmanlaşmalarına bağlı olarak çeşitlenmesi, aynı anda, bir fakirleşmeyi de yansıtmaktadır. Çoban toplumlar tarım ürünlerinden, tarımcı toplumlar ise tersine, hayvan ürünlerinden yoksundurlar. Böylece zenginlik ve çeşitlenme, ancak, değişik toplumların oluşturduğu bütünsellik içinde söz konusu olabilmektedir. Uzmanlaşmadaki ilerleme ölçüsünde, toplumlar arası ilişkileri artıracak yönde zorunlu bir gelişim olacak ve bu ekonominin kendisine yeterli olduğu noktayı belirleyecektir.

Daha başlarda ise, ne hayvancılık ne de devşiricilik ekonomileri uzman ve birbirlerinden ayrı değillerdir. Toplumsal boyutlarda ve birlikte üretilen

kadınlarca yine ortaklaşa yapılır. Bu örnek, aynı zamanda, ilkel tarımsal ekonomide kadının ilk plandaki rolüne işaret etmesi açısından da önemlidir (bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.38).

40. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.44'te Avrupa'da "Batılılar" denilen toplumların hayvancılıkla geçinmiş olduklarından söz eder.

41. Parkinson, aynı eser, s.40'da hayvancı toplumların yazlık ve kışlık otlaklar arasındaki göçünden söz eder ve belirli bir yerleşme alanına sahip olmamanın, yaşama biçimi tarımcılık olan toplumlara göre başta gelen farklılığı oluşturduğunu yazar.

artıürün, yine toplumun gelecekteki iç tüketimi gözetilerek depolanmaktadır. Toplumlar kendi kendilerine yeterlidirler.

Toplumsal artıürünün ortaya çıkışı ve 1. Toplumsal İşbölümü klanların karşılıklı olarak birbirlerinin artıürünlerine göz koymaları sonucunu getirmiştir. Yani bir başka klanın depolarındaki erzak, diğerlerinin iştahını kabartmaya başlamıştır. İşte bu durum, klanlar arasındaki zora dayalı-savaşçı ilişkileri yaratmıştır.[42] Artıürünün ancak toplumun yakın gelecekteki gereksinimini karşılayabileceği kadar olduğu durumlarda bile, savaşçı ilişkiler mümkün görünmektedir.

Özellikle, karşılıklı olarak birbirlerinin ürünlerini üretemeyen klanlar arasında savaşçı ilişkiler görülmüştür. Bunlar ise hayvancı ve tarımcı klanlardır.[43] Neolitik dönemde, Kuzey ve Orta Avrupa'da henüz işgal edilmemiş ve kolay tarım yapılabilir toprakların kıtlaşmasının, herkesin herkesle savaşmasına neden olduğu da belirtilmektedir.[44] Yakındoğu ve Orta Avrupa'daki yerleşim yerlerinin ilk dönemlerinde savaşı anımsatacak hiçbir işaretin olmayışı ilginçtir. Oysa örneğin, daha önceden sözünü ettiğimiz Köln-Lindenthal'in son katmanlarında, köyün çevresindeki hendek ve surlar ve yine aynı yerin mezarlarındaki savaş baltaları, çakmaktaşından hançerler doğrudan savaşı belgelemektedirler.[45] Benzer bir örneği Filistin'deki Jericho'dan vermek mümkündür. Radyokarbon yöntemiyle yapılan ölçümlere göre 9250 yıl önceye ait olan Jericho'nun ilk katmanında, buradakilerin daha çok avcılık ve toplayıcılık yapmakta oldukları, hayvanları ise yeni evcilleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemlerde burası mütevazi bir yerleşim yeri görünümündedir. Aradan 1250 yıl geçtiğinde çok önemli değişikliklerin gelişmiş olduğu görülmektedir. Şehir büyümüş ve çevresi 1.6 m. kalınlığında, 3.9-4.3 m. yüksekliğinde, 8 m. çaplı ve merdivenlerle çıkılan gözetleme kulelerinin de bulunduğu taştan bir duvarla

42. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.13'te verimli tarım topraklarının, meraların ve hayvan sürülerinin varlığının, avcı topluluklar için söz konusu olmamış olan fetih ve yağma savaşlarını doğurduğunu yazarlar.

43. Şenel, aynı eser, s.186'da "Neolitik çoban ve çiftçi topluluklar arasında savaşçı ilişkiler asaldır" der.

44. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.51, Parkinson, aynı eser, s.43.

45. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.51-52, Şenel, aynı eser, s.187.

çevrilmiştir.[46] Artık burada ileri düzeyde tarımsal bir ekonomi bulunmaktadır. Jericho'nun durumu, en başlarda, sıralanmış 21 uzun klan evinden oluşan fakat daha sonraları sur ve hendeklerle kuşatılan Köln-Lindenthal'in neolitik köyünü anımsatmaktadır.

Hayvancılığın göçebe yapısı, çoban klanlardaki üretimsel bir yetersizliği de yaratmıştır.[47] Yerleşik bir yaşam tarzını koşullayan tarım ekonomisi içinde, günlük tüketime yetecek kadar hayvan besleyebilmek ve onların ürünlerini işleyebilmek mümkündür. Oysa ki yazların daha serin ve yağışlı ve otun bol olduğu yaylalara göçmek zorunda olunan ve kışların da daha alçak ve ılıman olan dağ eteklerinde geçirilmesi gereken hayvancılıkta, gidiş ve dönüş sırasında yılın zaten birkaç ayı yollarda geçirilir. Tarlaları sürmek, taneleri ekmek, sulamak, otları ayıklamak, biçmek için zaman yoktur. Dolayısıyla hayvancı toplumlar önemli oranda bir tahılsal açık verirler. İşte çoban klanların ekonomilerindeki yetersizlik buradan kaynaklanmıştır.

Böylece çoban klanlar için, tarımcı kabilelerin ambarları, yağmalanacak, el konulacak hedefler durumunu almıştır. Bu koşullar, tarımcı topluluklarla, çoban topluluklar arasındaki savaşçı ilişkilerin nesnelliğini oluşturmuştur. Çoban klanlar yine ekonomilerinin koşullamasıyla, aynı zamanda kolayca savaş düzenine girebilen topluluklardır. Göçebe çobanların yaşam biçimlerinin pek çok bakımlardan askerlerin yaşam biçimlerine benzediği ve kolayca ordulara dönüşebilecekleri belirtilir.[48] İyi bir askerdeki niteliklerin de, göçebelerin temel niteliklerine benzediği eklenir. Beden gücü, yüreklilik, gereken enerji birikimini de içinde barındıran bir tembellik, açık havada yaşamaktan doğan bir bağımsızlık, evini özlememe, tek bir amaca bağımlılık[49], bunların hepsi daha sert yaradılışlı ve atak insanlar yaratmaktadır. Bu karakter, klan toplumunun kolektivist atmosferi içinde ortak ve aynı bir amaç yönünde kolayca organize olabilmeyi de sağlamaktadır.

46. Teber, aynı eser, s.90-93.

47. Şenel, aynı eser, s.211'de, küçük sulama tarımı yapan yerleşik çiftçilerle, tarla açma tarımı yapan yarı göçebe çiftçilerin kendilerine yeterli ekonomilere sahip olmalarına karşın, çoban toplumların ekonomilerinin yetersizliğini vurgular.

48. Şenel, aynı eser, s.213.

49. Parkinson, aynı eser, s.45.

Çobanlar karşısında, tarımcı toplumlar yerleştikleri yerleri bırakamazlar. Hareketli savaş planları hazırlayamazlar. Onların yaşamı toprağı iyileştirmek, ekini serpmek, ürünü biçmek gibi zamanında yapılması gereken işlerin planlanmasıyla geçer.[50] Tarımcılıkta yaşam yerleşmiştir. Yerleşilen toprak vatandır. Burası geliştirilecek, imar edilecektir. Aynı zamanda da daha fakir ve saldırgan olan hayvancı toplumlara karşı savunulacaktır. "... Toprakla uğraşan insan, onun dışında bir şey aramayacak kadar toprağını verimli kılmaya eğilmiştir. Girdiği kavgaları hiçbir zaman kendisi başlatmaz. İnsanların en barışçıları, en çok acı çekenleri oldukları halde tarlalarına karşı saldıranlardan nefret ederler ve göçebe kabilelerle, bunların hayvanlarının tarlalarına girip, ekinlerini yedikleri ilk günlerden beri kavgaya başlamışlardır."[51] İşte böyle bir süreç sonucunda, tarımla uğraşmakta olan toplumlar, yerleşim yerlerinin çevresini surlar ve hendeklerle kuşatmışlardır.

Savaş, toplumlara (ve kolayca askerileşebilen hayvancı toplumlara) diğerlerinin malını, mülkünü yağmalama ve el koyma olanağı vermiştir. Giderek savaş toplumsal serveti artırmanın yolu olmuştur.[52] Öte yandan emek verimliliğinin artışı toprak ve hayvan sürüleriyle ilgilenecek daha fazla insan gücünü de gerektirmektedir. Artık insanoğlu daha fazla nesneyi işleyebilecek durumdadır. Emekgücü çalışma nesnelerine oranla az bile gelmeye başlamıştır. Doğanın daha fazla bir kısmı, daha geniş bir çevre çalışmanın konusu yapılabilecek durumdadır. Çalışabilecek emek-insan gücü gerekmektedir. Böylece savaşta sağlanan esirler, zorla da olsa çalıştırılacak daha fazla üretim için gerekli olan emekgücünü oluşturdular. İlk kôleleştirmeler bu şekilde ortaya çıkmış oldu.[53] Savaş, esirlik, kölcleştirmeler, toplum gelişiminin ve emek verimliliğinin belli bir gelişme düzeyinde mümkün olabildi.[54] Her birey artık karın tokluğunun ge-

50. Şenel, aynı eser, s.164.

51. Forde'dan aktaran Parkinson, aynı eser, s.44.

52. Berktay, aynı eser, s.91'de çobanlıkla savaşın gelişimlerini birlikte değerlendirerek, savaşın zenginlikleri artırmak anlamına geldiğini dile getirir.

53. Parkinson, aynı eser, s.51'de savaşın kôlelik durumunu yarattığını ya da genişlettiğini belirtir.

54. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.1-3'te şöyle der: "Bütün çalışma koşullarındaki -Hayvancılık, tarım, ev sanayi- üretim artışı, insan emek gücüne,

rektirdiğinden daha fazlasını da üretebilmektedir. Kısaca, az bir karşılıkla insan çalıştırmanın koşulları şekillenmiştir. Yine de bu gelişimin birdenbire ortaya çıkmış olduğunu sanmamak gerekir. Nitekim emek verimliliğinin, insanın kendi karın tokluğunu sağlayacak olandan fazlasını üretmeye yetmediği zamanlarda, savaş tutsakları öldürülmekte ya da galip gelen tarafından kendi klanına üye olarak kabul edilmekteydiler.[55] Köleleştirmeler üretkenliğin daha ileri dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Böylece giderek savaş bir ekonomi biçimini alacak, yenilen toplumun mallarına ve insan gücüne zorla el koyma temeline oturan savaş ekonomisi doğacaktır.[56]

Hayvancılık ve tarım biçimindeki işbölümü, bir yandan da, değiştirilebilir nicelikte üretimin başarılabilmesi durumunda, klanlar arası mal değişimini: ticareti koşullamıştır.[57] Hayvancılığın başlangıç aşamalarında, Natifua Mağaraları'nda bile, Akdeniz'den, Kızıldeniz'den getirilmiş oldukları anlaşılan, kabuklu deniz hayvanlarının kabuklarından oluşan gerdanlıklar bulunmuştur. Macaristan, Bohemya, Orta Almanya'daki Tunalılar Akdeniz'den getirilmiş deniz hayvanlarının kabuklarından yapılma bilezik ve kolyeler takmışlardır. Yine Batılılar, balta taşı yapmak için kullandıkları obsidyen ve yüksek kaliteli çakmaktaşlarını Yakındoğu'dan elde etmişlerdir. Tüm bunların birbirlerinden çok uzakta bulunan topluluklar arasında yoğun bir ticaretin varlığını belgelediği düşünülmektedir.[58] Childe, yabancı ürünlerin değiş tokuşunun yerleşik toplumlar arasında gezen, göçebe olan toplumlar sayesinde yapılabildiğini de belirtmektedir.[59]

insanın kendisine gerekenden daha çoğunu üretmek yeteneğini kazandırdı... Yeni emek güçlerine başvurmak gerekli duruma geldi. Savaş bunları sağladı, savaş tutsakları köle haline getirildiler. Birinci büyük toplumsal işbölümü, emek üretkenliğini, dolayısıyla servetleri artırıp üretim alanını genişletmek, o günkü tarihsel koşullar içinde, zorunlu olarak köleliği getirdi."

55. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.56, Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.62.

56. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.15'te savaş, silahlardaki gelişme ve komşu toplumların artan varlıklarına bağlı olarak, "sürekli bir endüstri" diye tanımlanır.

57. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.191'de 1. Büyük Toplumsal İşbölümünü düzenli değişim koşullarının yarattığını yazar. Ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.58.

58. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.47.

59. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.84.

Özellikle zanaatın gelişmesi, ticaret açısından önemli bir adımdır. Eskiden çeşitli zanaat dalları, hayvancılık ve tarım ürünlerinin değerlendirilmesi amacıyla ve bu üretim dallarının içinde yapılmaktaydılar. Çakmak taşından çeşitli aletleri yapanlar aynı zamanda hayvancılık ve tarımla da uğraşmaktaydılar. Oysa, üretkenliğin artışıyla birlikte, işbölümünün giderek ayrışması sürecinde zanaatçılık da kendi başına bir uzmanlık dalı durumuna gelmiştir. Zanaatçılar tam gün uzmanları olmuşlardır.[60] Tarımla hayvancılığın ayrı üretim biçimleri olarak uzmanlaşmalarından sonra, zanaatın da tarımdan ayrı olarak gelişimini Engels "2. Büyük Toplumsal İşbölümü" diye tanımlamaktadır.[61]

Bu gelişme emek verimliliğini daha da artırmıştır. Çeşitli zanaat dalları sonucunda üretilenler, üretenlerin (yani zanaatçıların) doğrudan günlük tüketimine yönelik değildir. Bunlar hayvancılık ya da tarımda kullanılmak üzere üretilmiş ürünlerdir. Zanaatçı ürettiklerini, geçinebilmek, yaşayabilmek için hayvansal ve tarımsal ürünlerle değiştirmek zorundadır. Dolayısıyla zanaatçılık doğrudan doğruya değişime yönelik bir işbölümüdür.[62] Zanaatçılar değişim için üreten insanlardır. Değişim için üretim ise "Meta Üretimi" olarak bilinmektedir.[63] Zanaatçılığın kendi başına bir uzmanlık dalı olarak ortaya çıkışı, maden işlemeciliğinin gelişimine denk düşmektedir. Bu işe Yakındoğu'da hayvancılık ve küçük sulama tarımının belirdiği dönemin sonlarını işaret eder.[64] Madenlerin işlenmesi (ki ilk işlenen maden bakırdır) aynen hayvan yetiştirme ve tarla sürme gibi tam gün zaman istemektedir. Maden cevheri, külçeler, baltalar

60. Berktay, aynı eser, s.125-126.

61. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.195.

62. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.58.

63. Marx Kapital'da metanın analizini yaparken şöyle demektedir: "Gereksinimlerini kendi emeğinin ürünü ile doğrudan doğruya karşılayan kimse, gerçekte kullanım değeri yaratır, ama meta yaratmamıştır. Meta üretmek için o kimsenin yalnızca kullanım değerleri değil, başkaları için kullanım değerleri, toplumsal kullanım değerleri üretmesi gerekir. (Ve salt başkaları için üretmesi de yetmez. Ortaçağ köylüleri, feodal bey için ürün-rant-tahıl, papaz için öşür-tahıl üretirdi. Ama ne bu ürün-rant-tahıl, ne de öşür-tahıl, bir başkası için üretilmiş olmaları gerçeğine karşın, meta haline gelmemişlerdi. Bir ürünün meta olabilmesi için, kullanım değeri olacağı başka bir kimseye, değişim yoluyla devredilmesi gerekliydi)." (Marx, Kapital Cilt 1, s.55). Ayrıca bkz. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.195.

64. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.58 ve Kendini Yaratan İnsan, s.88.

gibi karın doyurmayan nesneleri üreten bu insanların da karınlarının doyması gerekir. İşte bu iş, hayvancılık ve tarımdan elde edilen artıürünle mümkün olmuştur. Zanaatçılığın gelişimi için toplumsal artıürün gerektirmiştir.[65]

Hayvancılık ve tarımın gelişimi, zanaatçılığın ayrı bir uzmanlık olarak ayrılışı, artıürünün, savaş ve ticaretin ortaya çıkışı, avcılık ekonomisinde görülemeyen ilerlemelerdir. Bunların toplumsal üstyapıya yani klansal sosyal organizasyona yansıması da kaçınılmazdır. Savaş, klanın askeri gücünün, en azından belli bir süre savaş düzenine girmesini, organize bir biçimde hareket etmesini ve savaşçı güçlerin yönlendirilmesini gerektirir. Bu işi yapacak olan klan şefidir. Şef, aynı zamanda, klanın ortak atasının, yani totemin tüm maddi ve manevi gücünün üzerinde toplanmış olduğu kişidir. Bu nedenle, savaş sırasında da klana önderlik etmesi olağandır. Öte yandan eğer galip gelinebilirse, savaş sonrasında, üretimsel emek akıtılmış çeşitli nesnelere el konulmuş olacaktır. Bunlar, yenilen klanın kendi yarını için saklamakta olduğu artıürünlerdir. Sonuçta, yenen klan yenilenin artıürününe sahiplenecek ve onu kendi artıürünü yapmış olacaktır. Bu günlük tüketimden fazla olan bir üründür. Elde edilmesi sırasında herkesin akıttığı emek, daha önceleri avcı ekonomide olduğu gibi, artık eşit değildir. Şef klanın önüne geçmekle, aynı soyun geleceğini hem simgesel düzlemde, hem de gerçek anlamda garanti etmenin sorumluluğuyla da yüklüdür. İşte bu sorumluluğun ve grubu savaş düzeninde yönlendirmenin karşılığı olarak, diğer klan üyelerine göre, yağmadan daha fazla pay alacaktır.[66]

Olası bir savaş tehlikesine karşı da artık, klan şefinin yüklenmiş olduğu görevler bulunmaktadır. Bir başka klana saldırılacağı ya da bir saldırı göğüsleneceği zaman, şef yine askeri gücü örgütlemek ve önde yürümek durumundadır. İşte bu potansiyel görev nedeniyle, sıcak savaş dönemleri dışında da, şefler elde edilen toplumsal artıüründen günlük olarak kendilerine pay almaya başlarlar. Bunun adı da Vergi'dir.[67] Vergi olarak doğrudan doğruya artıürüne el konulabileceği gibi emekgücü de köleleştirilebilir. Bu da savaş sonucu elde edilen canlı ganimetin (yani kölenin), daha çok şef ta-

65. Berktay, aynı eser, s.127.

66. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.87.

67. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.87.

rafından olmak üzere sahiplenilmesi ile olur. Yenilen klana yaşam hakkı tanınmış olsa bile, vergiye bağlanmakla[68] ve klan atalarının sembolü olan şef öldürülmek ya da klandan uzaklaştırılmak yoluyla[69] o klanın geçmişle olan bağları kesilmekte, soysuzlaştırılarak ideolojik anlamda da bağımlı kılınmaktadır. Başlangıçta toplumsal artıürün tüm klanın kolektif emeğine dayanmaktaydı. Mülkiyet de kolektifti. Bu nedenle tarımcı ve hayvancı toplumlar arasında üretim fazlalarının değişimi de, klanın kolektivizminin sembolü olan şef eliyle gerçekleştirilmiştir.[70] Şefin aldığı vergi içerisinde bu hizmetin karşılığı da bulunmuş olsa gerektir. Akraba klanlar arasındaki değişimin, klanların bütününün oluşturduğu kabilesel yapının ortak toplantı yerinde gerçekleştirilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Böylece klan içerisinde şeflerin daha ayrıcalıklı bir duruma geldikleri görülmektedir. Klanın kolektivist anlayışının sürmekte olduğu ilk dönemlerde şefin klan içinde üstlendiği askeri ve ticari işlevlerin karşılığı olan vergi, diğer klan üyelerince gönüllü olarak ödenmekteydi.[71] Ancak savaşın bir ekonomi durumuna gelişi ve değişimin üretim süreci içine ayrılmaz bir bileşen olarak girişi ile birlikte, şefin klan içindeki konumu da eskisine göre farklılaşmaya ve klanın kalan kısmına göre netleşmeye başlamıştır.

Şef giderek bir otorite durumunu almaktadır. Önceleri diğer klan üyelerince gönüllü olarak verilen artıürünle otoritesini güçlendiren şef, elindeki artıürünü artık kendi mülkünü bollaştırmak için kullanmaktadır. Eskiden deneyimin, bilginin, yaşın sağladığı otorite[72], giderek zor ile bütünleşmekte ve askeri güç otoritenin sembolü olmaktadır. Bunun sonucu olarak şefler, klan yapısın içindeki askeri silahları da kendi mülklerine geçi-

68. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.15. Aynı yerde, ayrıca, süreklilik kazanan savaşların askeri önderlerin etkisini artırdığı, yağma ve fetihten aldıkları büyük paylarla şeflerin, varlık açısından öteki klan üyelerinden ayrımlı duruma geldikleri vurgulanmaktadır.

69. Berktay, aynı eser, s.143.

70. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.192. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.89.

71. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.87.

72. Berk. y, aynı eser, s.130'da Yunanca'dan dilbilimsel bir veri aktarmaktadır. Yunanca'da "Geras" kelimesi hem "yaşlı" hem de "ayrıcalıklı" anlamına gelmektedir. Bu durum, ayrıcalıkların, başlangıçta yaşlılara tanınan haklar olduğu şeklindeki yorumlamaya neden olmaktadır.

recek ve otoritelerini daha da güçlendireceklerdir.[73] Bu aynı zamanda toplumsal artıürünün daha fazla oranda tek elde toplanması, kısaca merkezileşmesi demektir. Özellikle metal silahların yapımından itibaren, savaş ekonomisi ve bu ekonomiyi kullanan şeflerin ayrışması hızlanacaktır.

Zanaatçıların da başlangıçta tüm klan için ürettikleri anlaşılmaktadır. Üstelik o zamanlar zanaatçılık tam gün çalışma isteyen profesyonel bir üretim biçimi de değildir. Alet yapımında, taş tahta işlemeciliğinde yetenekli olan kişiler klan tarafından, hayvan ya da tahıl üretiminden muaf tutuluyorlar, karşılığında da kendilerine doğrudan tüketime yarayacak ürünler veriliyordu.[74] Maden işlemeciliğinin başlaması ile birlikte ortaya çıkan tam gün madencilik zorunluluğu, zanaatçılığın ayrı bir işbölümü olarak gelişmesi, salt değişim amacına yönelik zanaatçıların ortaya çıkışına denk gelir. Bu iş klan içine de, başka klanlara yönelik olarak da yapılabilir. Sonuçta ne hayvan sürülerine, ne de toprağa bağımlılıkları olmayan zanaatçılar, klanlar arasında gezebilecekler ve değişimin en hareketli biçimde yapılmakta olduğu kabile merkezlerinde toplanabileceklerdir. Değişimin artışıyla birlikte, klanlar adına bu işi yürütmekte olan şefler de kabilenin merkezine yerleşecekler ve eskiden toplantıların yapıldığı, tüm kabilenin ortak sorunlarının görüşüldüğü yer olan burası, bundan böyle ticaret merkezi olacaktır. Daha ileride burada, zanaatçıların, artıürüne el koyan şeflerin barındığı daha büyük yerleşim yerleri; şehirler gelişecektir.[75]

Eskiden yerleşim yerleri; köyler, bir kan bağı grubunun aynı soydan gelen kişilerin, yani bir klanın yerleşim yeriydi.[76] Göçebe avcılık döneminde, toprağın herhangi bir kişi ya da toplumsal yapı adına mülk edinilmesi durumu zaten söz konusu değildi. Hayvancılık aşamasında ise "Toprak ilkel sınırsızlığı içinde, otlak olarak tüm kabilenindi".[77] Göçebe ya da küçük ölçekli tarımın yapıldığı yerlerde de aynı soydan gelen klansal top-

73. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.12'de hayvancı kabilelerin talan ve savaşla geçindiklerini, bu durumun da güçlü bir askeri şefi gerektirdiğini yazar.

74. Berktay, aynı eser, s.125-126.

75. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.89. Berktay, aynı eser, s.134.

76. Berktay, aynı eser, s.114.

77. Marx-Engels, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, s.36.

luluklar yerleşik üretim yapmışlardı. Oysa yerleşim yerlerinin merkezi duruma gelmesiyle birlikte şehirler de, aralarında kan bağı bulunanların oturdukları yerler olma özelliklerini yitireceklerdir. Başka başka klanların şefleri, servetlileri, zanaatkârları değişim uğruna birbirleriyle karışacaklar, klansal yapılar yıkıma uğrayacaktır. Klan yapısı ve soy anlayışı dışındaki insan ilişkilerinin yaşayabilirliğinin zemini doğmaktadır.

Emek verimliliğindeki artış daha ufak birimler halinde üretebilmeyi de olanaklı kılmıştır. Tüm toplum üyelerinin birlikte hareket etmelerine, ortaklaşa davranmalarına gerek yoktur. Hayvanlar evcilleştirildikten sonra bir hayvan sürüsü tek bir kişi tarafından da güdülebilir. Belli bir büyüklükteki toprak parçasından 4-5 kişinin yıllık tüketimine yetecek kadar ürünü yine aynı insanlar kaldırabilirler. Toplumun daha küçük birimlerde organizasyonu sonucu, artıürün bile elde edilebilir ve toplumsal ölçekteki üretim biçimi de daha verimli kılınabilir. İşte üretimin olanaklı olduğu bu ayrı ayrı birimler "Aileler"dir.[78] Artık her aile kendisi için gerekeni kendi başına üretebilir duruma gelmeye başlamıştır. Kendisi üretmekte ve üretimin sonuçlarına da kendisi el koymaktadır. "Özel Mülkiyet" ortaya çıkmıştır.

Gelişen özel mülkiyet kurumu içerisinde en güçlü olanı şefinkidir. Çünkü şef, başlangıçta kolektivist bir hava içinde ve gönüllülük esasına dayanarak da olsa, diğer ailelerin artıürününden bir kısmına sahiplenmektedir.[79] Giderek bu sahiplenme, zoru ve silahı elinde tutmak yoluyla, "El Koymak" biçimine dönüşeecktir. Toplumsal ayrışmadaki bu yapı ve mülkiyetin özelleşmesinin yerleşim planına da yansıdığı görülmektedir. Çeşitli klanlardan oluşan bir kabile bir alana yerleşeceği zaman, toprağın niteliği, suya yakınlık, savunma olanakları göz önünde bulundurulmaktadır. Her klan kendi köyünü mümkünse kayalık bir yükselti veya doğal bir hakimiyet noktası üzerine kurmaktadır. Bu sırada tüm bu kıstaslar açısından en uygun olan yer, en güçlü olan klana ve onun içinde de şef ve ailesine ayrılmaktadır. Eğer bu türden bir yerleşim yeri bütün aile-

78. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.63. Ayrıca Ertop-Yetkin, aynı eser, s.12'de bir parça toprak üzerinde de pekâlâ daha küçük birimlerin çekim yapabildikleri ve hayvan yetiştirebildikleri, bu nedenle de klan içinde ailelerin ekonomik birimler durumuna geldikleri yazılıdır.

79. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.17'de, özel mülkiyetin, başlangıçta, şefle sınırlı olduğunu belirtir.

leri ve klanları barındırabilecek denli genişse, ancak o zaman mevcut olanaklardan herkes yararlanabilmektedir.[80]

Yerleşilen yerde her ailenin kendi evi ve evinin çevresinde de kendisine ait bir bahçesi vardır. Yerleşik yaşama yeni geçilmekte olan, tarımsal ekonominin ve özel mülkiyekin bu ilk dönemlerinde, klanın ortak toprak mülkiyetine sahip olduğu ve toprağın aileler arasında eşit parçalara bölünerek dağıtıldığı saptanmaktadır.[81] Bu dönemde tarlaların çevresinin çitlenmesi yasaklanmış ve toprak belirli aralıklarla kura çekimi yoluyla yeniden dağıtıma tabi tutulmuştur. Bu uygulamanın dışında kalan tek kişi şef ve ailesi olmuştur.[82] Bu arada sürümdışı kalan ve yalnızca hayvanların otlamasına yarayan meralarda bu işlemin de uygulanmadığı görülmektedir. Meralar her zaman kolektif kullanıma bırakılmışlardır.[83] Daha ileride ise kura çekiminden vazgeçileceği, toprağın kullanım hakkının ele geçirilmesinin de ötesinde, mülk edinileceği görülecektir. Daha sonraları ise özel mülkiyetin, kullanım hakkına sahip olunmayan topraklara da uzanacağı izlenecektir.[84] Özel mülkiyet giderek, kolektif klan mülkiyetinin yerini alacaktır.

Mülkiyetin özelleşmesi sürecinde, değişimin de klan ölçeğinden aileler ölçeğine doğru daralan bir biçimde gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır.[85] Özel

80. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.87-88, Berktay, aynı eser, s.103.

81. Berktay, aynı eser, s.105.

82. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.19.

83. Berktay, aynı eser, s.81'de neolitik aşamada meraların ortaklığa durumunu komünal mülkiyetin kalıntısı olarak değerlendirir.

84. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.223-225'te bu konuda Cermenler'i örnek olarak verir: Sezar Döneminde Cermenler'in, birbirleriyle sıkı akraba olan soylar halinde toprağı ortaklaşa işledikleri anlaşılmaktadır. Bundan 150 yıl sonra toprak, ayrı ayrı ailelere bir yıllık süreler için dağıtılmış ve dağıtım işi her yıl yenilenmiştir. Bundan sonra ise ilk kez, evin üzerine yerleştirilmiş olduğu toprak parçası, ev eklentileri ile birlikte tam özel mülkiyet statüsü kazanmıştır. Ayrıca ilk yerleşim yerlerinin benzer gelişimini izleyebilmek açısından Berktay, aynı eser, s.107-112 bakılabilir. Toprak dağıtımındaki aynı sistemin İngiltere'de "run-rig" adıyla devam etmiş olduğu da bilinmektedir (bkz. Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.21).

85. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.191'de başlangıçta gens içi değişimin olmadığını yazar. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.59'da da ilkel değiş tokuşun klanlar arasında yapılmış olduğu, klan içinde herkesin aynı şeyleri üretiyor oluşunun klan içi değiş tokuşu olanaksızlaştırdığı belirtilir.

mülkiyetin ortaya çıkışı, her ailenin kendisinin üretmesi ve ürettiği üzerinde kendi adına kullanım hakkını geliştirmesi, aileler düzeyinde değişimi de koşullamıştır. Klanın kolektif üretim fazlasının klanlar arasındaki değişiminin yanında, ailelerin üretimsel fazlasının yine aileler arasında değişimi durumu da ortaya çıkmıştır. Özellikle yerleşim yerlerinin, tarımın, zanaatçılığın ve hayvancılığın iç içe yapılmakta oldukları büyük ölçekli birimler haline gelişleri, toplum için ticareti koşullamıştır.

Tarımla birlikte yerleşik yaşama geçiş ve toprağın özel mülk olarak işlenir duruma gelişi, toprağı da savaşın konusu yapar. Toprağı genişletmek dürtüsü, artıürüne el koymak dürtüsünde olduğu gibi savaş nedeni olur.

Bu süreç içesisinde kadınla erkeğin toplum içindeki birbirlerine karşı konumlarını da incelemek gereklidir. Avcılık ekonomisi içinde klan yapısının anaerkil olduğunu belirtmiştik. Bu iki anlama gelmekteydi: İlkin, kadının toplum içerisinde, üretim ilişkileri anlamında merkezi konumda olduğunu gösteriyordu. İkincisi, biyolojik bir yapılanmayı dile getiriyordu. Yani toplum örgütlenmesi ana soy çizgisini izliyor ve çocuklar ananın klanına kalıyordu. Cinsel ilişkiler serbestti ve klanlar, birbirine karşılık gelen kuşakları doğuştan karı koca sayıyorlardı. Ne toplumsal üretim ne de cinsel ilişkiler toplumun ufak birimleri-aileler temelinde yürümüyordu.

Yukarı paleolitik aşamada, artı besinin ortaya çıkışıyla birlikte toplumun daha küçük birimlerde örgütlenmesinin temelinin de belirmeye başladığını görmüştük. Bu anlamda bir önceki bölümde iki başlı aileden söz etmiştik. İki başlı aile özel mülkiyete giden süreçte, artıürünün elde edildiği aşamayı dile getirir. Ancak artıürün halen eskinin kolektif üretim ve evlilik ilişkilerini yıkacak boyutlarda değildir. Üretimin, özellikle yoğun emek isteyen işlerde, tüm toplum üyelerinin dayanışmacı çalışmalarıyla yapılması gerekmektedir. Hayvancılık ve tarımın ilk dönemleri de tam böyle bir üretim tarzını oluştururlar. Böylece toplumun kolektif emeğiyle, kolektif artıürün elde edilir ve bu ürün yine kolektif bir anlayışla tüketilir. İşte iki başlı aile, artıürünün giderek daha fazla elde edilir olduğu ve toplumsal tüketimin ayrılmaz parçasını oluşturduğu, ancak yine de üretimin sonuçlarının tek tek bireyler ya da yeni

biçimlenmekte olan ailelerce özel mülk edinilmediği bir dönemin evlilik biçimi olmaktadır.[86]

İki başlı aile içinde kadının yine soyun belirleyicisi olduğu ve boşanma durumunda çocukların eskiden olduğu gibi kadına kaldığı anlaşılmaktadır.[87] Kadının bu ağırlıklı statüsü eskiden kalıtılan bir durumdur. Bundan sonra ise üretim süreci içerisindeki konumunun önemi ölçüsünde toplumsal bir konum kazanacaktır.

İki başlı ailenin yıkılışı, servet edinmeye yol açacak olan özel mülkiyetin doğuşu ile birlikte olmuştur. Artıürün ve özel mülkiyeti ortaya çıkaran ilk başta hayvancılığın gelişimidir. İlk özel mülkler de hayvan sürüleri olmuştur. Daha sonraları, özellikle küçük sulama tarımları yapılabilir olunca, yerleşilen toprağın ev çevresindeki kısmı özel mülk edinilecektir. Ancak devşiricilik aşamasında yaşamsal artıürün yok gibidir. Hayvancılık ise eskiden avcılık yapmakta olan erkeğin işi olarak gelişmiştir. Böylece çobanlık aşamasında ve daha sonradan salt çobanlık yapacak olan toplumlarda, kadının toplumsal konumunun gerilediği görülür.[88] Devşiricilik sonrası gelişen tarla açma tarımı ve küçük sulama tarımı dönemlerinde de, kadın açısından benzer bir gidiş izlenmektedir. Tarlaların açılması, akarsulardan tarlalara kadar küçük sulama kanallarının inşası, hep kaba güç gerektiren işlerdir ve erkeklerin kolektif çalışması ile örgütlenmiş olsalar gerektir.[89] Böylece kolektif ilişkilerin henüz tam olarak parçalanmamış olduğu, ancak o sürecin başladığı bu dönemde, artıürün de, toplumsal ağırlığı giderek yükselen erkeğin elinde toplanmıştır. Hayvan sürüleri, sürülerden sağlanan servet birikimi ve bu alanda kullanılan üretim araçları erkeğin mülküdür. Bu aşamada mülk ayrımı önemlidir. Çünkü her an erkek ya da kadınca dağıtılabilir yapıda olan bir aile kurumu bulunmaktadır. Ayrılma durumunda kimin neleri alacağı belli olmalıdır.

86. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.66'da "İki başlı aile, yabanıllık ile barbarlığın sınırında, çoğunlukla yabanıllığın yukarı aşamasında, bazı bazı da barbarlığın yalnızca aşağı aşamasında kuruldu. İki başlı aile barbarlık için belirleyici aile biçimidir." der. Engels'in burada, Morgan'ın barbarlık ve yabanıllık tanımlamalarını kullanmış olduğunu da eklemek gerekiyor. Morgan ise yabanıllığın son dönemini ok ve yayın bulunuşuyla, barbarlığın aşağı dönemini ise hayvanların evcilleştirilmesi ile karakterize eder (bkz. Morgan, Eski Toplum Cilt 1, s.80).

87. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.59.

88. Berktay, aynı eser, s.90.

89. Berktay, aynı eser, s.91.

Eskinin bir uzantısı olması anlamında, cinsel ilişkilerin biçimsel ifadesi olan iki başlı aile kurumu içerisinde halen kadın egemen görünümündedir. Ancak bu egemenlik artık içi boşalmakta olan bir egemenliktir. Serveti yapan, biriktiren ve sonuçta (eğer ayrılma durumu doğarsa) alıp götüren erkek, ama ailede hakim görünen kadın. Artık kadın yalnızca ev eşyalarına sahiptir. Bir de çocuklar yine ona kalmakta ve miras yine ana tarafından aktarılmaktadır. Erkek; hayvanlara, aletlere sahip olan ve onları üreten olduğu halde, bunları kendi çocuklarına aktaramamakta, kendi anasının klanına bırakmak zorunda kalmaktadır. Serveti elde eden o olduğuna göre, onu kendi çocuklarına geçirebilmeli, çocuklarını doğrudan kendi erkek soy çizgisine katabilmeli, babalık hukukunu yerleştirebilmelidir. Üretimdeki ilişkilere tekabül etmeyen ana soylu örgütlenme artık son bulmalıdır. İşte serveti baba soy çizgisinde toplama ve miras olarak o soy çizgisinde bırakma kavgası anaerkil toplumsal örgütlenmenin yıkılışını hazırlamıştır. Böylece erkek üretimdeki başat rolünü sosyal alanda da onaylatmış olmaktadır. Artık sosyal ilişkilerin biçimi, üretimsel ilişkilerin özüne uygun düşmektedir.[90] Bu "Ataerkil Aile Yapısı"dır.

Ataerkil aile aynı zamanda tek eşlidir. İstenildiğinde kolayca dağıtılamaz. Biriktirilen servet daha dayanıklı bir aile yapısını da koşullamıştır. Servetin kime kalıt olarak bırakılacağının bilinmesi gerekir. Serbest cinsel ilişkiler ise kadının doğuracağı çocukların babalarının belirsizliği demektir. Baba ise kendi yaptığı serveti ancak kendi öz çocuklarına bırakacaktır. Bu nedenle de artık ailedışı kişilerle olabilecek tüm cinsel ilişkiler yasaklanmıştır. Bu kısıtlamaların özellikle, çocuğun öz babasının kesinleştirilmesi amacıyla, kadına yönelik olduğu görülmektedir. Böylece ataerkil aile aynı zamanda tek eşli ailedir.[91] Tek eşliliğin erkeğin inisiyatifine ve kadının da erkeğin insafına kalacağı açıktır. Erkek servetin sahibi olarak, istediği an, istediği kadınla yatabilecektir. Hukuki anlamda tek eşlilik olsa bile, yaşanan erkeğin poligamisidir.[92] Poligaminin, özellikle, özel mülkiyetin iyice geliştiği ve köleliğin yaygınlaştığı köleci ekonomi içerisinde, Yakındoğu'daki kent devletleri döneminde geliştiği belirtilmektedir.[93]

90. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.69'da servet artışının, barbarlık hukukunu yarattığını yazar (Ayrıca bkz. s.66-71)

91. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.71.

92. Berktay, aynı eser, s.99.

93. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.74.

Anaerkil klan yapısının yıkılışının, üretimin daha küçük birimlerde yapılışının olanaklı duruma gelişi, artıürünün bu birimlerin elinde toplanmaya başladığı ve küçük birimler temelinde özel mülkiyetin ortaya çıktığı süreçle iç içe geliştiğine dikkat etmek gerekir. Bir yandan da, özel mülkiyet, en fazlasından ev çevresindeki bahçelerle sınırlıdır. Geniş olarak ekilen topraklar kolektivite adına ailelerce işlenmektedir. Bazı üretimsel işler birlikte yapılmakta, saldırı ya da savunma durumlarında birlikte hareket edilmektedir. Kısaca, kolektif toplumsal örgütlenme modeli bir parçalanma durumunda olsa da, dağılmanın sinyallerini veriyor olsa da halen yaşamaktadır. Bu nedenle bu yapıya "Ataerkil Klan" demek uygun olacaktır. Ataerkil klan baba soyundan gelen yakın akrabaları barındıran ailelerdan oluşmaktadır. Yavaş yavaş toplumun sosyal ve ekonomik anlamdaki birimini bu aileler oluşturmaktadır.[94] Giderek de aynı yerleşim yerindeki soy homojenitesi ortadan kalkacak, değişik soylardan (klanlardan) gelmiş olan aileler komşu olarak yaşar duruma geleceklerdir.

Bir yandan da, aynı soydan gelen klanların oluşturduğu kabile içindeki klanlar arası ilişkiler değişmektedir. Askeri ve ekonomik anlamda en güçlü olan klan kabilenin otoritesi durumundadır. Ticaret, zanaatçılık gibi yaşamsal olan süreçler bu klanın oturduğu yerde gerçekleşmektedir. Kabile aynı soy çizgisine göre örgütlenmek özelliğini yitirerek, nihai anlamda artıürüne el koymayı dile getiren ekonomik bir birim olma özelliğini kazanmaktadır.

Ataerkil klan içinde kadının işlevleri ev ekonomisiyle sınırlanmıştır. Kadının toplumsal otorite olduğu toplayıcılık ve avcılık aşamalarında ev ekonomisi kolektif bir uğraştı. Ev de tüm toplumun zaman geçirdiği, yaşadığı yer olarak klanın soy kutsallığının bir parçasıydı. Ev ekonomisi işleri bir kamu işiydi. Erkekler tarafından yiyecek sağlanması ne kadar zorunlu ve önemli ise, ev işleri de o derece zorunlu ve önemli idi. Ataerkil tek eşli aile yapısındaki ev ise toplumu hiç ilgilendirmez. Dolayısıyla orada yapılanlar da toplum düzeyinde hiç önemli değildir. Ev işleri özel hizmet kadını toplumsal üretimden uzaklaştırır. Kadın toplumun baş hizmetçisi durumuna gelir.[95] Böylece yeni üretim ilişkileri toplumsal yaşantının her düzeyinde kendilerini gerçekleştirirler.

94. Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.60'da üretimin aileler temelinde sürdürülmesi olanağının doğuşuyla birlikte, ataerkil ailelerin bağımsız ekonomik birimler durumuna geldiklerini yazarlar.

95. Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s.89.

Toparlamak gerekirse; artüürünün ortaya çıkışıyla birlikte, klan toplumu içerisine, eski dayanışmacı toplumsal yapıyı sarsacak ögeler de girmiştir. Emek verimliğinin artışı aileler temelinde örgütlenmeyi mümkün kılmıştır. Her aile kendisi ve olabildiğince çok miktarda üretmek zorundadır. Ürettiğini başlangıçta, klanın kolektivitesinin simgesi olan şef aracılığıyla klan dışında değiştirmektedir. Üretimin ve uzmanlaşmanın daha da artışıyla ticaret aynı klan içine de girecektir. Şefler eskiden kalıttıkları kendi manevi otoritelerini kullanarak, askeri birer otorite durumuna geleceklerdir.

Her aile kendi başına yeter, kendi işlerini çevirir olabilme yolunda ilerlemektedir. Klanlar karışmakta, daha büyük yerleşim yerleri ortaya çıkmaktadır. İyi ürün elde edemeyen ailelerin borç alma ve bunu ileride daha fazlasıyla ödeme durumları da doğabilecektir.[96] Yani borç, faiz, tefecilik sarmalı şimdiden belirmektedir. Toplumun homojen, herkesin herkesle aynı konumda olduğu komünal yapısı yıkılmaktadır. Çıkraları birbirleriyle çelişen toplumsal yapıların nüveleri ortaya çıkmaktadır. Toplumun kolektif iradesinin cisimleştiği klan şefliği, giderek kolektif eğilim ve mekanizmaları dile getirme durumunu yitirmekte ve babadan oğula geçer duruma gelmektedir. Eskiden yalnızca avdaki organizasyonu sağlamak ve klan içindeki sorunları kolektif mekanizmalarla çözmeye yarayan şeflik toplumdan ayrılmakta, siyasi bir otorite durumuna gelmektedir.

Hayvancılık ve tarımın başlangıç dönemlerinde, artıürünle ortaya çıkan bu nüveler, tam anlamıyla klan yapısını yıkmaya yetmemektedir. Klan yapısını tamamen parçalayacak olan bu unsurların, daha ileride, emek verimliliğinin alabildiğine artacağı büyük sulama tarımı döneminde tam anlamıyla gelişecekleri görülecektir. Bu anlamda, bu dönemi tam bir geçiş dönemi olarak niteleyebiliriz. Klansal toplum örgütlenmesinin, sınıflı toplum aşamasına geçişi dile getiren, sınıflı toplumun belirleyicilerini kendi içinde üreten ve içeren bir aşamadır bu.

B) HAYVANCI-DEVŞİRİCİ DÖNEMİN BİLİNÇ YAPISI

İlk kez hayvancılık ve devşiriciliği geliştirenler, Avrupa'dakiler kadar uzman olmamakla birlikte yine avcılıkla uğraşan, toplayıcılık yapan ve Ya-

96. Şenel, aynı eser, s.217'de özel mülkiyetin gelişimi ile birlikte aileler arasında ve belli ailerle köy topluluğu arasında çelişkilerin artacağını belirtir.

kındoğu'da yaşayan toplumlardı. Yeni üretim biçimlerini ortaya çıkarmadan önce, onlar da sihirci ve totemci bilinç formasyonlarını koşullayan iktisadi yapılar içinde bulunmaktaydılar. Dolayısıyla toplumsal bilincin eski formlarının etkilerinin hayvancılık geliştirildikten sonra da bu toplumlar içinde sürmüş olmasını beklemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, hayvanların evcilleştirilmiş olması ve yakın çevrede var olan yabanıl tanelilerin besleyiciliğinin farkına varılması toplumsal yaşantıda hemen bir sıçrama olanağı vermez.[97] Daha çok uzun yıllar doğaya olan bağımlılık sürecek, yarını güvence altına alacak, toplumsal yapıları ve bilinci dönüştürecek artürünün elde edilmesi mümkün olmayacaktır.

Nitekim bu dönemdeki arkeolojik kazılar da daha önceki dönemlerin düşünsel yapılarını yansıtan veriler sunmaktadır. Bu verilerin bir kısmı, neolitik dönem yerleşim yerlerindeki mezarlardan elde edilmiştir. Bu yerleşim yerlerinde de paleolitik avcı toplumlarda olduğu gibi, ölülerin kimi zaman mağaralara kimi zaman evlerin yakınlarına, kimi zaman da mezarlıklara toplu olarak gömüldükleri görülmektedir.[98] Bu mezarlarda bir önceki dönemde olduğu gibi çeşitli aletlere ve silahlara rastlanmıştır.[99] Bunların ölen kimsenin yeni yaşamında yararlanması için konulmuş oldukları sanılmaktadır. Bu davranışta daha önce değindiğimiz, ölüye ve ölüme somut yaklaşımın etkisi olsa gerektir.

Ayrıca hayvancı toplumların da, aynen avcıların yapmış oldukları gibi, ölenlerin iskeletlerini kırmızı boyayla boyamış oldukları belirlenmiştir. Örneğin Batı İran Zagros Dağları Şanider Mağaraları'ndaki iskeletler kırmızı renge boyanmıştır. Yine Anadolu'da Konya yakınlarındaki Çatalhöyük yerleşim yerinde, bedenlerinden ayrılmış ve kırmızı aşı boyasıyla boyanmış kafatasları bulunmuştur.[100]

Yukarı paleolitiğin uzman avcılarının yaptıklarının aynısı olan venüs-

97. Berktay, aynı eser, s.82.

98. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.49.

99. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.77

100. Teber, aynı eser, s.94 ve 115. Ayrıca Teber, yine 115'te Çatalhöyük'te kadın ve çocukların birlikte, erkeklerin ise onlardan ayrı olarak gömülmüş olduklarını belirterek, bunu klan tipi örgütlenmenin göstergesi olarak kabul eder.

lere ilk neolitik yerleşim yerlerinde de rastlanmıştır. Bunlar Mısır'da, Suriye'de, İran'da, bütün Akdeniz çevresi ile güneydoğu Avrupa'da ve İngiltere'de bulunmuşlardır. Balçıktan, taştan ya da kemikten yapılmışlardır.[101] Bunların da paleolitik dönemin venüsleri gibi bereket ve doğurganlık simgesi oldukları kesindir. Bu anlamda da sihirci bilincin izlerini taşırlar. Bu kadın yontularından bir tanesi de Çatalhöyük'te bulunmuştur. Biçim olarak yine avcıların yaptığı venüsler gibidir. İri memeleri, dolgun kalçaları bulunan bu kadın figürü bu kez, yan taraflarında kedi benzeri bir hayvan başının bulunduğu bir tahtta oturmaktadır.[102] Doğurgan kadın figürüyle birleşmiş hayvan motifleri totemci bilinç yapısının kalıntısı olarak değerlendirilebilirler. Böylece sihirci bilinç yapısı ile totemci bilinç yapısı aynı şeyde birleşmiş olmaktadırlar. Daha sonraki dönemler için de geçerli olmak üzere, çeşitli durumlardaki hayvan motiflerinin, o toplumun yaşamındaki totemik kalıntıları dile getirmekte oldukları bilinmektedir. Sümer Toplumu'nun oluşumunu anlatan bir mitosta Pers Körfezi'nden çıkan, keçi, balık ve insan karışımı bir tanrı olan Oanes'in Sümer'e uygarlık getirmiş olduğu yazılıdır. Oanes'in fetihçi bir klanın totemi olduğu belirtilmektedir. Bu oluşum aynı zamanda İspanya avcılarının mağaralara çizmiş oldukları, çeşitli hayvanların değişik organlarıyla bezenmiş, hayvan-insan karışımı figürü anımsatmaktadır. Cemder Nasr Şehri'nin kedigil başlı tanrıçası da totemik bir kalıntı olarak yorumlanmaktadır.[103]

Sihirsel bilincin neolitik toplumlarda sürüşünün bir başka kanıtı da Akdeniz çevresinde ve Merimde'deki neolitik toplumlarda rastlanan muska benzeri nesnelerdir. Örneğin Merimde'de kolyelere takılmak üzere yapılmış minik taş baltalar bulunmuştur. Böylece doğa üzerindeki egemenliğin daha

101. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.50 ve Kendini Yaratan İnsan, s.78. Ayrıca, Teber, aynı eser, s.95'te İran'daki Tepe Sarab yerleşim yerinde de Childe'ın sözünü ettiği kadın yontularının varlığından söz eder.

102. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.195.

103. Şenel, aynı eser, s.218. Bu örnekler gelişmiş tarım ekonomisine sahip toplumların düşünsel yapıları içindeki totemci kalıntıları dile getiriyor olmalarına karşın, hayvan motiflerinin toplumsal bilinç içerisindeki değerlendirilmelerini somutlayabilmek açısından burada örnek olarak alınmaları uygun görülmüştür.

gelişmiş bir düzeyini dile getiren ve bunu somut pratik içerisinde her gün yeniden kanıtlayan taş baltanın gücüyle bütünleşilmek istenmiştir. Bu ise temas büyüsünden başka bir şey değildir.[104] Mısır, Sümer ve İndüs'teki ilk yerleşim yerlerinde bulunan bu tip muskaların kimilerinin üzerinde totemler de bulunmuştur.[105] Burada da totemik ve sihirci bilinç biçimlerinin iç içe gerdiği, birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Belki, uygulamanın etkisini güçlendirmek amacı da gözetilmiştir.

Tarımın gelişmeye başlaması ile birlikte, sihirci bilincin bu alana da girdiği görülmektedir. Daha önce çağdaş ilkellerden örneğini verdiğimiz gibi, toprağın verimliliğini simgelemek ve hattâ artırmak amacıyla, erkekle dişinin cinsel olarak birleştikleri törenler düzenlenmiştir. Burada doğurganlık ve verimlilik açısından toprağa örnek olunmaya çalışılan, zorlayıcı bir yön bulunmaktadır. Tarımın geliştiği ve şeflerin toplumun diğer kısımlarından ayrımlaşmaya başladığı dönemde ise, bu uygulamanın değişiklik geçirdiği izlenmektedir. Üretimin bireyselleştiği bu aşamada sihrin de bireyselleştiği görülmektedir. Artık, cinsel birleşme toplumun tüm bireylerince değil, seçilmiş bir "ekin kral ve kraliçesi" tarafından ve yine törenle gerçekleştirilir. Toplumsal ayrışmanın, üstyapıya, sosyal kurumlara yansıyışını göstermesi açısından ilginç bir örnektir bu. Bu törenlerde erkek tohumu, kadınsa döllenen toprağı temsil ederlerdi. Dolayısıyla erkek "tahıl kralı" idi. Sihrin tamamlanması için taklidin sonuna kadar götürülmesi gerekliydi. Nasıl ki tohum toprağa atılıyor, onun içinde can bularak ona da can veriyor ve bir mevsim sonra yeniden diriliyorsa "tahıl kralı" da toprağa verilmelidir. Böylece toprağın verimliliğini artırmak yönündeki sihirci uygulama, tarım aşamasında yeniden dirilme düşüncesiyle zenginleştirilmiş durumdadır.[106]

Yeniden dirilme düşüncesi bir soyutlamadır. Ancak burada da, insanoğlu var olan doğal yasalardan hareket etmiştir. Bu soyutlamaya ulaşabilmek için bitkiler dünyasındaki düzenliliğinin farkına varmak gerekmiştir. Yabanıl ekini biçerken dökülen tanelerden herbirisi bir sonraki dönemin başında, aynı şekilde tanelerle dolu başaklar vermektedir. İnsanoğlu bu bilgiyi başka

104. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.50.

105. Şenel, aynı eser, s.219.

106. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.78 ve Tarihte Neler Oldu, s.50, Şenel, aynı eser, s.220.

bilgilerle birlikte, bir avuç tanesinden toprağın tümünü dolduracak kadar ürün elde ederken kullanmıştır. İşte üretimin bu aşamasında, sihirci düşünce yeniden dirilme formülasyonu ile birleşmiştir. Yine toplumun kolektif eğilim ve aktivitelerini temsil eden seçilmiş kişiler aynı sihirci uygulamayı yaşatmaktadırlar. Erkek toprağa atılmak için ölürken, bir sonraki dönemin ürününe ve dolayısıyla genç kuşaklara yaşam ve güç vermektedir. Gözlenen gerçekliklerden kalkarak, yaşamın değişik biçimlerinin varolabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bir yandan da, toplumdaki iki kişinin uygulamanın içinde bulunması Yaşam-Ölüm-Bir Başka Biçimdeki Yaşam döngüsünü yalnızca iki kişinin toplum bilincinde ve toplum adına yaşatması ve bunlara kral ve kraliçe deniliyor oluşu da bir soyutlamadır. Artık uygulama da krallık gibi ulaşılmaz ve kutsal olmakta ve yerine getirilmesi ancak belli kişilere uygun görülmektedir. Bu gelişmenin, toplumsal yapı içinde ayrımlaşan grupların ortaya çıkışına tekabül ettiği gerçeğini de unutmamak gerekir. Uygulamada artık kutsal bir hava vardır. Buradaki kutsallık bir yandan erişilmezliği, anlaşılmazlığı, bir yandan da yetkinlik, güç ve otoriteyi dile getirmektedir.

Benzer şekildeki kutsal havaya hem ölülerle hem de venüslerle ilgili uygulamalarda da rastlamak mümkündür. Ölülerin son derece özenli bir biçimde gömülmüş olmaları, ölülere ilişkin soyut inanç ve düşüncelerin beslenmekte olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.[107] Böylece ölümü yaşamın yalnızca değişik bir formu gibi değerlendiren sihirci bilinç artık, ölüme ilişkin kutsallığın içinde erimektedir. Ölüm olgusu bir yandan da klan örgütlenmesinin soy-ata anlayışı ile birleşmiştir. Ölenler, klan içinde ve klan için yaşam mücadelesi vermiş kişilerdir. Klanın atası durumundadırlar. Avlanmış, hayvan beslemiş, çocuk ve gençleri yetiştirmiş, toplumun kolektif havasını solumuş ve o hava için emek vermişlerdir. Klan içerisinde ataların, böyle son derece somut bir değerleri vardır. Bu somut değer hayvancılık ve tarım ekonomisi ile birlikte değişik bir biçim almaktadır. Toplumun yol göstericisi yaşlı kişi ölüp toprağa verildiğinde, hayvanları ve insanları besleyen ekinlerin yetiştiği toprağın verimliliğini de artırmaya yaramaktadır. Çünkü ataların gömüldüğü toprak, aynı zamanda

107. Teber, aynı eser, s.115'te bedenlerinden ayrılmış ve kırmızı aşı boyasıyla boyanmış kafatası buluntularının, burada bir ölü kültünün varlığına işaret ettiğini belirtir.

gizsel biçimde ekinlerin fışkırdığı yerdir.[108] Toprak, üzerinde yaşanılan, hayvanıyla, bitkisiyle, insanıyla kolektif klan birliğinin vücut bulduğu, ölenlerin içine konduğu ve üzerinde yeni kuşakların yetiştiği yerdir. İşte bu döngü, ölmüş olan ataların, toprağı ve dolayısıyla yaşamı canlandırdığı yönünde sihirsel bir algılayışa götürmüştür. Bu dönemde, hayvan-totem ataların toplumsal yaşantıdaki yerini, insan ataların aldığı görülmektedir. Ve bir öncekinden farklı olarak, artık ata ruhlarından söz edilebilir. Böylece sihirci düşünce, toplumsal bilincin bir üst aşaması içinde bulunmaktadır.

Benzer şekilde venüslerin, insan ve hayvanların çoğalmasını sağlayacak doğurganlık sihri işlevleri ikinci planı düşerken, insanları, hayvanları, bitkileri de içeren, tüm doğanın verimliliğini sağlayan bir "Toprak Ana", "Ana Tanrıça" simgesi durumuna geldikleri belirtilmektedir. Bu ana tanrıçalar üzerinden yapılacak sihir aracılığıyla toprak verimliliği artırılabilecektir. Bu, eski düşünsel yapının uzantısıdır. Fakat onu aşan yönleri de vardır. Venüslerin yüklenmiş olduğu tanrıçalık işlevi, toprağın da kurbanlarla, yakarmalarla etki altına alınabileceği düşüncesini belirlemektedir.[109] Böylece sihirci bilinç, burada da soyut bir kutsallık içinde değerlendirilmek durumundadır. Atalara, ölülere, venüslere yaklaşımda, hep bir soyutluk, onları pratik içerisinde olduğu gibi kavramak yerine ve buna ek olarak, pratikte gözlenmeyen yanlarının da türetilmesi olgusu göze çarpmaktadır.

Hayvancı toplumların düşünsel açıdan, avcı toplumlara göre, bir üst aşamada olduğunu gösteren başka veriler de bulunmaktadır. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda 100 kadar oturma odası yanında 6 tane de tapınak ortaya çıkartılmıştır. Tapınaklar tüm yapılar içerisinde en renkli ve görkemlileridir. Duvarları çeşitli yontular, kabartmalar, soyut-geometrik çizgiler ile süslenmiştir. Bu tapınaklarda çeşitli seremonilerin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan seremonilerin "Akbaba Kültü"nü benimsemiş insanlarca yapılmış olduğu da belirtilmektedir.[110] Bunlar hep soyut düşüncenin gelişmekte olduğu ve hattâ ruh kavramının varlığını gösteren bulgulardır.

108. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.77.

109. Şenel, aynı eser, s.219, Childe, Tarihte Neler Oldu, s.50.

110. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.196, Teber, aynı eser, s.115.

İnsanlık hayvancı ekonomiyle doğaya bağımlılığı, asalaklığı aşmıştır. Avcılık döneminde belli hayvan türleri ve daha az oranda da bitki türleri toplumsal yaşantının, toplumsal ilginin odağı durumundaydı. Her klan bulunduğu doğal çevredeki hayvan ve bitki türleri ile yaşamını sürdürüyordu. Üretim söz konusu olmadığından, doğa tüm toplumsal alt ve üstyapıyı biçimlendiriyor, toplumsal düşünceyi tamamen dolduruyordu. İnsan kendisini ve toplumu ancak doğayla olan ilişkileri çerçevesinde ve doğanın bir uzantısı olarak tanımlayabiliyordu. Dolayısıyla toplumu yaratan ve ona yaşam veren en çok tüketilen hayvan türüydü. Bu tür totemdi. Totem ataydı, yaratandı, topluma yön verendi, doğal felaketleri getirendi. Böyle somut bir kutsallığı, somut bir "yaradanlığı" vardı.

Hayvancılık ve giderek gelişen tarımla birlikte, insan bilgisi, doğrudan doğruya doğayı değiştirir, onu üretir duruma gelmiştir. Artık hayvanları bir yere toplayabilmek, yeni doğan yavruları sürü içerisinde ezilmeden ayırıp koruyabilmek, belli koşulları sağladıktan sonra yeniden analarının yanına salabilmek mümkündür. Hayvan sürüleri istenildiğinde daha büyük sürüler elde etmenin ve başka hayvanları sürüleştirmenin bilgisi, işe yaramaz tanelileri ayırıp işe yarayanların saflaştırılması olanakları vb. insanın denetimindedir. Doğa kendisini tüm gizleriyle insana sunmakta, insan bu ortamın içine aklıyla, yetenekleriyle, aletleriyle nüfuz etmektedir. Asalaklık, durağanlık aşılmaktadır.

Belli bir hayvan türüne doğrudan ve zorunlu bağımlılık ortadan kalkmıştır. Üretim pratiğine başka hayvanlar (üstelik tamamen insanın üretici yeteneğinin denetiminde olmak üzere) eklenmişlerdir. Artık topluma yaşam veren başka canlı türleri de vardır. Diğer bir açıdan bakılırsa, daha geniş bir doğa parçası artık insanın pratik eylemlerinin konusu olmaktadır. Ve insan da, genişleyen çalışma konusu içerisinde eskisine göre daha aktif ve etkindir. Böylece insanın ilgilenimini eskisi gibi yalnızca hayvanlar değil, tüm doğal fenomenler ve insanın kendisi oluşturlaya başlamıştır.[111] İnsan kendi öneminin ayrımına varmakta, ilgisini doğanın çeşitli kısımları üzerine yaymaktadır. Geniş yaylalarında hayvanların otladığı dağlar, tüm toplumla birlikte hayvan ve bitkilerin su gereksinimini karşılayan nehirler, dünyaya yaşam veren güneş, içinde av peşinde koşulmakta olan ormanlar

111. Şenel, aynı eser, s.219'da "İnsan düşüncesinin odağı artık yalnızca doğa, doğanın da onu en çok ilgilendiren bölümü hayvanlar değil, hem de insanlardır" der.

vb. totem hayvanların yerini almıştır. Bu oluşumların, bu dönemin düşünsel-inançsal sistemi içerisinde önemli yer tuttuğu görülecektir.

Hayvancılık ekonomisi ile birlikte, üretim alanında avcılıktaki ilişkiler aşılırken ve av hayvanlarına bağımlılık azalırken, düşünsel düzeyde de, avcılıktaki totem hayvanına atfedilen somut nitelikteki değer ve kutsallık da aşılmıştır. Avcılık doğadaki bir nesnenin, üretim içindeki dolaysız konumundan dolayı toplum için yaşamsal önem taşıdığı bir dönemdir. Toplum en çok belli bir hayvanı avlamakta, dolayısıyla da yaşamaktadır. O halde toplumun herşeyini belirleyen de bu hayvan yani totemdir. Burada, günlük somut ilişkiler üzerine kurulmuş bulunan direkt bir bağlantı söz konusudur. Bu bağlantı da somut, elle tutulur, varolan gerçeklik içinde kavrabilir bir bağlantıdır. Bilinmez, anlaşılmaz, ulaşılmaz, dokunulmaz nitelikte herhangi bir şey de yoktur. Üretim süreci içerisinde av hayvanının öneminin azalması ile birlikte, evreni-yaşamı belli bir nesnenin somut varlığı üzerinden, somut-doğrudan-yüzeysel deterministik yaklaşımlarla açıklamaya yönelik düşünce yapısı da yıkılmaya başlamıştır. İster hayvan, ister güneş, ay, orman, dağ gibi doğal bir fenomen olsun, artık bunların hiçbirisinin somut varlıklarıyla olayları açıklamak mümkün görünmemektedir. Toplumun atası olan, hastalıklarını veren (işte orada parlayarak duran, her gün yeniden gördüğümüz, duyularımızla hissettiğimiz, başkaca bir özelliğini ya da gücünü kavrayamadığımız halde) güneştir diyebilmek olanaksızdır. Çünkü bu haliyle güneş de, avlanarak yenen, böğüren, çığlık atan hayvanlardan hiç de farklı değildir. Ve bu mantık, üretimle, avcılığın getirdiği asalak yapıdan kurtulma sürecinde zaten aşılmıştır. Tek bir doğal olayın değil, aynı zamanda başka ve birden fazla sayıdaki doğal olayların da somut varlıklarıyla yaşamın nedeni olamayacakları böylece anlaşılmıştır. İşte bu aşamada bir başka olgu ortaya çıkar. Madem ki artık doğal varlıklar somut kutsallıklarını yitirmişlerdir, o halde bunlar (toplumsal yaşantının ayrılmaz parçaları olan gök, yer, nehir, dağ, güneş vb.) aynı zamanda ruhları da olan canlı varlıklar olmalıdırlar. Doğal varlıkların sahip oldukları ruh, elle dokunulmaz, kavranılamaz, açıklanamaz, ancak apriori olarak kabul edilen bir olgudur. İşte doğal varlıklar artık, bu türden soyut bir kutsallıkla yüklenmeye başlamışlardır. Bu kutsal varlıkların toplumsal yaşantıda oluşturdukları yapıya "Kült" adı verilmektedir. "Güneş Kültü, Dağ Kültü, Orman Kültü" gibi[112] Yaşamı do-

112. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.2'de Orta Asya şamanizminin esasını Gök, Güneş, Ay, Yer, Su, Ata, Ateş Kültleri'nin oluşturduğunu yazar.

ğal varlıkların ruhsal-kutsal yapıları ile açıklayan bu bilinç formasyonuna ise "Şamanizm" denilmektedir. Şamanizmde yaratan ve yok eden, bir kült durumuna gelmiş olan dağ, orman vb.'dir.

Şamanist bilincin, bilinçlenme sürecinde bir gelişme aşamasını işaret ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Bu gelişimi üretim pratiği zorlamıştır. İnsan bilgisi doğayı bilinçli olarak değiştirmek durumuna ulaştığında, bilinç de, daha önceden tamamen bağımlı olunan doğanın somut varlığının doldurduğu bir düşünceyle dünyayı açıklamanın ötesine geçmiştir. İnsan bilinci için evreni biçimlendirecek daha fazla bir şeyler gereklidir. İnsan ürettikçe, bilgisizliğinin ve sahip olduğu bilginin herşeyi açıklamaya yetmediğinin bilincine varmaktadır.[113] Onun için bilinenler olduğu kadar kavranamayan şeyler de vardır artık. İlk kez bilgisizliğinin bilincine varmak, yine ilk kez, bilinçte doğa dışı, pratik dışı kavramların biçimlenmesine neden olmuştur. Dünyaya yaklaşım şimdi daha renkli ve zengindir.

Şamanizmin oluşum serüveninin Mezopotamya-Sümer uygarlığından 20-25 yıl önce başlamış olduğu, köklerinin avcılığın geçim tarzına kadar uzandığı ve avcılığın manevi mirasını devralan Asya göçebeliğinin ayrılmaz tamamlayıcısı olduğu, kandaşlığın dayanışmacı yönünü simgeleştirerek bir tarih gücü haline getirmiş temel bir inanç sistemi olduğu belirtilir.[114] Şamanizmin en yoğun geliştiği merkezlerden birisinin Sibirya olduğu bilinmektedir.[115] Ancak bu, şamanlığın yalnızca Sibirya'da halen göçebe yaşamakta olan hayvancı-avcı toplumlara özgü olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim şamanlık, Kuzey ve Güney Amerika'da, Avustralya'da da yaygın olarak bulunmakta ve Sibirya'dakiyle aynı teknikleri kullanmaktadır.[116] Şamanlığın Yenidünya'ya günümüzden yakla-

113. Şenel, aynı eser, s.221'de ürünün ve ürünle birlikte topluluğun yazgısının yarı yarıya insanların elinde olduğunu, yarı yarıya da onların dışında şekillendiğini belirtir. Ve ellerinde olmayan yarının yazgısının, kendileri dışında, yaratıcı ve yok edici bir varlığa yüklendiğini belirtir.

114. Hassan, Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, s.71.

115. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.558. Ayrıca Hassan, aynı eser, s.71'de aynı noktayı vurgulamaktadır.

116. Murphy, aynı eser, s.180, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.558, Hassan, aynı eser, s.71, Örnek, İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.48.

şık 40 bin yol önce Bering Boğazı'nı geçerek gelen paleolitik avcı toplumların birikimlerinin sonucu olarak ulaşmış olduğu belirtilmektedir. Ve bu yargı, aynı geleneklerin bütün doğu hemisferinde ve Sibirya'da yaygın olarak bulunmakta olduğu verisiyle desteklenmektedir.[117] Eskiden şamanizmin bugünkünden çok daha yaygın olduğu, Hindistan'da yaşayan toplumların, Germenlerin, İskitlerin, Asya'da dağınık olarak yaşamakta olan hemen tüm kavimlerin, Amerika'daki toplumların da şamanist oldukları belirtilmektedir.[118] Hunlar'ın, Hunlar'ın yerini alan Vu-Huanlar'ın, 6. yy'da devlet kurmuş olan Göktürkler'in, Uygurlar'ın ilk hakanlarının, Uygurlar'dan Moğolistan'ı alan Kırgızlar'ın, 11. yy'da Hazer Denizi ile Aral Gölü arasında yaşamış olan Oğuzlar'ın şamanist oldukları bilinmektedir.[119] Ancak tarihteki en eski saf şamanlığın, Kuzey-Orta Asya coğrafyasında belirmiş olan şamanlık olduğu, Orta Asya Türk Moğolları'ndaki ve Kuzeydoğu Sibirya Halkları'ndaki şamanlığın da, beraberce, ilk şamanlığın ürünleri olduğu vurgulanmaktadır.[120]

Tarih içerisinde iktisadi, siyasal, toplumsal düzlemlerdeki ilişkilerini gözetmeden yapılmış olan çalışmalarda şamanizm, doğaüstü güçlere, ruhlara inanç biçiminde ortaya çıkan bir bilinç yapısı olarak tanımlanmaktadır.[121] Bu yaklaşım, şamanist bilincin, ruh kavramına ulaşmış olduğunu göstermiş olması bakımından doğrudur. Ancak şamanizmin nesnel gerçekliğini kavramak kaygısından uzak kaldıklarından, şamanizmdeki ruh anlayışını açıklamada da yanlışlıkları içermiş olmaktadırlar.

117. Murphy, aynı eser, s.180.

118. Buluç, Şamanizm, s.45.

119. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.2-9.

120. Hassan, aynı eser, s.59.

121. Buluç, aynı eser, s.42'de "Umumiyetle ruhlara inanan Sibirya Kavimleri'nin, kainat hakkındaki iptidai görüş ve inanışlarına Şamanizm adı verilmiştir" der. Burada Buluç'un şamanizmi Sibirya'ya sınırlandırmak eğiliminde olduğu göze çarpmaktadır ki, bu bilgi, dünyanın başka yerlerinde de şamanizmin halen yaşamakta olduğunun gösterilmesiyle eskimiştir. Murphy, aynı eser, s.180'de ise doğaüstü güçler ve ruhsal dünya ile doğrudan temas ve bunları kontrol etme pratiğinin Şamanizm diye adlandırıldığını belirtmektedir. Benzer yaklaşım Tanyu, Türkler Arasında Dinlerin Tarihçesi, s.17'de de bulunabilir.

Şamanizmin en azından ilk ve saf biçimlerinde, doğaüstü-pratikdışı ruh kavramının, kendi başına ve tamamen pratikten ayrı bir formülasyonu yoktur. Bilinç evreni açıklamada, somut nesnel gerçekliğin doğrudan, yüzeysel kavranışının yetersizliğini görmüş ve nesnel gerçeklik içerisinde bir takım soyutlamalara gitmiştir. Ve bu soyutlamalar, insanı, bilgisizliğin bilincine varılmış olmasından dolayı, bilinmeyen soyut olayların formülasyonuna ulaştırmıştır. Bunlar doğrudur. Ancak ruh soyutlamasının henüz somut olgularla birlikte ele alınmakta olduğu, kutsal soyut ile somut gerçeğin birbirlerini tamamladıkları da görülmektedir.

Şamanistlere göre dünya ruhlarla doludur. Kendileri için yaşamsal önemi olan bütün doğal varlıklar aynı zamanda kutsal bir canlılıkla donanmışlardır.[122] Dağlar, göller, ırmaklar canlı nesnelerdir. Bunların hepsi "Yersu Kültü" olarak da bilinirler. Bir şamanistin dağlardan ve ırmaklardan söz ettiğini dinlerken, onun gözle görülen dağlardan mı, yoksa bu isimleri taşıyan canlılardan mı söz ettiğini anlayabilmenin güç olduğu bildirilir. Dağ bizzat ruhtur, ruh da bizzat dağdır.[123]

Orman, dağ, ırmak, göllerin adları yalnızca coğrafi isimler değillerdir. Bu adlar o yerlerin sahiplerini, koruyucularını gösterir. Belirli bir dağ veya tepe, ırmak, göl, pınar, ağaç yersu olarak kabul edilir. Yersu ise o doğal varlığın ruhudur.[124] Ama herşeyden önce de üzerinde yaşanılacak ve geçinilecek yerlerdir.

Bu konuda başka örnekler de vermek mümkündür. Eski Türkçe'deki Tengre kelimesinin, göze görünen "gök" ile "Allah" anlamlarını birlikte ifade ettiği bildirilmektedir. Bugün de Tengri kelimesi çeşitli Türk lehçelerinde, o lehçenin fonetik özelliklerine göre, Tengri, Tengere, Tangrı, Tangara, Ture şekileriyle söylenmektedir. Bunların hepsi şamanist Türkler

122. Burada sihirci düşüncenin doğaya atfettiği canlılıkla şamanizmdekini ayırmak gerekir. Sihirci düşünce için, doğa ve toplum birbirinin aynısı olan varlıklardır. Dolayısıyla da bilincbildikleri kadarıyla, birbirlerinin özelliklerine sahiptirler. Bu bütün, pratik sürecin koşulladığı sihirci düşünce ile kavranabilmek ve bilincbilmektedir. Henüz bilinmeyenin bilgisi yoktur. Şamanizmdeki, doğal varlıklara yüklenen canlılık ise başlı başına bir kutsallıktır. Bu kutsallık bilinemezliğin yanında, dokunulamazlığı ve değiştirilemezliği de içermektedir.

123. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.50-51.

124. Hassan, aynı eser, s.108.

arasında eski anlamıyla kullanılırlar. Yani hem "gök (sema)", hem de "en büyük ruh" anlamlarını içerirler. Gök mavidir, Tengri ise gök (sema). Böylece gök (mavi), anlamsal açıdan Tengri kelimesinin sıfatı olmakta ve onu tamamlamaktadır. Ve bu iş aynı kelime içinde olup bitmektedir. Tengri kelimesi kutsal nitelikli bir göksel varlığı dile getirmektedir.

Ancak İslâm Dini'nin kabulünden sonra, Türkler arasında, birbirini tamamlayan bu iki anlamı karşılayacak iki ayrı kelimenin ortaya çıktığı görülür. Artık gök kelimesi "sema", Tengri kelimesi de "Allah" kavramlarını karşılarlar. Sonuçta, somut varlık olan gök, soyut anlam ve gücünden arındırılmış olmaktadır ki, bunun şamanizm sonrası aşamaya tekabül ettiği düşünülmektedir.[125]

Altaylar arasındaki çağdaş şamanizmde en büyük tanrı Ülgen'dir. Güney Altay şamanistlerinde ise buna Kuday denmektedir. Soyut'lar ise büyük tanrı olarak Kayrakan'ı tanırlar. Ve onlar arasında Ülgen, Kızagan ve Mergen ile birlikte Kayrakan'ın oğludur.[126] Kimi zaman da Kayrakan'ın belli bir tanrının adı gibi değil, büyük tanrıların genel sıfatı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ne olursa olsun bu kavramlar doğadan tamamen soyutlanmış, kendi içinde ve yalnız başına bir bütünsellik oluşturmakta olan kutsallıkları dile getirmektedirler. Bu anlayış şamanist evren anlayışını aşmaktadır. Ancak Ülgen ya da Kayrakan kavramlarının bir zamanlar somut varlıklarla birlikte ele alınmış olduklarını gösteren dilbilimsel veriler de bulunmaktadır. Örneğin Kırgız-Kazak lehçesinde Ülgen kelimesi "büyük" ve "ulu" anlamlarını içerir. Buryat dilinde ise Ülgen kelimesi yerin sıfatı olarak kullanılmakta olup, aşağı yukarı "anamız yağız yer" anlamına gelmektedir.[127] Ayrıca Altaylılar'da, Ülgen'in yanısıra, ayılara da Kayrakan denildiği bilinmektedir.[128] A.İnan bu verileri, Ülgen kelimesinin Eski Türkçe'de yalnızca "büyük" ve "ulu" anlamlarını ifade etmiş olduğu, "büyük ve iyi tanrı" olarak ancak Altaylılar'da anlam değişikliğine uğradığı biçiminde değerlendirmektedir.

125. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.28, Hassan, aynı eser, s.102-103.

126. Buluç, aynı eser, s.47'de, ayrım gözetmeksizin ve genel olarak Kayrakan'ı en büyük ruh olarak tanımlamaktadır.

127. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.31-32.

128. Hassan, aynı eser, s.104.

Benzer şekilde, şamanizmde ayı, "orman tanrısı-ruhu"nun simgesidir. Burada da doğal varlıkla soyut kutsallığın iç içeliği görülmektedir. Ayı kültünün orman kültüyle yakın ilişkili olduğu da belirtilmektedir.[129] Orman ile içindeki ayının benzetmeci bir düşünüş ile birleştirilmesi bu ilişkiyi sağlamaktadır.

Şamanizmde konumuz açısından önemli olan bir diğer kült "Ateş Kültü"dür. Ateşin kötü ruhları kovduğuna, hastalıkları tedavi ettiğine inanılmaktadır. Ve güneşin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Burada da ateşin somut ve varlık ve işlevi ile soyut kutsallığın birlikte yaşadığı dikkati çekmektedir. Nitekim şaman ayinlerinde okunan manzum dualardan birisinde, ateşin yaşamdaki önemini vurgulayan şu sözlere yer verilmektedir: "Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi koruyorsun.."[130] Yaşanan önemi vurgulayan bu sözler, ateşin evrenin yaradılış ve düzenindeki rolünü açıklayan, onu kutsayan, ululayan dizelerle akıp gitmektedir.[131]

Öyle anlaşılmaktadır ki, ateşin ilk keşfedilişinde ona karşı duyulan hayranlık, giderek bir kutsallık biçimine dönüşmüştür. Ne olursa olsun, bu hastalığın içerisinde çok eski dönemlerde ateşin toplumsal yaşantıya getirmiş olduğu somut-pratik kazanımların etkileri vardır. Nitekim Altay ve Yakutlar'da kibritle elde edilen değil fakat çakmaktaşıyla yakılan ateş kutsal sayılmakta ve Kuzey Altay Omakları'nda gelinle güvey evlerindeki ilk ateşi çakmaktaşıyla yakmaktadırlar.[132] Çakmaktaşı ise çok eski dönemlerin üretimsel-düşünsel izlerini taşımaktadır. Ateşteki kutsallığın, çakmaktaşı ile birleştirilmiş olması, aynı kutsallıkta yine çok eski dönemlerin etkilerinin bulunduğunu düşündürtmektedir.

129. Hassan, aynı eser, s.110, İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.63.

130. Şaman düşüncesinde kayın da kutsal ağaçtır (bkz. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.64.) Olasıdır ki, kayın ağaçları göçebe toplumsal yaşantıda çok önemli, pratik işlevi olan ve sonuçta da yine bir kutsallıkla donanmış varlıklardır. Burada ateş ile kayın kutsallıklarının birleştirildiği görülmektedir ki, bu, ateşin yakılmasında kayının kullanılmasından kaynaklanmış olabilir.

131. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.68-69. Ayrıca ateşin şamanizmdeki önemli vurgulanımı konusunda bakınız İnostrontsev, Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz, s.45-47, Acıpayamlı, Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği, s.7, İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, s.29.

132. Hassan, aynı eser, s.152'de bu konuda örnekler verilmiştir.

Şamanist düşünce yalnızca somut gerçekliğe kutsallıklar yüklemekle kalmaz. Aynı zamanda, bu kutsal varlıkları kişileştirir ve insani özelliklerle donatır. Bu, insanın üretici gücüyle toplum olarak doğanın dışına sıyrıldığı ve bunun bilincine vardığı dönemin ürünüdür. Bilinmeyen şeyler olduğunun ayırdına varmak, dokunulmaz kutsallığı koşullarken, insan bilgisinin birikişinin getirdiği özgüven, kendini etkin olarak görme durumu, kutsallığın insanileştirilmesi sonucunu belirlemiştir.[133] Kutsal varlıklar insan gibi tasvir edilmişlerdir.

Örneğin Altay şamanizminin en büyük tanrısı olan Ülgen iyilik eden bir varlıktır ve ayın, güneşin, yıldızların da ötesinde yaşamaktadır. Ülgen'in bir sarayı (Ölgö), altından bir tahtı vardır. Kendisi de insan biçimindedir. Göklerden dökülen yağmur, onun ağzından akan salyalardır. Ülgen aynı zamanda çoluk çocuk babasıdır. Yedi oğlu, dokuz kızı vardır. Bunlar da Ülgen gibi insan şeklinde tasvir edilmişlerdir.[134]

Kutsallığın insanileştirilmesi olgusunu, artıürünle birlikte klan örgütlenmesini dağıtacak yapıların yine ö örgütlenmenin içinde belirmeye başladığı ve klan şeflerinin ayrıcalıklı konum edindikleri süreç içerisinde değerlendirmek uygun olacaktır. Klan içinde askeri-siyasal bir otorite durumuna gelen şef, nasıl ki kendi gücünü toplumsal yaşantıda dayatmaya başlıyorsa, toplumsal bilinçte de bunun etkisi görülecektir. Böylece kutsallığı kişileştirme çabası üzerine, yeryüzündeki otoritenin gerçekliği de yansıyacaktır. Kişileştirme süreci toplumsal ayrımlaşmayı da ifade eden unsurları içerir duruma gelecektir. Ülgen'i tasvir ederken kullanılan saray, taht betimlemeleri, Ülgen'in herşeyin içinde en güçlü olarak tanımlanışı bu tip unsurlardır. Üstelik Ülgen taht ve saraylarda düşünüldüğü bu aşamada, doğal varlıktan tam bir soyutlanmayı dile getirmektedir ki bu açıdan da doğal kutsallıklardan ayrılmaktadır. Ve daha önce de değindiğimiz gibi düşüncedeki bu aşama daha geç ve katışık bir dönemi işaret etmektedir.

Ayrıca en büyük tanrı Ülgen'in erkek cinsiyette düşünülüşü, ataerkil izler olarak değerlendirilebilir. Ataerkil toplumsal yaşantı ile klan şeflerinin

133. Şenel, aynı eser, s.221'de üretimin yazgısının yarısını ellerinde tutan insanların, kendilerini etkin bir güç olarak değerlendirerek, yaratan ve yok eden nitelikteki kutsal varlıkları kişileştirme eğilimi göstermiş olduklarını yazar.

134. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.32-33.

ayrıcalıklı konum kazanmaları ve kendi kişisel çıkarlarını topluma dayatmaları süreçlerinin eş zamanlı gelişmiş oldukları düşünülecek olursa, soyut kutsallıktaki ataerkil unsurun da, şamanizmin daha geç dönemlerinde belirdiği kabul edilebilir.

Şamanist düşünce içerisinde totemik kalıntıları yakalamak da mümkündür. Orman'ın Koruyucu Ruhu olarak kabul edilen Ayı'ya, çoğu eski Türk lehçelerinde gerçek adı olarak "azıg" denildiği halde, bazı boylarda "aba", Yakutça'da ise "ese, ebe, ebüge" denilmektedir. Aba kelimesi ise eski Türkçe lehçelerinde "ata" anlamına gelmektedir.[135] Böylece bir kutsallığı dile getiren ayının, en azından bazı toplumlarda ata, yani soyun sürdürücüsü kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde başka totemik izler de vardır. Şamanizmde çeşitli dişi ruhlar bulunmaktadır. Altaylılar'da Umay, Ana Maygıl, Akene, Yakutlar'da Ayısıtlar bunların belli başlılarıdır. Kuğu kuşları Ayısıtlar'ın temsilcileri sayıldıklarından bu kuşlara dokunulmaz. Yakut inanışında ise Ayısıtlar, gökten gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde inmişlerdir. Ayrıca, Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını Akene adlı dişi kuştan almıştır.[136] Ruhlar dünyası içindeki hayvan motifleri totemik unsurlar olduğu gibi, tamamen ikinci plana itilmiş bulunan bir dişi ruhun yaratma işlevini Ülgen'e verişi de totemik bilincin yaşam bulmuş olduğu anaerkil örgütlenmeyi işaret etmektedir. Ayısıtlar bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlardır. Kısır kadınlar çocukları olması için Ayısıt'a dua ederler. Ayısıt geldiğinde herkes güleryüzlü, şen ve tok olmalıdır.[137] Bu olguyu da, klan içerisine toplumsal farklılıkların henüz girmemiş olduğu, herkesin aynı koşulları paylaşmakta bulunduğu komünal dönemin düşünsel-duygusal kalıntısı olarak değerlendirmek mümkün olabilir.

Bazı ruhlar ise doğrudan doğruya bir hayvan şeklinde ve daha fazla da kuş şeklinde düşünülmüşlerdir. Bu tür tasvirlere daha çok Yakutlar'da rastlanmaktadır. Yakutlar'da en çok sayılan kuş kartaldır. Kartal kültüyle ilgili geleneklerden anlaşıldığı kadarıyla, bu kuş eskiden Güneş ve Gök

135. Hassan, aynı eser, s.107, İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.46, Eröz, Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri, s.298.

136. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.34-38.

137. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.37.

Tanrı'nın sembolü sayılmıştır.[138] Öte yandan Yakut şamanlığı, şamanlığın ilk biçimlerinden kabul edilmektedir.[139] Şamanlığın bu ilk biçiminin totemik hayvan figürleri açısından zenginliği de, bilinç formasyonlarının iç içe girişinin koşullarını belirlemek açısından ilginçtir.

Altay şamanizminde Töz-Tös denilen idollerde de totemik kalıntılar görülmektedir. Bunlar keçeden, paçavralardan, ağaç kabuklarından yapılan ve bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzeyen, bir kısmı da tilki, tavşan derilerinden yapılan nesnelerdir. Duvarlara, sırıklara asılırlar ya da bir torba içinde saklanırlar. Ava ya da önemli bir sefere çıkılacağında bunlara dua edilir. Aynı nesnelere Yakutlar'da Tangara, Uranhalar'da Eren, Moğol-Buretler'de Ongon denilmektedir. Töz-tös kelimeleri günümüzdeki şamanist Türk lehçelerinde "asıl, kök, menşe" anlamlarına gelmektedir. Yine eski Uygur ve Hakaniye Türk lehçelerinde de aynı anlamda kullanılmışlardır. Tözlerin kökeninin totemler olduğu düşünülmektedir. A.İnan bu konuda şunları yazmıştır: "Ongon (töz)ların çoğu hayvan tasvirleri veyahut hayvan adları taşıdıkları ve töz kelimesinin eski ve yeni Türk lehçelerinde 'esas, menşe, kök' anlamına gelmesi (ongon kültünün, totemcilik devrinin bir hatırası ve kalıntısı olduğu şeklindeki) faraziyeyi kuvvetlendirmektedir. Türk ırkına mensup şamanistlerde çok yaygın olan tözler, Tilek, Kazan (tavşan), Aba (ayı), Bürküt (kartal), Tiyin (sincap-sciurus-volgaris), As (yani kakum) ve buna benzer adlar taşıyan putlardır."[140] Olasıdır ki bunlar bir zamanlar o toplumların totem hayvanlarıydılar. Şamanizm döneminde ise aynı zamanda çeşitli işlevleri olan ruhları dile getirdikleri görülmektedir. Örneğin Tilek tözü Telavüt Boyu'nun koruyucu ruhudur. Şor avcıları arasındaki Şangır töz ise avın bolluğuna ya da kıtlığına karar veren ruhtur. Yine, kartal Kıpçaklar arasında ormanın ruhunu temsil eden bir töz-ongondur. Ayrıca Anadolu'da da yaygın olarak görülen, ağaçlara bağlanan paçavra, kıl, tüyler de aynı kapsamda değerlendirilebilecek idoller arasında sayılmaktadırlar.

138. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.46.

139. Hassan, aynı eser, s.86.

140. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.42-47. Ayrıca Oğuzlar'ın da her dört boyunun bir ongunu olduğu bilinmektedir. Ongon olarak kabul edilen hayvanlar şahin, kartal, sungur, çakır, tavşancıl gibi avcı kuşlardır. Sümer bu olguyu, Oğuzlar'ın yakın tarihinde bir totem devri yaşanmış olduğu gerçeğinden hareketle, çok eski zamanların kalıntısı olarak değerlendirmektedir (bkz. Sümer, Oğuzlar, s.206-207).

Türkler arasındaki şamanizmde ayin ve törenleri yapan, ruhlarla fani insanlar arasındaki ilişkiyi kuran kişiye genellikle Kam denilmektedir.[141] Bunun Moğollar'daki biçimi Kami'dir. Moğollar, Buryatlar, Kalmuklar erkek şamanlarına Bö, Böge, Yakutlar Oyun, Çuvaşlar Yum, Kırgız Kazaklar Bakşı ya da Baksı demektedirler. Yakut ve Altaylılar kadın şamanları için Moğol asıllı Udugan (Utagan, Ubagan, Iduan) deyimini kullanmaktadırlar.[142] Şaman kelimesinin başka dillerdeki sinonimleri de bulunmaktadır. Örneğin Amerika Kızılderilileri'ndeki karşılığı "medicine man", Afrika ve Malinezya'daki karşılığı "which doctor", Eskimolar arasındaki ise "angakok"tur.[143]

Şamanlık aynı zamanda bir uzmanlaşmayı da dile getirmektedir. Artıürünün ortaya çıkışı ve doğrudan üretim faaliyeti içinde olmaksızın başka işlerle uğraşan kişilerin bu artıürünle beslenebilmeleri ve sonuçta gelişen işbölümü, toplumsal yaşantının sosyal yönünde çeşitli uzmanlaşmalara da olanak tanımıştır.[144] Böylece toplumun düşünsel evreni içinde, uzman bir kişi soyutlanmakta, toplumsal bilincin yetkilisi, formülatörü, teorisyeni durumuna gelmektedir. Bu sürecin, bilinci boyutlanarak bir ruhlar alemi anlayışına varması ile eş zamanlı gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yani düşüncedeki soyutlaşma, toplum içerisindeki uzmanlaşma ile mümkün olabilmiştir.

İlk başlarda şamanın kutsallığın gerektirdiği kamusal işlere zamanının tamamını ayırmamış olduğu belirtilmektedir. Şamanların çalışmalarının ancak küçük bir bölümünü kutsallığın gerektirdiği işlere ayırdıkları üzerinde durulmaktadır.[145] Bu bakımdan şamanları, avcıların mağara duvar-

141. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.72, Tanyu, aynı eser, s.16'da Kam'ı Eski Türkler'deki din görevlisi olarak tanımlamaktadır.

142. Hassan, aynı eser, s.152'de Yakutça'daki Kamla kelimesinin "kamlık etmek" anlamına geldiğini belirtir.

143. Clune, Witchcraft, The Shaman and Active Pharmacopoeia, s.5, Foster, An Introduction to Ethnomedicine, s.20, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.558, Wells, aynı eser, s.138.

144. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.557'de şamanların dinsel (şamanizmin bir din olduğunu düşünmediğimiz halde, burada da bu kelimeye takılmamamız gerekiyor) uzmanların en temel, ilk tipi olduğunu belirtirler.

145. Hassan, aynı eser, s.185.

larına yaptıkları resimleri çizen ve yarım gün uzmanları oldukları belirtilen sihirci-sanatçılara benzetebiliriz.

Doğaüstü güçlerin daha karmaşık düzeyde formülasyonu ile birlikte, şamanlığın da giderek tam uzmanlaşmaya dönüşmüş olması beklenmelidir. Nitekim ruhlarla ilişki kurabilen kişi şaman olduğu halde, orman kültünde avın bol olması amacıyla her avcı kendisi orman ruhuna kurban sunabilmektedir. Bu olgudan (ormanda şamanın aracılığına gerek olmayışından) hareketle, orman kültünün en eski kült olduğu belirtilmektedir.[146] Böylece bu kült içerisindeki şaman, diğerlerinde olduğu kadar işlevsel olmamalıdır. Gerçekten de bunun verisine Şor Türkleri arasında rastlamak mümkündür; Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. İnanışa göre bu ruhlar avcıdan avdan dönene kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yapılmasını istemezler. Ancak ilginçtir ki, başkalarının şakalaşmalarından hoşlanmadıkları halde, kendilerine hikayeler, masallar anlatılması çok hoşlarına gider. Hele müstehcen hikayeleri çok severler. Bu nedenle de, avcılar ava giderken yanlarına bir usta hikayeci alırlar. Bu hikayeci avdan avcılar kadar hisse alacaktır. İşte A.İnan bu hikayeciyi orman ruhlarıyla iyi geçinmeyi sağlayan kam (şaman) olarak değerlendirmektedir.[147] Ancak buradaki şamanın görevinin ruhlarla doğrudan ilişkiyi kuran şaman kadar önemli olmadığı da anlaşılmaktadır.

Kamlık kurumu, klan örgütünün (daha sonradan toplumsal farklılaşmalara gidecek olsa da) kandaş-ortaklaşa havasını yansıtmaktadır. A.İnan kamların üyesi oldukları boy, oymak ve köylerin sıradan bir ferdi olarak, halkın içinde yaşadıklarını belirtir. Kamların "fani" insanlardan üstünlüğü ancak ayin yaptıkları, tanrılar dünyasına karıştıkları, ekstaz haline geldikleri zaman ortaya çıkar. Kamlar toplumun kendilerine verdikleri ile yaşarlar. Bazı oymaklarda kama maaş bağlandığı da görülmektedir. Kamlar, para konusunda genellikle kendilerine verilenle yetinirler.[148]

Zamanla klan toplumu içerisine giren iktisadi kökenli sosyal ayrımlaşmaların şamanist düşünceye de yansıdığı görülmektedir. Şama-

146. Hassan, aynı eser, s.111.

147. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.63. Ayrıca bkz. Hassan, aynı eser, s.111.

148. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.79-80.

nizmde insanların iyiliği için çalışan ruhlar olduğu gibi, kötülük yapan ruhlar da vardır. İyi ruhlara insanın kendisi de kurbanlar sunup, onlarla ilişki kurabildiği halde, kötü ruhlarla ilişkiyi ancak şamanlar kurabilirler.[149] İyi ruhlarla ilişki kuran şaman tipine "Ak", kötü ruhlarla ilişki kurana ise "Kara" şaman denilmektedir. Böylece ruhlarla ilişki kurmanın daha erken formunu temsil eden "kişisel ilişki"nin "iyilik" kavramı ile çakıştığı görülmektedir. Bu durum şamanist toplumların başlangıçta hiç kötü ruh tanımadıkları, ruhları kendi pratik sorunlarında kendilerine yardımcı olarak görmüş oldukları biçiminde değerlendirilebilir. Böyle bir öngörü, toplumda, sosyal ayrımlaşmaların yaşanmadığı, herkesin birbiri yararına ve kolektif biçimde çalışmakta olduğu toplum yapısıyla da uyuşmaktadır. Bu atmosfer içinde gerçekleştirilecek ilk soyutlamaların da barış, sevgi, dayanışma ortamına uygun olarak gelişmiş olması mantıkidir.

Nitekim Yakut Şamanlığı'nda (ki bu şamanlığın ilk biçimlerinden kabul edilmektedir), şaman, temel bereket tapıncını oluşturan Ayısıt'a ulaşmanın yollarını bilen kişidir. Ve bu şamanlara "Ak Şaman, Yaz Şamanı" denilmektedir. Ayısıt ise yalnızca üretimin değil aynı zamanda kendini üretmenin, soyu sürdürmenin, çocuk sahibi olmanın da yaratıcısıdır. Ve O, insani özelliklerin, iyiliğin, insanın varoluşunun da kollayıcısıdır. Kötü ruhlarla ilişki kuran şamanlar da olduğu halde bunlar daha ikinci planda kalmaktadırlar. Yine Yakutlar'da, bundan 100 yıl kadar önceleri, Ak-Kara şaman ayrımlaşmasının olmadığı ve şamanın yalnızca iyi ruhlara yönelmek için varolduğu anlaşılmaktadır.[150]

Buradan hareketle Kötü Ruhlar kavramının ve Kara Şaman oluşumunun toplumdaki sosyal ayrımlaşmalara karşılık geldiği kabul edilebilir. Komünal yapıların, yine o yapıların içinde ortaya çıkan unsurlar tarafından dağıtılmaya başlaması, üstyapı kurumlarına da yansımış görünmektedir.[151]

Toplumsal ayrımlaşma yalnızca askeri-siyasal düzlemde ve (en başta) Şef-Diğerleri biçiminde yaşanmamış, ayrıca ve onunla birlikte, kadın-erkek

149. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.75-76.

150. Hassan, aynı eser, s.86.

151. Hassan, aynı eser, s.88'de Ak-Kara ayrımının toplumdaki katmanlaşmaya uygun olarak geliştiğini, Ak-Kara şaman ikiliğinin ortaya çıktığı yerlerde, geçmişe bakıldığında tek bir şaman tipinin (Ak Şaman) varlığının tespit edildiğini belirtir.

ayrımlaşması ilerlemiştir. Burada söz konusu olan fizyolojik temelli bir farklılık değil, erkeğin giderek toplumdaki siyasi erki eline geçirmesi ile karakterize olan bir olgudur. Böylece kadın, günümüzde bile aynı durumunu korumak üzere, daha geri bir toplumsal konuma itilmiştir. Şaman tipolojisinde anaerkil toplum örgütlenmesinin izlerini taşımak anlamında kalıntılar bulabilmek yine de mümkündür. Günümüzde hem erkeklerin hem kadınların şaman olabildikleri görülmektedir. Hattâ çoğu toplumda şamanların erkek oldukları bilinmektedir.[152] Ancak yine günümüzde bazı şamanistlere göre en iyi şamanlar kadın şamanlardır.[153] Benzer şekilde Kalifornia ve Arizona'nın Mohave Kızılderilileri arasında da en güçlü şamanlar kadın rolündeki erkek şamanlardır. [154] A.İnan'a göre de eski devirlerde şamanlığın kadınlara özel olduğunu gösteren belirtiler vardır. Şöyle ki; "Yakutlar'da erkek şamanlar özel cübbeleri bulunmadığı zaman, kadın entarisi ile ayin yaparlar. Özel şaman cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur. Umumiyetle şamanlar ve müslüman baksılar uzun saç bırakırlar. Pederşahi (patriarkal) aile geleneklerine sımsıkı bağlı olan Kırgız-Kazak baksılarının bile, şamani törenlerde az çok kadın kılığına bürünmeyi tercih etmeleri, Orta Asya İslâmları'nda saçı traş etmek müslümanlık alametlerinden biri sayıldığı halde bazı baksıların bir tutam da olsa uzun saç bırakmaları dikkate değer özelliklerdendir." Böylece A.İnan "İptidai şamanizmde kadınların rolü büyük olmuştur" yargısına ulaşmaktadır.[155] Şamanizmdeki erkek unsurunun daha sonraki bir toplumsal gelişim aşamasına karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Ki bu durum da ayrımlaşma sürecine girmiş ve ataerkilliğe doğru giden bir toplum biçimi ile çakışmaktadır.

Geçmiş ve günümüz şamanizminin yukarıda sıraladığımız çeşitli özelliklerine Anadolu'daki kimi folklorik olgularda da rastlanmaktadır. Bu olgulardan en bilineni Albasması hastalığıdır. Albasması atlarda ve doğum yapmış kadınlarda görülebilen bir hastalıktır. Lohusayı albasacak olursa "kadın kabuslar görmekte, ağır hastalanmakta, nefes alması güçleşmekte,

152. Murphy, aynı eser, s.180.

153. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.89.

154. Murphy, aynı eser, s.180.

155. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.89-90.

boğulacak gibi olmakta, baygın düşmekte, ağzı, kolları çarpılmakta"dır. İnanışa göre hastalık aynı adlı ve kötü tabiatlı bir ruhtan ileri gelmektedir. Bu ruh kadın cinsiyetli bir insan şeklinde düşünülmektedir. Uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, siyah ve uzun saçlı, çok büyük memeli, çok çirkin ve dişlek bir kadındır. Ayaklarının topuk kısmı önde, parmakları ise arkadadır. El ve ayakları vücuduna göre çok küçüktür. Al gömlek giyinmiştir. Bu dişi ruhun göllerde, akarsuların anafor yaptığı yerlerde, ağaçlık ve kırlık bölgelerde yaşadığına inanılmaktadır. Alruhu lohusaları karanlık bir ortamda bulacak olursa, onların göğüsleri üzerine oturup, elini boğazlarından sokarak ciğerlerini söküp almaktadır. Kimi zaman da bu kötü niyetli ruh, lohusalığın ilk gününde yedirilen yemeğin ilk lokması üzerine bir kıl biçiminde oturmakta ve lokmanın yutulmasıyla kursağa yerleşmektedir. Sonuçta yine hastanın ciğerini sökmektedir. Ciğerin sökülmesi her ne şekilde olursa olsun, ciğer ruh tarafından suda ıslatılarak yenmektedir. Ciğerin suya batırılıp yenmesi sırasında hastanın rengi solmaktadır. İşte bu anda, ciğerin al ruhunun elinden kurtarılması gerekmektedir. Bu yapılmazsa kırk gün içinde lohusa ölecektir.[156]

Yukarıdaki biçimiyle Albastı inancını şamanist bilinç formasyonunun bir yansısı olarak değerlendirmek uygun görünmektedir. Hastalığı oluşturan ruhu aynı zamanda insan biçiminde tasvir edilmektedir. Bu haliyle inanç somut gerçeklikteki maddi nesnelere ruhsal değerlerin yüklenmekte olduğu bir bilinçsel gelişim aşamasını sergilemektedir. Nitekim günümüzdeki şamanist Türk toplumlarında da aynı inanca rastlanmaktadır. Altaylar, Kırgızlar, Kazaklar, Yakutlar Albastı inancının görüldüğü böyle toplumlardır. Ayrıca Alruhunun daha ilk biçiminin, bugün olduğu gibi kötü bir ruh şeklinde değil, koruyucu bir ruh olarak düşünüldüğü ve eski Türk panteonunda koruyucu tanrılardan birisi olduğu da belirtilmektedir. İnan Alruhunun bir zamanlar koruyucu tanrı olarak kabul edilmekte olduğuna ilişkin olarak iki veri sunmaktadır: a) Urenha-Tuba Türkleri'nin şaman dualarında kamların bu ruhtan yardım isteyişleri, b) Al kelimesinin

156. Eren, Ankara İli Yenimahalle İlçesine Bağlı Sincan Bucağında Geleneksel Hekimlik Uygulamaları Konusunda Araştırma Raporu, s.12, Güzelbey, Gaziantep'de Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnanışlar, s.26-27, Köse, Alkarısı Hakkında, s.3605-3608, Öztelli, Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi, s.4261-4264, Sarı, Anadolu Yaşamında Şamanizm Kalıntıları, s.6381-6382, Ülkütaşır, Çeşitli Halk Gelenek ve İnançları Üzerine İncelemeler, s.322-326, Yılmaz, Elazığ'da Alkarısı İnanması, s.4431.

ateş kültüyle ilişkili oluşu. İnan bu ikinci veriyi Alruhunun en eski dönemlerdeki ateş ve ocak ilahesi olduğu biçiminde değerlendirmektedir.[157]

Alruhunun bir zamanlar iyi bir ruh olduğunu gösteren çeşitli kalıntılara Anadolu'da konuyla ilgili inanışlarda da rastlanmaktadır. Bu inanışlara göre, alkarılarının bazıları son derece güzeldir. Hattâ bunları yakalayıp evlenmiş olan insanlar bile vardır. Bunlar çalışırken yorulmak bilmezler. İçine girdikleri evin bereketi artar. Ekmek pişirmeye oturduklarında teknedeki hamurun sonu gelmez. Ambara, dolaba, torbaya onun eliyle konulan yiyecek hiç tükenmez. Ufak bir kapta bile pişirmiş olsalar, bu bir sürü insanın karnını doyurur.[158]

Alruhunun eskiden, toplum bilincinde iyilikleri çağrıştıran sıfatlarla donatılmış olduğunu gösteren yukarıdaki verilerle birlikte, ruhun sürekli olarak kadın suretinde düşünülmüş olması olgusu da gözetilecek olursa, Albastı inancının şamanizm döneminden daha eskilere uzandığı belirtilebilir. Olasıdır ki, toplayıcı-avcı toplum aşamalarının kandaş-kolektivist havasıyla bütünleşmiş olan Alruhu inancı sonradan biçim değiştirmiş ve yeni toplumsal ilişkilere uyum göstermiştir. Şamanizm dönemi içinde, daha önceden kalıtılmış olan çeşitli düşünsel unsurların bu tür değişimlerine bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde bolca değinilmiştir. Albastı konusunda bu tür bir değişikliğin yaşanmış olduğunun bir verisini de A.İnan sunmaktadır. İnan'ın belirttiğine göre Kırgız-Kazak Türkleri'nde Albastı iki çeşittir. Birisi Kara Albastı, diğeri Sarı Albastı diye bilinmektedir. Bunlardan sarı olanı hoppa, şarlatan olup insanları hile ve aldatma ile geçinmektedir. Lohusaların ciğerini söken de budur. Ve bununla ilişkiyi hoca ve şamanlar kurabilmektedir. Kara Albastı ise son derece ciddi ve ağırbaşlı bir ruhtur. Ve bu ruhla ilişkiyi yalnız ocaklılar kurabilmektedir.[159] Öyle anlaşılmaktadır ki toplumun içine çelişen çıkarların girmesi, şefin artıürüne el koyan bir yönetici olarak ortaya çıkışı, çıkarların korunabilmesi için her türlü yolun benimsenebilmesiyle birlikte Alruhu da ikili bir karakter almış ve sarı yönüyle toplumda gelişmekte olan bu yeni ilişkileri üzerinde toplamıştır. Bir diğer ilginç yön, sarı albastı ile

157. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.169-173.

158. Köse, aynı eser, s.3605-3606.

159. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.169-170.

ilişkiyi aynı dönemin bir uzmanlaşma ürünü olan şamanın kurabilmesidir. Kara albastı ile ilişkiyi kuran ise soy çizgisini izleyen ocaklıdır. Bu olgular da Albastının aslında klan toplumu aşamasında kökenlendiğini ve şamanizmde bugünkü biçimine büründüğünü destekleyen veriler olarak ele alınabilirler. Alruhunun tamamen kötü niteliklerle bezenmesi ve hattâ fiziksel olarak bile çirkin bir kadın biçiminde tasarımlanması daha sonraları gerçekleşmiş olsa gerektir.

Şamanın ruhlarla ilişki kurmak yanında ve onunla birlikte gelecekten haber verme, kaybolan nesneleri bulma, hastalıkları tedavi etme, doğaüstü gücüyle düşmanları cezalandırma gibi işlevleri de bulunmaktadır.[160] Aslında, şamanların, bunların tümünü ruhlar alemi ile ilişki kurmak yoluyla başardıkları anlaşılmaktadır. Bilinmeyen, dokunulmaz ruhani güçlerle ilişki kurma yolu, şamanın kişiliğine de yansıyacaktır. Şaman toplumdan soyutlanmış olan bu güçlere ulaşabilmek için, günlük yaşantıda karşılaşılması alışıldık olmayan davranışlar gösterecektir. Şamanın bu davranışları için "histerik, uyarılabilir ve yarı çılgın" tanımlamalarına rastlanmaktadır.[161] A.İnan ise şamanları "sinirli ve melankolik" olarak tanımlamaktadır.[162] Kimi zaman ise, Sibiryalı göçmen Çukçeler'in şamanlarında olduğu gibi, şaman davranışları psikotik olarak bile değerlendirilebilmektedir. Çukçe şamanlarında görülen şizofrenik davranışlar, kendi toplumlarınca kabul edilmiş davranışlardır.[163] Sürekli anlaşılmaz güçlerle ilişki halinde bulunmanın kişiliği bu biçime dönüştürdüğü varsayılmaktadır. Hattâ, bu ruhlar, şaman olacak kişiye çocukluğundan beri musallat olmaktadırlar. Bu nedenle de şamanlık belirtileri daha çocukluktan başlayarak görülecektir.[164]

Şaman olmak için ruhlarla ilişki kurulması, kimi zaman bilinçli bir biçimde sağlanmaya çalışılmaktadır. Bunun için de günlerce oruç tutma, parmağını kesme gibi yollar denenmektedir.[165] Kimi zaman da ruhlarla iliş-

160. Lowie, Primitive Society, s.342, Murphy, aynı eser, s.180, İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.73.

161. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.558.

162. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.76.

163. Murphy, aynı eser, s.76.

164. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.76.

165. Murphy, aynı eser, s.181'de bunların trans durumunu sağladığını belirtir.

ki uykuda, rüya aracılığıyla gerçekleşmektedir.[166] Şamanın ruhlarla teması da yine ruhani bir atmosfer içerisinde gerçekleşir. Belli günlerde ya da durumlarda (bayramlarda, hastalık durumlarında) şaman görevinin başına geçer. Şaman ayininin bazen günlerce sürdüğü görülmektedir. Bu tören sırasında, şaman çevresinden tamamen koparak tam bir ekstaz durumuna gelmekte, izleyenlerce anlaşılması hemen hemen olanaksız olan ilahiler mırıldanmakta ve törenin sonunda kendisinden geçmiş bir şekilde halsiz düşmektedir.[167] Bu trans durumunu sağlamak amacıyla, şaman kendi davulunu kullanarak ritmik bir şekilde dans eder. Kimi yerlerde de çeşitli uyuşturucuların kullanıldığı bilinmektedir.[168]

Toparlamak gerekirse; Şamanizmde toplumsal bilincin ruh kategorisiyle dolmaya başladığı görülmektedir. Ancak buradaki ruh kategorisi, doğanın içindeki somut olguların tamamlayıcısı niteliğindedir. Bir başka deyişle her nesnel olgu aynı zamanda soyut bir kutsallıktır. Daha sonradan zaman içerisinde doğallıkla ilintisiz ruh kavramının geliştiği görülecektir. Yaşayan, kendi başına ruh kavramlarını dile getiren kimi kelimelerin, bir zamanlar ya da şu anda belli bir doğallığı da (toprak gibi, gök gibi) dile getiriyor oluşları bunun kanıtıdır (Altaylılar'daki Ülgen'de olduğu gibi). Anlaşılabildiği kadarıyla salt ruh inanışı, günümüz-çağdaş şamanist toplumlarında görülen ve toplumun belli bir üretim tarzında takılmasına bağlı olarak ortaya çıkmış bir olgudur. Çok uzun yıllar hep aynı biçimde üretmek ve yaşamak durumunda kalan ve normal tarihi seyirlerini izleyemeyerek, gelişmiş tarımsal ekonomiyi gerçekleştiremeyen kimi toplumlarda, düşünsel yapının kendi üzerine katlanması sonucu, böyle bir bilinç tarzı yerleşmiş ve ilk-özgün biçimini yitirmiş olabilir. Kimi yerlerde de şamanizmin, tek tanrılı dinlerden etkilendiği görülmektedir. A.İnan hastaları tedavi eden, fal bakan üfürükçülerin ortaya çıkışını İslâmın şamanizme etkisi ile açıklamaktadır.[169]

166. Hoebel-Weaver, aynı eser, s.559.

167. Böyle bir tören örneği için bkz. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.105-106.

168. Kuzey ve Güney Amerika Kızılderilileri'nin trans durumunu sağlamak için çok çeşitli halüsinojenler kullandıkları bilinmektedir. Tütün de büyük miktarlarda kullanıldığında aynı etkiyi yapmaktadır. Marihuananın da Asya ve Afrika'da aynı amaçla kullanıldığı saptanmıştır. Andeon Kızılderilileri ise koka yapraklarını aynı amaçla çiğnemektedirler. Ayrıca Çukçeler trans durumunu sağlamak için, şaman törenlerini geceleri ateş çevresinde, ritmik bir davul eşliğinde yapmaktadırlar (bkz. Murhp, aynı eser, s.181-182).

169. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s.112, 114.

Şamanizm hem üretimsel hem de düşünsel anlamda doğaya bağımlılığın aşılmaya başladığı noktayı işaret etmektedir. Gözlenebilen evrende seyreden herşeyi, yine doğanın içindeki oluşumlarla açıklamaya çalışan insan bilinci (doğrudan doğaya bağımlılıktan kurtulmaya başladığında) bunun yetersizliğini görmüş ve daha soyut kategoriler üretmek zorunda kalmıştır. Böylece de ruh kavramına varılmıştır. Ancak şamanizmdeki ruh, doğalı tamamlayan bir oluşumdur. Kendi başına ve kendi bütünselliği olan ve doğalı içermeyen bir kutsallık daha sonra gelişecektir. Şamanizm içinde de böylesi oluşumlara rastlanmakla birlikte, ruh kavramının Tanrı (ya da Tanrılar) düzeyindeki sistematizasyonu daha gelişkin bir üretim düzeyini gerektirmiştir. Şamanizmin kendi başına ruhsallığının ise cinler, periler vb. ya da genel olarak iyi ya da kötü ruhlar düzeyinde kaldığı ve toplum üzerinde otoriter bir gücü simgelemediği görülmektedir. Bu ruhlara ise danışabilmek, onlarla konuşabilmek, anlaşabilmek mümkündür. Şamanizmin tüm kutsallıklarını, şaman aracılığıyla, toplum adına ve toplum yararına kullanabilmek söz konusudur. Bu aynı zamanda, şamanist bilincin de öncekiler gibi kolektif bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Ancak, toplumsal yapı bir yandan da, klan örgütlenmesini parçalayıcı unsurları kendi içinde üretmektedir. Bunların etkisi düşünsel platformda, Ak-Kara Şaman, İyi-Kötü Ruh ayrımlarında izlenmektedir.

Toplumsal yapıdaki iktisadi-siyasal temelli ayrışmalar, bilinç yapısına da yansıyacaktır. Toplum içinde çelişkili siyasi çıkar gruplarının belirmesi, bu grupların çelişen çıkarlarını ifade eden bilinç yapılarını da koşullayacaktır. Böylece toplumsal bilinç formasyonu kolektif eğilimleri yansıtma noktasından uzaklaşacaktır. Bu ise, alt ve üstyapısıyla apayrı bir üretim tarzı demektir. Ve tarihi gelişim içerisinde "Büyük Sulama Tarımı" ya da "Gelişmiş Tarımsal Ekonomi" olarak tanımlanmaktadır.

V. BÖLÜM
GELİŞMİŞ TARIM EKONOMİSİ

A) TOPLUMSAL YAPI: DEVLETİN BİÇİMLENİŞİ

Tarımın ilk biçimlenişi hayvancılıkla birlikte olmuş ve Orta Avrupa'da ormandan tarla açmaya dayanan göçebe nitelikli tarım, Yakındoğu'da ise küçük akarsular kenarında küçük sulama tarımı gelişmişti. Yakındoğu'daki küçük sulama tarımı, bu su kaynaklarından sağlanan suya dayanıyordu. Orta Avrupa'daki ise yalnızca yağmurla beslenmekteydi. İlkinde akarsuyun kenarındaki toprağı yumuşatıyor oluşu, ikincisinde de ormandan açılan arazinin çapa ile işlenmeye uygunluğu, buralarda tarımın ortaya çıkışını hazırlayan diğer etmenlerdi. Bu doğal koşullar böylece, tarla açma ve küçük sulama diye bilinen iki ayrı tarım türünün biçimlenişini koşullamıştı.

Büyük nehirler çevresinde yapılan tarım ise, apayrı bir aşamayı dile getirmekte ve "Büyük Sulama Tarımı" diye bilinmektedir.[1] Bu deyiş, dünyanın belli başlı en çok su taşıyan, en uzun nehirleri çevresinde, bundan yaklaşık 6000 yıl önce geliştirilmiş olan daha ileri bir tarımsal ekonomiyi anlatmaktadır.[2] Dünya üzerinde bu yeni tarihsel gelişmelerin başlangıç yeri,

1. Şenel, aynı eser, s.148'de bu tanımı kullanmaktadır.

2. Teber, aynı eser, s.266'da bu yerleri "özel nitelikler içeren bölgeler" diye değerlendirerek, tarih olarak 6-7 bin yıl öncesini verir. Şenel, aynı eser, s.148'de büyük sulama tarımının başlangıcını M.Ö.5000 yılı ile tarihlendirir. Aynı olay için Childe, Tarihte Neler Oldu, s.53'de M.Ö. 4000 yılını işaretler.

Mezopotamya'da Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölge ile Mısır'daki Nil Vadisi'dir.

Daha sonradan büyük ölçekli tarımsal ekonominin yaratılacağı yerler olan bu bölgeler, o zamanlar, çevreleriyle birlikte, başka yerlere göre son derece değişik koşullar oluşturmaktaydılar. Mezopotamya'da tarımın gelişimi, Dicle ve Fırat Nehirleri'nin, insanın yaratıcı emeğiyle denetim altına alınması sonucu mümkün olabilmiştir. Mezopotamya'nın kuzeyinde İran Dağları ve yüksek İran Yaylaları, güneyinde Basra Körfezi, batısında Suriye stepleri ile Arap Çölleri bulunmaktadır. O zamanlarda Dicle ve Fırat'ın, bugün olduğunun tersine, birleşmeksizin Basra Körfezi'ne dökülmekte oldukları da bilinmektedir. Mezopotamya'nın iklimine gelince, Kuzeyi'nde daha şiddetli ve yağışlı olmak üzere tam bir kara iklimine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle kuzeyin yüksek bölgelerine kışın bol miktarda kar düşmekte, her iki nehir de kar yağışıyla beslenmektedir. Böylece o zamanlar, her yıl ilkbahar aylarında karların erimesiyle birlikte çoğalan bu nehirler, ovaya indiklerinde getirdikleri alüvyonlu topraklar ile birlikte taşmakta, çevrelerindeki arazileri sular altında bırakmaktaydılar. Taşkınlar temmuz, ağustos aylarına kadar sürmekteydi. Ancak bundan sonra sular yavaş yavaş çekilmekte, çekilirken de bölgede pek çok bataklığın oluşmasına neden olmaktaydı.[3]

Ayrıca Dicle ve Fırat, pek çok kolları olan, akışları hızlı ve şiddetli yağışlar nedeniyle taşkınları düzensiz olan nehirlerdir.[4] İki nehrin arasını kaplayan ve en sıcak mevsimlerde bile varlıklarını sürdüren bataklıkların dev uzunlukta kamışlarla kaplı olduğu, bunların arasında da hurma ve palmiye ağaçlarının bulunduğu belirtilmektedir. Saz Mezopotamya ekonomisinin çok önemli unsurlarından birisi olmuştur. Gerek hayvan, gerekse insan yiyeceği olarak üretilmiş, öte yandan barınakların, sandal ve botların yapımında kullanılmıştır. Nehirlerde bol miktarda balığın, bataklıklardaki sazlıklar arasında da çok çeşitli kuşların yaşamış olduğu bilinmektedir. Aynı bölgede, pek çok yırtıcı hayvanla birlikte koyun, keçi, sığır, domuz vb. hayvanlar da yaşamıştır.[5]

3. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.89, Teber, aynı eser, s.267.

4. Thomson, İlk Filozoflar, s.90.

5. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.80, Teber, aynı eser, s.269, Günaltay, Yakın Şark, s.201-202.

Mezopotamya'nın bir diğer özelliği de ekonomik gelişme için gerekli olan maden filizleri açısından fakirliğiydi. Aynı durum özellikle inşaat malzemesi olarak kullanılabilecek olan taş ve ağaç için de geçerliydi. Bölgede yetişen tek ağaç türünün hurma olduğu, onun da uzun gövdesine karşın yapı malzemesi olarak hiçbir işe yaramadığı belirtilmektedir.[6]

Yakındoğu'daki Neolitik yerleşim yerlerinde hayvancılıkta ve tarımda belli bir düzeye ulaşılmış olmasına karşın, buralara çok yakın bir coğrafi konumda bulunan Mezopotamya toplumlarının, henüz Neolitik üretim aşamasına ulaşamamış, avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçinmekte olan toplumlar oldukları anlaşılmaktadır.[7] İzlenebildiği kadarıyla, Dicle ve Fırat'ın denetlenmesi oldukça zor olan suları, Mezopotamya'da tarım ve hayvancılığa başlanmasını geciktiren bir etken olmuştur.

Nil ise yine çok büyük bir nehir olmasına karşın Mezopotamya'dan farklılıklar göstermektedir. Batı ve doğusu boyunca aralıksız sıradağlar bulunmaktadır. Kuzeyde ise Nil geniş bir delta ile denize kavuşmaktadır. Güneyde nehrin akıntısı, ulaşımı hemen hemen tamamen engelleyen çağlayanlarla kesilmektedir.[8] Nil Nehri'nin Mısır toprakları içindeki bu doğal yalıtılmışlığı, tarih boyunca, burada gelişen toplumların dışa kapalılıklarını ve durağan yapılarını koşullamıştır.[9] Ancak yine aynı coğrafi koşullar, Mısır'ın çevreden gelebilecek dış saldırılara karşı doğal savunmasını da sağlamıştır.[10] Öte yandan Nil, Mısır'ın tek nehridir. Mısır'da Mezopotamya'dakinin tersine yağışlar azdır. Dolayısıyla ülke için tek sulama kaynağı Nil'dir. Nehir her temmuz ayında, yukarılara yağan karların erimesi sonucu, düzenli olarak taşarak, tüm vadiyi sel suları altında bırakmaktaydı. Bu arada tüm verimliliği sağlayan alüvyonu da çevresine sermekteydi. Tek bir kaynaktan gerçekleşen bu su baskını, zamanı bilinip, gerekli önlemler alınabildiğinde, son derece güvenilir ve bereketliydi. Ayrıca bu yapısıyla Nil, aynı derecede uygun bir su yoluydu. Eski dönem-

6. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.89. Aynı yerde, tek toplumsal zenginliğin kil olduğu, onun da kapkacak, kerpiç ve yazı tabletleri yapımında kullanıldığı yazılıdır.

7. Teber, aynı eser, s.271.

8. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.134.

9. Thomson, İlk Filozoflar, s.90'ta Mısır'ın bu yapısı için şöyle denilmektedir: "Eski dünyada başka hiçbir yerde koşullar bu kadar kesin bir etki yaratmamıştır."

10. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.137.

lerden beri de hem akıntı yönünde, hem de (uygun teknoloji ile) akıntıya karşı üzerinde ulaşımı sağlayabilmek mümkün olmuştur.[11] Nil Vadisi'nin bir diğer önemli ve ayrı özelliği de hammadde ve madenler bakımından zenginliğidir. İki kıyısındaki dağlar, yapılarda kullanılan taşlar ve altın bakımından zengindi. Ayrıca Vadi'de, gövdeleri nehir teknesi ve yapı inşaatlarında rahatça kullanılabilen ağaçlardan bol miktarda bulunmaktaydı.[12]

Aynı dönemde Nil Vadisi'nda yaşamakta olan topluluklar da Mezopotamya'dakilerle benzerdi. Ancak Nil'in, o zaman için denetlenmesi olanaksız taşkınları nedeniyle, uzun süre buraya adım atılamamıştır. Nitekim paleolitik döneme ait tüm aletler ancak çevredeki dağlarda bulunabilmiştir. Nil Vadisi'nde ise yaşam, toplayıcılığın iyice örgütlenmesi ve sulanan topraklarda tarımın gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmiştir. Buradaki ilk toplulukların da avcılık ve balıkçılık yaptıkları, kulübelerini, sellerin yatışmasından sonra ortalıkta beliren ve üzerleri kalın bir çamur tabakasıyla kaplı toprak parçaları üzerine kurdukları anlaşılmaktadır. Bu topluluklar ertesi mevsim Nil yeniden kabarıncaya kadar geçici kulübelerinde barınmışlar, ek olarak buğday, arpa, keten ekip, domuz, sığır ve koyun yetiştirmişlerdir.[13]

Nil ile Dicle-Fırat'ın Vadileri'nde yerleşik toplumlar halinde yaşayabilmek ve bununla birlikte üretim ilişkilerinde tarihsel bir sıçramayı gerçekleştirebilmek, sel sularının kontrol edilebilmesi ve bataklıkların kurutulabilmesi ile mümkün olabilmiştir. Fazla suyu toplayacak bentler ve göletler yapılmış, nehirden tarlalara giden kanallar inşa edilmiş, kurak mevsimlerde bentlerde toplanan sular kullanılmıştır. Mısır'da ise Nil'in düzenli taşışının önceden bilinebilmesi kendisini bir gereklilik olarak ortaya koymuştur. Her seneki taşkın zamanının tam olarak hesaplanabilmesi ile bent ve kanallarla ilgili gerekli önlemler önceden alınabilmiş ve bu, tarımsal üretimin gelişimi için çok önemli olanaklar vermiştir.[14]

11. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.80, Thomson, İlk Filozoflar, s.90, Berktay, aynı eser, s.170.

12. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.134.

13. Thomson, İlk Filozoflar, s.91, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.137.

14. Berktay, Nil, Dicle-Fırat Vadileri'nde toprağı işlenebilir duruma getirmenin, ancak büyük çapta kurutma ve sulamaya bağlı olduğunu belirtir (aynı eser, s.164 ve 170). Ayrıca bkz. Thomson, İlk Filozoflar, s.88, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.90 ve 138.

Bu vadilerin düzenlenmesi, korkunç nehir sularının dizginlenmesi kolay olmamış ve büyük emek istemiştir. Tarımsal arazinin elde edilebilmesi için bataklıkların kurutulması, geniş sazlık ve dikenliklerin ortadan kaldırılması, kıyılardaki sel sularının taşmasının önlenmesi, yabani hayvanların öldürülmesi, drenaj ve sulama kanallarının açılması, yerleşim yerlerini sulardan korumak için suların erişemeyeceği yükseklikte setler yapılmasını gerektirmiştir.[15] Bu uğraşların neredeyse insanüstü bir çabayı gerektirdiği açıktır.

Mezopotamya ile Nil Vadileri'nin tarıma ve yaşama elverişli bölgeler haline getirilmeleri büyük kitlelerin belli bir plan çerçevesinde organize edilmesi ile başarılmıştır.[16] Organiza çalışmanın, başlangıçta, aynı bölgede avcılık yaparak geçinmekte olan klansal toplumların kolektif emeğiyle başarılmış olduğunu düşünmek akla uygundur.[17] Ancak bu hacimdeki bir organizasyonla, gelişmiş bir tarımsal ekonomiye hemen geçilemeyeceği de açıktır.

Nitekim insanlık tarihinin yeni toplumsal ekonomik biçimlenmelerinin temellerini atmaya başlayacak olan Sümerler, Mezopotamya'ya ilk geldiklerinde böyle bir toplumsal aşamayı temsil etmekteydiler. Sümerler'in Orta ve Güney Mezopotamya'ya bölgenin kuzeydoğusundan, MÖ. 4000'lerde gelmeye başladıkları ve o zamanlar komünal ilişkileri yaşamakta oldukları belirtilmektedir.[18] Sümerler ilk gelişlerinde, bugün denizden 110 km. kadar içeride bulunan Eridu, Eloved gibi bölgelere yerleşmişlerdir. Buraları nehirlerin görece daha yavaş aktığı ve küçük kanalcıklara suyun aktarılabileceği bölgelerdir. Bu yerleşim yerlerinin tarihi yaklaşık olarak MÖ 4000'lere denk gelmektedir. Sümerler

15. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.80-81.

16. Thomson, İlk Filozoflar, s.88, Berktay, aynı eser, s.164, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.90.

17. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.90'da "başlangıçta sulama işlerini şu ya da bu klan topluluğu yapıyordu" denilmektedir.

18. Teber, aynı eser, s.272'de Sümer Toplumları'nın o dönemlerinden kalma söylencelerde "buralarda aslan ısırmaz, kurt kuzuyu kapmaz, hiçbir kadın ben yaşlıyım demez, hiçbir erkek kocadığından söz etmez, buralarda dul ve yaşlı bulunmaz" denildiğinden bahsederek, bunları komünal ilişkilerin göstergesi olan veriler olarak ele alır. Ayrıca Ertop-Yetkin, aynı eser, s.21'de de Sümerler'in bölgenin ilk halkı olmadığı bilgisi bulunmaktadır.

buralarda, başlangıçta merkezi yönetimlere ve büyük toplumsal örgütlenmelere gerek göstermeyen tarımsal yapılanma içine girmişler ve irili ufaklı pek çok köy kurmuşlardır.[19]

Daha çok kendilerine yeten bu birimlerden, büyük sulama tarımının yapılacağı büyük ölçekli çiftçi toplumsal yaşantıya geçişte, birbirine komşu olan çoban ve yerleşik çiftçi toplumlar arasındaki savaşçı ilişkilerin önemli bir etken olduğu belirtilmektedir. Çoban ve tarımcı toplumlar arasındaki savaşçı ilişkiler, bu yöndeki toplumsal işbölümünün gelişiminden başlayarak gözlenegelmiştir. Yaşam biçimlerindeki farklılık sonucunda, bu savaşları genellikle çoban toplumlar kazanmışlardır. Öte yandan yerleşik çiftçilerin kazanması durumunda bile, çiftçilerin sonuçta pek bir şey elde edemeyecekleri de açıktır. Yenilen saldırgan göçebe çoban toplum, en fazlasından arkasında birkaç silah ve ölü bırakarak kaçıp gidecektir. Yenilenler çiftçiler olacak olursa durum bundan çok farklı gelişecektir. Yenen çoban toplumun elinde birkaç seçenek bulunacaktır. Önlerinde savunmasız duran köyü yağmaladıktan sonra çekip gitmek, köyü toptan öldürerek tüm zenginliklerine el koymak ya da bunların hiçbirisini yapmayıp tarımcıları çalıştırarak yöneten bir sınıf olmak üzere orada yerleşmek. İşte bu son yol, toplumsal yaşantıda önemli değişikliklerin nedeni olarak görülmekte ve "Çöreklenme" diye tanımlanmaktadır. Çöreklenmenin gerçekleşebilmesi için, çoban-çiftçi savaşında yukarıdaki koşulların gerçekleşmesi dışında, çiftçi ekonominin yönetenleri besleyebilecek kadar toplumsal artı sağlayabilecek verimlilik düzeyine ulaşmış olması da gerekmektedir. Ancak bu koşullarda, fetihçi topluluk yeni bir iş örgütlenmesi biçimiyle ve merkezi otoriter bir yönetimle çalışmanın verimliliğini daha da artırabilecektir. İşte bu süreç, bu olanakları içinde taşıyan bir doğal çevreye sahip olan büyük ırmakların taşkın ovalarında gerçekleşebilmiştir. Böylece Çöreklenme sonucunda, Dicle ve Fırat kıyılarındaki 15 kadar yerleşim yeri kentsel boyutlarda büyümüş, tarımsal ekonominin tüm toplumsal yapılarını yansıtır olmuşlardır.[20] Yine

19. Teber, aynı eser, s.271-272, Hoebel-Weaver, aynı eser, s.201, Şenel, aynı eser, s.281.

20. Şenel, aynı eser, s.186-200 ve 231. Şenel fetihe dayalı çöreklenme ilişkisini küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçişin katalizörü olarak değerlendirir. Ayrıca Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.97'de hayvancı bir kabilenin çiftçi bir toplumu kuşatıp

aynı konuyla ilgili olmak üzere, Sümerler denilen halkın da çoban bir topluluk olduğu ve bunların Güney Mezopotamya'nın yerleşik toplulukları üzerine çöreklenerek, onları daha ileri bir tarımsal ekonomi yönünde organize ettikleri, yönettikleri belirtilmektedir. Ve yine belirtildiğine göre, Sümerler başlangıçta yerli halkın küçük sulama tarımında kullanmak üzere açmış oldukları küçük arklardan vb. yararlanmışlardır.[21]

Bu organizasyon büyük ölçekli tarımsal ekonomi için gerekli olan bataklıkların kurutulması, taşmaların zamanında ve düzenli olarak boşaltılması, kurak bölgelerin sulanması vb. işlerin örgütlenmesine tekabül eden bir toplumsal yapılanmayı sağlamıştır. Yeni toplumsal yapı artık daha merkezi, otoriter ve askeri niteliklerle yüklüdür.[22] Merkeziyetçilik anlamında Mezopotamya ve Mısır arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Bu bölgelerin sahip oldukları farklı doğal koşullar, yönetimsel farklılığı da

alabileceğini, bunun sonucunda köylüleri toprakta uğraşmaları için bırakabileceğini, hattâ onları başka düşmanlara karşı koruyabileceğini, buna karşılık da tarım ürünlerinden pay alacağını belirtir. Böylece de aynı tanımlamayı kullanmıyor olsa da "Çöreklenme"den söz ediyor görünür.

Eberhard da MÖ. 2000'li yılların Çin'ini incelerken, genel düzlemde benzer bir açılımda bulunmaktadır. Eberhard sözünü ettiğimiz çalışmasında, ürünlerin çeşitlenmesine bağlı olarak gelişecek çoban-çiftçi ilişkileri sonucunda, göçebelerin çiftçilerin efendisi olup idareyi de alacaklarından, çiftçilerin ise tarımsal ürünleri üreten sınıfı oluşturacaklarından söz eder ve bu olaya "Tabakalanma" adını verir (bkz. Eberhard, Eski Çin Kültürü ve Türkler, s.25).

21. Şenel, aynı eser, s.197. Ayrıca 193'te yeryüzünde, sonuçları uygarlığa götüren ilk çörek' nme ilişkisinin büyük olasılıkla Aşağı Mezopotamya'da görülmüş olmakla birlikte, Sümer'den sonra dünyanın en eski ikinci uygarlığı olan Mısır'da da bu uygarlığın Sümer'de görülene benzer bir fetih ve çöreklenmeyle doğmuş olması olasılığından söz eder. Ayrıca Günaltay, Yakın Şark, s.298'de Mezopotamya'daki çöreklenme ilişkilerinin kanıtı sayılabilecek çeşitli olaylar aktarmaktadır: Buna göre, Babilonya Belos tapınağı başrahibi olan Berosius'un "Babilonya Tarihi" adlı yapıtından, Mezopotamya'da kente dönüşen ilk köy olan Eridu'ya uygarlığı getiren kimsenin, denizden çıkan ve keçi kuyruklu, insan başlı bir tanrı olan Oanes olduğu anlaşılmaktadır. Bu söyleyiş, keçi totemli bir çoban toplumun, aynı zamanda balıkçılık yapmakta olan bir çiftçi topluluk üzerine çöreklenmesiyle ortaya çıkan yeni bir toplumsal yapılanmanın oluşumunun dile getirilişi olarak yorumlanmaktadır.

22. Parkinson, aynı eser, s.30'da büyük sulama tarımının siyasi birliği dayattığı belirtilir. Teber, aynı eser, s.274'te "Yeni koşullar çok daha merkeziyetçi bir yönetime gerek göstermiştir" der.

yaratmıştır. Mısır'da taşarak tüm vadiyi sular altında bırakan tek nehir Nil'di. Nil'in yıllık su baskınları, Mısır'a yaşam veren tek kaynaktı. Bu olay vadinin en başından en sonuna kadar etkileyici olmakta, mevsim değişince de sular çekilmekteydi. Taşma zamanlarından haberdar olmak ve taşkınları kontrol altına almak ancak bütün vadi boyunca gerçekleştirilecek önlemlerden sonra mümkün olabilirdi. İşte böyle bir zorunluluk Mısır'daki yönetimsel yapının kısa sürede merkezileşerek tek bir iktidarda toplanmasını koşullamıştır. Mezopotamya ise bu açıdan Mısır'dan biraz daha farklıdır. Burada iki nehir bulunmaktadır ve her ikisi de pek çok yan dal tarafından beslenmektedir. Yan dalların her birisinin az çok kendisine yeterli birçok beslenme havzası vardır. İşte bu bölgelerde, ekonomik ve yönetimsel anlamda kendisine yeterli olabilen ayrı ayrı şehirler gelişmiş ve Mezopotamya'daki bütün bölgeyi içine alan merkezi yapı çok daha sonraları gerçekleşebilmiştir.[23]

Üretimin merkezi olarak örgütlenmesi tarımı ileri boyutlarda geliştirmiş, toplumsal artıürünü iyice artırmıştır. Buna bağlı olarak ortalama ömrün ve nüfusun da arttığı bilinmektedir.[24] Sonuç olarak daha önceki dönemlerde kurulmaya başlanan yerleşim yerleri, giderek büyümüşler ve kendi içlerinde bütünlüklü yapılar oluşturan kentler durumunu almışlardır. Her birisi nehir kıyısındaki yüksek tepelerde kurulmuş olan Sümer Kentleri'nin, çevrelerindeki (kendilerine bağlı) ikincil kentlerle birlikte 40-50 bin kişilik bir nüfusu barındırdıkları belirtilmektedir.[25]

Tarımsal üretimin geliştirilmesinde, üretim araçlarının yapımında madenlerin kullanılmaya başlanması önemli bir etken olmuştur. İlk kullanılan madenin bakır olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak bakırın alet yapımında kullanımındaki asıl önemli aşama, bu madenin eritilerek ka-

23. Berktay, aynı eser, s.170, 172, Thomson, İlk Filozoflar, s.90-91 ve Tarih Öncesi Ege-1, s.29.

24. Güvenç, aynı eser, s.185'te tarım döneminin başlangıcında bile 30 kişilik avcı toplayıcı toplumların 600'er kişilik köyler haline geldiğini ve nüfusun 100 yılda %2 arttığını belirtir. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.31'de Mezopotamya'da en kötü durumdaki emekçilerin bile Cilalıtaş köyünün özgür ve eşit üyelerinden daha iyi durumda olduklarını yazar.

25. Teber, aynı eser, s.275.

lıba dökülebilmesi ile olmuştur. Bunun ise 1200 derecelik bir ısıda gerçekleşebildiği ve ancak MÖ. 1600 yıllarında geliştirilebilen tekniklerle mümkün olduğu belirtilmektedir.[26] Öte yandan bu dönemin asıl önemli madeni, bakırla kalayın karışımından elde edilen tunç (bronz)dur. Bronzun aletlere kazandırdığı sertlik ve dayanıklılık son derece önemli bir olaydır.[27] Ancak, bakırın çok uzun yıllar yalnızca dövülerek işlenmek zorunda kalışı ve böylece alet yapımı için getirdiği zorluklar ile bronz elde etmedeki güçlük nedeniyle, madenlerin tarımsal ekonomiye girişleri çok uzun yıllar mümkün olamamıştır. Buna karşın aynı koşullarda taştan aletler yapmak, ilk başlarda çok daha kolay bir iş olmuştur. Taşın bol olarak kullanılabildiği yerlerde, taş alet yapımı herhangi bir sorun da çıkarmamış ve bu alanda madenlere çoğu kez tercih edilmiştir.[28]

Büyük tarımsal üretim içinde gerçekleştirilen merkezi organizasyon, toplumun bir önceki aşamasının bağrında belirmeye başlayan toplumsal ayrımlaşma noktalarını daha da belirginleştirmiştir. Böylece, organizasyonu sağlayanlar, maddi üretim sürecinden tamamen koparak tarımı örgütleme işine yönelmişlerdir. Bu doğrudan doğruya kafa emeği ile kol emeğinin birbirinden ayrılması demektir. Bu kişiler eski kabile toplumlarının, çeşitli ayrıcalıklar kazanmaya başlamış şefleri, şefe yakın kişileri ya da tarımcı toplumlar üzerine çöreklenen çoban toplumların şef ve şefe yakın çevresidir.[29]

Ancak artık bu aşamada şefler maddi üretimle hiç ilgilenmeksizin, tamamen başında bulundukları toplumların üretimine işlerlik kazandırmaktan sorumludurlar. Şeflerin yalnızca kültürel bir işlevi yoktur. Geniş kitleler tarafından yaratılan üretimin toplumsal nitelikli artıürününü bir biçimde toplamalı ve onu toplumsal yaşantının değişik alanlarına kana-

26. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.87.

27. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.18'de bakırın, özellikle de kalay karıştırılmış bakırın, araç yapımında tahtayla taşın yerini aldığı ve yeni kent ekonomisini tuncun tamamladığını yazar. Berktay, aynı eser, s.166, Wells, aynı eser, s.30'da bronzun ilk kullanımının MÖ. 3000'de Yakındoğu'da gerçekleştiğini belirler.

28. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.90. Childe, bu nedenle, madenin sayılan üstünlüklerini gerçekçi değerlendirmek gerektiğini yazar.

29. Berktay, aynı eser, s.164.

lize etmelidirler.[30] Bu arada, ellerinde neredeyse karınlarını doyuracak miktarda ürün kalan köylülerin de kendi ürünlerinin ellerinden alınışı karşısında gösterebilecekleri tepkilerinin, yine çeşitli mekanizmalarla baskılanması gereklidir.

Böylece şefler yalnızca üretimin kültürel nitelikli organizasyonu işlevini değil, aynı zamanda kitlelerin kendi çalışmalarının sonuçlarına sahip çıkmak yönündeki çıkışlarını da engelleyici bir işlevi üstlenmişlerdir. Bu anlamda da bir güç, otorite sıfatı kazanmışlardır. Böylece toplumsal ayrımlaşmaların netleştiği, toplumun yönetenler ve yönetilenler şeklinde bölündüğü görülmektedir. Önemli olan konu, toplumun bu farklı yapıları arasına, farkına varılmıyor olsa da, birbiriyle çelişen çıkar ilişkilerinin girmiş olmasıdır. Başlangıçta üretimsel sorunları çözmek için ortaya çıkmış olan kurumlar, zamanla toplum üzerinde güçlü egemenlikler kurulmasına yol açmışlardır.[31] Siyasetin doğduğu yer burasıdır. Birbiriyle çelişen çıkarları savunan toplumsal yapıların her birisi ise artık birer Toplumsal Sınıf'ı oluşturmaktadırlar.[32] Böylece tarımsal ekonominin gelişimi, toplumun sınıflı yapısı ile mümkün olabilmiştir de denilebilir.

Bu sınıflı toplum yapısı içinde büyük tarımsal organizasyonların gerçekleştirilmesinde kullanılacak emek gücü, başlangıçta yalnızca savaşlar yoluyla elde edilmiştir. Öte yandan giderek gelişmekte olan şehirlerin kendi aralarındaki savaşlar da, su kanallarında, bentlerde vb. çalıştırılacak tutsakların elde edilmesinin yolu olmuştur. Bu tutsaklar kölelcştirilen ilk insanlardır ve kölelik tarımsal ekonomi içerisinde yerleşik bir kurum durumuna gelmiştir.[33] İlk zamanlarda, köleleştirilen tutsaklar tüm toplu-

30. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.81 ve Tarihte Neler Oldu, s.68'de kanalları kurutan vb. için çalışan insanların da beslenmesi gerektiğini, oysa ki bunların doğrudan yedikleri besinleri üretemediklerini, dolayısıyla da bu düzeyde bir organizasyon için toplumun artıürün elde eder duruma gelmiş olması gerektiğini vurgular.

31. Thomson, İlk Filozoflar, s.88-89, Berktay, aynı eser, s.167, Teber, aynı eser, s.274-275.

32. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.90'da üretici güçlerin gelişiminin ilkel topluluk düzeninin yıkılmasına ve toplumsal sınıfların oluşumuna yol açtığını yazarlar.

33. Marx, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, s.208'de kölcliğin olanaklı olmasından önce, üretimde belirli bir düzeye ulaşılmış ve bölüşümde belirli bir eşitlik derecesinin ortaya çıkmış olması gerektiğini belirtir. Teber, aynı eser, s.278'de eski doğu sınıflı toplumlarında kölelerin temel kaynağının savaş tutsakları ve yabancı bölgelere düzenlenen soygun ve yağmalar olduğunu yazar. Ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.95, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.98.

mun malı sayılmıştır. Bu da toplumlar arasında savaşçı ilişkilerin başladığı fakat klansal toplum örgütlenmesinin henüz tam olarak dağılmamış olduğu bir aşamayı dile getirmektedir. Köleleştirmelerin bu ilk biçimine "Topluluğa Ait Kölelik" ve "Ataerkil Kölelik" denmektedir.[34]

Ataerkil kölelik, Topluluğa Ait Köleliğe göre biraz daha farklı ve ileri bir aşamayı dile getirmektedir. Burada savaş tutsakları bütün toplumun değil, klan içinde sivrilmekte olan şefin-kralın köleleri olmaktadırlar. Klan içinde nüveleri atılmış olan bu ilişkilerin, Sümer ve Mısır'ın ilk dönemlerinde de (daha net bir biçimde olmak üzere) yaşadığı anlaşılmaktadır.

İlk Sümer yerleşik toplumlarında, Yönetici-Egemen bir sınıfın, Kölelerin ve Özgür Yurttaşlar'ın bulunduğu görülmektedir. Başlangıçta köle emeğinin, üretimde ağırlıklı bir yeri olmadığı ve üretimin daha büyük bir oranda özgür yurttaşların emeğine dayandığı bilinmektedir. Özgür yurttaşlar yerleşim yerlerinin çevresindeki arazilerde tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır.[35] Kabile yapısının dağılmakta olduğu zamanlarda, tarımın yapıldığı ve üzerine yerleşilen toprak, toplumun ortak mülkiyetinde görülmüştür. Ancak buradaki komünal mülkiyet anlayışı, eskisini aşmış durumdadır. Komünal mülkiyeti kralın kendisi temsil etmektedir ve toplum adına toprakların sahibi de kraldır.[36] Köylülere ise toprağın yalnızca kullanım hakkı aittir. Kral, köylülerin bu topraklardan elde ettikleri ürüne el koymakta ve kullanımındaki tüm inisiyatifi ele geçirmektedir. Bu büyük sömürü kimi zaman dolaysız vergiler, kimi zaman da kamu hizmetlerinde karşılıksız ya da çok az ücret karşılığı çalıştırma biçiminde sürdürülmüştür.[37] Ayrıca doğrudan kral ailesinin mülkü sayılan topraklar da vardı. Buralarda da üretimi, ürünün bir miktarının çalışmaları karşılığında kendilerine bırakıldığı köylüler gerçekleştirmekteydi.[38] Üretimin denetlenmesinin bir yolunu da maden işlemeciliğinin krallarca yürütülmesi

34. Zubritski, Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.66.

35. Teber, aynı eser, s.278-279.

36. Thomson, İlk Filozoflar, s.89.

37. Teber, aynı eser, s.279, Berktay, aynı eser, s.168'de angarya niteliğindeki çalışmadan ve emek-rant şeklinde ödenen vergilendirmeden söz eder.

38. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.69.

oluşturmuştur. Özellikle bronz işlemeciliğinin çok pahalı olmasına bağlı olarak, sulama ve tarımı yöneterek artüürünü merkezileştirmiş olan yönetici sınıf, bronz metalürjisini de tekeline almıştır.[39] Bu düzenin gerek toplum dışı zor mekanizmasını kurmak için, köylülere zorunluk askerlik uygulaması getirilmiş ve köylüler zorla askere alınmışlardır.[40]

Toplumsal zenginliklerin artışı ve bunlara yönetimle el konuluşuyla birlikte ortaya çıkan ve yönetici sınıf içinde değerlendirilmesi gereken bir diğer toplumsal tabaka Rahipler'dir. Rahiplerin daha MÖ. 4000'lerin başlarından itibaren, kralların mülklerini yönetmek ve artüüründen sağlanan gelirin artırılması gibi işlevleri üstlendikleri ve kendi aralarında loncalar biçiminde örgütlendikleri bildirilmektedir. Yazıyı ifade eden ilk işaretler de, yönetici sınıf mülklerinin kaydının tutulması ve bunun gelecek kuşaklara düzenli devredilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır.[41]

Sonuç olarak köylülerin artüürününe el koymak doğrultusunda örgütlenen bir devlet yapısı gelişmiştir.[42] Bu yapı içerisinde köleler, köylüler, yöneten kral ve kralın yardımcısı durumundaki rahipler ile Zor'u uygulayan askerler bulunmaktadır. El konulan artüürün su kanallarının yapımı için kullanıldığı kadar, tüm katmanlarıyla yönetici sınıfın elemanlarını beslemekte ve onların lüks tüketimlerini karşılamakta da kullanılmıştır.

İlk başlarda devlet kent devletleri biçiminde örgütlenmiştir. Her kent devleti kendi içinde iktisadi siyasal bütünselliği olan bir organizasyondur. Kentler birbirlerine son derece benzer şekilde planlanmışlardır. Her birisinin orta yerinde, kentin koruyucusu kralın ve rahiplerin evleri, saraylar, tapı-

39. Berktay, aynı eser, s.41, Thomson, Tarih Öncesi Ege-2, s.33.

40. Thomson, İlk Filozoflar, s.89.

41. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.69'da şöyle demektedir: "Mülklerin yöneticileri olarak rahiplerin kıskanç bir efendiye ve sürekli bir lonca içinde bulundukları meslektaşlarına görev dönemlerinin hesabını vermeleri gerekir. Böylece bu rahipler, gelirleri ve harcamaları yazılı işaretlerle kaydetmek için tüm meslektaşları ve ardılları tarafından anlaşılabilecek, ortak bir kayıt sistemi üzerinde uyuştular ve yazıyı icat ettiler." Ayrıca Tarihte Neler Oldu, s.75'te ilk okulların da rahiplere okuma yazma öğretmek için açılmış olduğu belirtilir.

42. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.17'de devlet ve hukukun sonuç olarak, sınıfsal çatışmayı egemenden yana kayırdığını belirtirler.

nakları bulunmaktadır. Daha dışarda zanaatkârların atelyeleri ve en dışarda da çiftçilerin evleri ve tarlalar vardır.[43] Böylece en merkezde siyasi mekanizmanın en yukarısındakiler ve en dışarda da doğrudan maddi üretimi gerçekleştirenler yerleşmiş durumdadır. Kent yapısı bu haliyle, toplumun siyasi yapısının mimariye ve şehir planlamasına yansımasıdır. Kent çevresine inşa edilmiş olan güçlü savunma duvarı ile bu yansıyış tamamlanmış olmaktadır.[44] Duvar kentin bütünselliği içinde üretim-bölüşüm-tüketim sarmalı içine giren artıürünün, diğer devletlere karşı korunması işlevini yerine getirmektedir. Kimi çiftçilerin evleri ile tarlaların büyük kısmı, kenti çevreleyen duvarın dışında kalabilmektedir.

Her kentin yakınında, ona bağlı daha küçük yerleşim yerleri, köyler bulunmaktadır. Köylerde yalnızca tarımsal üretim gerçekleştirilmekte, zanaatlar ve ticaretin merkezini ise kent oluşturmaktadır. Gerek ticari gerekse askeri mekanizmalarla çevre köyler kentin sınıfsal işleyişi içerisine çekilmektedir.[45] Böylece toplumsal örgütlenme, iktisadi ve siyasal düzlemlerde merkezileşmektedir.

Kent merkezindeki tapınak artıürünün toplandığı ve hesaplarının yapıldığı yerdir.[46] Tapınak içinde artıürünü yönlendiren kral ve rahipler yaşamaktadır. Tapınaklar Sümer'de, aynı zamanda, artıürünün birikiminin ve artıürüne el koyuşun, yani merkezi yönetimin simgesidirler. Aynı işlevi Mısır'da anıt mezarlar görmektedirler.[47] Tapınaklar ve anıt mezarlar kralın dünyadaki gücünün simgesel ifadesi olmaktadır. Savaşta yenen taraf yenilenin tapınağını yağma edip yıkacak ve kendi ölümsüz gücünün göstergesi olarak da kendi tapınağını inşa edecektir.[48] Krallığın gücü arttıkça, bu yapıların hacimleri de artacaktır. Ancak ne büyüklükte olurlarsa olsunlar tapınaklar ve anıt mezarlar, toplumsal gönencin göstergesi durumuna gelmişlerdir. Tüm toplumsal gönenç ve ekonomi tapınak mülki-

43. Teber, aynı eser, s.275.

44. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.25, Teber, aynı eser, s.275.

45. Thomson, İlk Filozoflar, s.88'de emek gücünün örgütlenmesi ile kökende kabilesel olan ilkel köy topluluklarının, sulama ve havzasına ya da beslenme bölgesine çekildiğini yazar. Ayrıca bkz. Berktay, aynı eser, s.165.

46. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.106 ve Tarihte Neler Oldu, s.68.

47. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.84.

48. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.111.

yeti ile ölçülmeye başlanmıştır. Örneğin Lagaş Kent Devleti'nin 100.000 kişiyi barındırdığı dönemde, tüm topraklarının 2000-3000 km² olduğu, buna karşın, kent devleti içindeki 20 tapınaktan birisi olan tanrıça Baba tapınağının 68 km²'lik toprağının ve 1200 çalışan insanının bulunduğu bilinmektedir.[49] Bu, tapınakların kendi içlerinde bir ekonomik birim oluşturduklarını göstermektedir. Tapınak toprakları içerisinde, tam bir ekonomik faaliyet gerçekleştirilmektedir. Her türlü zanaatçılığı burada görebilmek mümkündür. Bu halleriyle tapınaklar, örnek birer üretim birimi, siyasal yönetimin örgütlendiği ve toplumsal bilincin formüle edildiği yerler olmuşlardır.

Kent devletleri içerisinde, kralın denetimindeki bu merkezi ve sınıflı yapının, aynı çizgi doğrultusunda ve giderek daha da ileri noktalara ulaştığı görülmektedir. Bu süreç, devlet içi ve devletler arası olmak üzere iki düzlemde gelişmiş ve her iki düzlem birbirini tamamlayıcı olmuştur.

Başlangıçta yalnızca savaşlar köle sağlamanın kaynağını oluştururken, giderek aynı toplumun kendisi de toplum içindeki egemen sınıf için bir köle kaynağı durumuna gelmiştir. Daha önceleri, mülkiyeti kendilerine ait olmasa da, belli bir toprak parçası üzerindeki kullanım hakkını elinde bulunduran ve geçimini o topraktan sağlayan köylü, ürününün büyük kısmına el konulması sonucu geçinebilmek, ertesi yıl tarlasını sürebilmek için faizcinin, tefecinin eline düşmüş ve giderek yoksullaşmıştır.[51] Yoksullaşma, kendi vücudundan başka satacak şeyinin kalmadığı noktaya geldiğinde de kölcleşmiştir.[52] Artık kölcleşenler, eskiden beri toplumsal artıürünün büyük kısmının sağlanmakta olduğu özgür köylülerdir. Köleli-

49. Teber, aynı eser, s.276.

50. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.70, Ertop-Yetkin, aynı eser, s.30.

51. Babil Devleti döneminde borçlanmanın artışıyla birlikte faiz oranlarının da arttığı bildirilmektedir. Yazılı metinlerden sağlanan bilgilere göre, gümüş üzerinden yapılan borçlanmalardan alınan faiz %20, tahıl ürünleri üzerinden yapılan borçlanmalardan alınan faiz oranları %33 dolaylarındadır (bkz. Teber, aynı eser, s.291).

52. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.99'da "Toplumun daha yoksul ya da daha zayıf üyeleri ve başka toplumların sürgünleri boğaz tokluğuna yaşam boyunca varlıklı kimselere hizmet ederlerdi" denilmektedir. Teber, aynı eser, s.279'da özgür köylülerin borçlanmalar sonucunda köle durumuna düştüklerinden söz eder.

ğin bu tipine "Borç Köleliği" denilmektedir.[53] Tutsakların köleleştirilmesi MÖ. 4000'lerde başlamışken, borçlanma yoluyla köleleşmelerin tarihi (örneğin Sümer Kent Devletleri'nde) MÖ.2400'lere rastlamaktadır. Mezopotamya'da kölelik, yönetici sınıfın tüm topraklara kendi adına el koyduğu ve tüm Mezopotamya'nın tek bir siyasi birlik içinde birleştirildiği Babil Dönemi'nde (Hammurabi zamanında) yaygınlaşmıştır. Mısır'da da özgür yurttaşların köleleşmesi MÖ. 2800-2400 arasındaki Eski Mısır İmparatorluğu Dönemi'nde olmuştur. Mısır için de bu dönem, Nil Vadisi'ndeki dağınık ve küçük toplulukların ilk kez geniş çaplı siyasi bir devlet yapısı içerisinde birleştikleri dönemdir. Kölelerin çoğunun sahibi tapınaklar ve yöneticilerdir. Siyasi ve iktisadi gücü elinde tutan egemen sınıf insanları, yoksullaşmış akrabalarını ve bağımlılaşmış özgür insanları çalıştırmışlardır.[54] Önceleri, herhangi bir nedenle köleleşen insanların doğup yaşadıkları kentlerde satılmaları yasakken, Babil Dönemi'nde bu yasak kaldırılmış ve borçlanma yoluyla köleleşen insanların kendi yurttaşlarına satılmaları yasallaştırılmıştır.[55]

Köylülerin borçlanması ve sonuçta da toprakları üzerindeki kullanım haklarından da vazgeçmek zorunda kalışları ile birlikte bu toprakların işlenmesi yetkisi de borç verenlerin eline geçmeye başlamıştır. Bunlar ise faizle para işletenlerdir. Doğrudan tarımla uğraşmadıklarından, ellerine geçirdikleri bu toprakları, artıürüne el koymakta olan yöneticileri-askerlere-rahiplere aktarmışlardır.[56] Böylece toprak üzerindeki mülkiyet ilişkileri değişmiştir. Bazı özgür yurttaşların toprağın kullanım hakkını bile ellerinde tutamayışları sonucu, topluluk adına devletin sahibi olduğu topraklar yönetici sınıfın elinde özel mülkiyet olarak toplanmaya başlamıştır.[57] Zaten

53. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.109'da borç köleliğinden söz etmektedir. Borçlunun yalnızca topraklarını ipotek etmekle kalmayıp, çocuklarını, karısını, kendisini de rehin gösterdiğini ve MÖ. 2300'lerden başlayarak borç köleliğinin hukuken de kabul edildiğini belirtir.

54. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.95-97, 117, 139, 144'te borç köleliğinin gelişimi izlenmektedir.

55. Teber, aynı eser, s.292.

56. Teber, aynı eser, s.276'da hemen bütün ekilebilir toprakların, hayvan sürülerinin ve ticaretin büyük kısmının tapınakların ve sarayların denetimine geçtiğini yazar.

57. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.25'te daha Sümer'deki ilk hanedanlar döneminde, kralın bütün toprakların yönetimini eline geçirdiğinden söz ederler.

artık devleti temsil edenler de bu sınıflardır. Dolayısıyla, sınıflaşma yönündeki süreç, toprak mülkiyeti düzleminde de kendisini gerçekleştirmiş olmaktadır. Devletin sahipleri devletin topraklarını kendi özel mülklerine geçirmektedirler. Bir yandan giderek köleleşmekte olan yurttaşlar mülksüzleşmekte, bir yandan da özel mülkiyet gelişmekte ve yönetenlerin elinde toplanmaktadır. Bu açıdan yöneten sınıf içinde de çelişkiler bulunmaktadır. Özel mülkiyetin, siyasi hiyerarşik konumla paralellik göstermiş olduğu anlaşılmaktadır.

Özel mülkiyet, Mezopotamya'da MÖ.3000'lerde 3. Ur Hanedanlığı döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır. Babil'de ise krallığın denetimi altında olmak üzere, özel mülkiyet ilişkileri iyice gelişmiştir. Krallık tüm toprakların içinde ancak bir kısmına kendi mülkü olarak el koyarken, kalanlarını krallık görevlilerine, yüksek düzeydeki memurlarına dağıtmıştır. Karşılığında da onlara asker ya da memur yetiştirme zorunluluğu koymuştur. Örneğin Hammurabi zamanında 2 hufe toprağı olanların 3 asker, 4 hufe toprağı olanların 1 subay, 8 hufe toprağı olanların ise 2 yüksek memur beslemeleri yasallaştırılmıştır. Toprakların önemli kısmını kendi özel mülklerine geçirenlerin, bu toprakların bir kısmını küçük parçalar halinde özgür yurttaşlara kiraladıkları da görülmüştür.[58] Mısır'da da ilk yerleşik tarıma geçilişinden başlayarak özel mülkiyet ilişkilerinin yaşamaya başladığı anlaşılmaktadır. Klan düzeni artık çökmüş, küçük ve büyük ailelerden oluşan ve su kullanımı temelinde yükselen komşuluk toplulukları türemiştir. Daha sonraki eski imparatorluk döneminde ise özel mülkiyetin daha da geliştiği görülmektedir. Kralın ve büyük devlet görevlilerinin topraklarında yalnızca köleler değil, aynı zamanda "Mertu" denilen özgür insanlar da çalıştırılmışlardır. MÖ. 2000'lere denk gelen Orta İmparatorluk Mısır'ında ise özel mülkiyete dayalı toplumsal çelişkiler daha da artmıştır. Fayum'daki bir kentte yapılan kazılar zanaatçıların, köylülerin oturduğu kerpiçten yapılma ufak evlerin yanında, yüksek devlet görevlilerinin yaşadıkları 50-70 odalı büyük evleri ortaya çıkarmıştır.[59]

58. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.103, 111, 112. Teber, aynı eser, s.298. Özel Mülkiyetin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan bir olgu, bu dönemde görülmeye başlayan mühürlerdir. Bunlar kişileri özel olarak ilgilendiren hukuki işlerde kullanılmışlardır.

59. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.139, 145, 158, 159.

Toprak mülkiyetinde özelleşme eğilimleri gelişirken, hem Mezopotamya hem de Mısır için merkezi devlet organizasyonunu koşullayan sulama gereksinimi, Mezopotamya'da yine devlet eliyle örgütlenmeye devam etmiştir. Su kanallarının açılmasını, korunmasını, onarılmasını devlet üstlenmiştir. Devletin bu işlevi tarımsal üretimin temelini oluşturmuştur.[60]

Bir kez klan ilişkileri yıkılıp sınıflar oluştuğunda, sürecin sınıflar arası çelişkilerin keskinleşmesi yönünde geliştiği görülmektedir. Kral, rahipler, yüksek dereceden subaylar ve diğer devlet görevlileri, en önemli zenginlik kaynağı olan toprağı, giderek daha büyük ölçülerde ele geçirirlerken, doğrudan tarımsal üretimi gerçekleştiren köylülerin durumu kötüleşmiştir.[61] Mülksüzleşme ve köleleşme onların yazgısı olmuştur. Kral ise herşeyin sahibi ve yaratıcısıdır. Devlet ilk andan itibaren askeri bir niteliğe bürünmek zorunda kalmıştır. Askeri zor, toplum içinde derinleşen çelişkilerin baskılanması için kullanılmıştır. Ayrıca birbirine komşu devletlerin kendi aralarındaki ilişkiler de askeri nitelikler göstermiştir.

MÖ. 3000'lerde Mezopotamya'da 15-20 kent devleti bulunduğu ve her birisinin siyasi açıdan birbirinden bağımsız olduğu bilinmektedir. Bu şehirler hemen hemen sürekli olarak birbirleriyle savaş durumunda olmuşlardır.[62] Mezopotamya'daki tüm kent devletlerini içine alan siyasi-askeri bütünlük Akad Kent Devleti'nin yönetimi altında ve kral Sargon zamanında (MÖ. 2340-2284) gerçekleşmiştir. Yine insanlık tarihindeki ilk profesyonel ve krala bağlı ordunun tarihi de bu döneme rastlamaktadır. Bu, dönemin en gelişkin silahlarıyla donatılmış 5400 kişilik bir ordudur. Aynı çağda Akad siyasi organizasyonunun güneyde Basra Körfezi'nden, kuzeyde Akdeniz'e kadar uzandığı ve Sargon'a "dünyanın dört köşesinin kralı" dendiği bilinmektedir.[63] Bundan sonraki kısa bir dağınıklık döneminden sonra 3. Ur Hanedanlığı ve MÖ. 2000'lerde Babil Devleti ile daha merkezi bir devlet yapısı ortaya çıkmış ve sınıflar arası çelişkiler de keskinleşmiştir.

60. Teber, aynı eser, s.298.

61. Childe, Mezopotamya'da Lagaş Kent Devleti döneminde, bir köylünün 3.5-11 dönümlük toprağa sahip olmasına karşın, yüksek bir tapınak memurunun elinde 156 dönümlük toprak bulunduğu bilgisini aktarmaktadır.

62. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.111 ve Tarihte Neler Oldu, s.72-73.

63. Teber, aynı eser, s.283-284, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.101.

Bu merkezi yapı, beraberinde, tüm kentlerce ortak olarak benimsenen ölçü birimlerini, ortak hukuki mevzuatı, takvimi de getirmiştir. İlk kez Akad zamanında tüm ülke için geçerli olan uzunluk, ağırlık, değer birimleri oluşturulmuştur. Tarihteki ilk yazılı yasalar Mezopotamya'daki Lagaş kent devletinin kralı Urutaginas'a ait olmakla birlikte, tüm Mezopotamya için geçerli olanları Babil kralı Hammurabi tarafından yazılmıştır.[64]

Bu süreçle ilintili olarak Mezopotamya'da yönetim yapısının da değişiklikler gösterdiği izlenmektedir. Sümer kent devletlerindeki krallara Patesi (Ensi) ya da Lugal (Bey) denilmekteydi. Patesi genellikle soylu bir aileden gelmekte yerine de çoğu kez kendi oğulları geçmekteydi. Kralın yanında iki ayrı meclis vardı. Bunlardan en geniş kapsamlısını çiftçi-köylü, zanaatkâr, savaşçı ve balıkçıların temsilcilerinin katıldığı bir kurul oluşturmaktaydı. Bunun yanında bir de kral ve rahiplerin yakınlarından oluşan ikinci bir kurul bulunmaktaydı. Bu kurullarla kralın yetkileri sınırlandırılmış ve önemli kararların alınması sürecinde kralla birlikte iki kurulun etkin olması amaçlanmıştır.[65] Bu demokratik nitelikli işleyişi eski kabile örgütlenmesinin bir kalıntısı olarak görmek de mümkündür. Nitekim sınıflı toplum yapısının gelişmesi ve devletin merkezi ve daha geniş bir bölgeyi kapsayan organizasyonunun gerçekleşmesi ile birlikte, kral tek siyasi yetke durumuna gelmiştir. Siyasi-askeri birliğin bütün Mezopotamya'yı kapsadığı dönemde eski kent devletleri birer il olarak merkeze bağlanmışlardır. Merkez, o gün için egemen olan kent devletidir. Bağlı olan illere yönetici olarak bir vali atanmıştır. Böylece kent devletleri döneminde "hükümdar" anlamına gelmekte olan Ensi kelimesi, Ur kentinin merkezi olduğu 3. Ur Hanedanlığı döneminde yalnızca "Vali" anlamını dile getirmeye başlamıştır.[66]

Mısır'da da, daha hızlı olmak üzere, tüm bölgeyi kapsayan merkezi bir devlet yapısına doğru gelişim olmuştur. Bu gelişimin üç aşamada gerçekleştiği bildirilmektedir. Birbirinden kopuk, bağımsız ilk yerleşim yerlerinin ortaya çıkışı, Yukarı ve Aşağı olmak üzere iki krallığın oluşması

64. Teber, aynı eser, s.280, 306, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.114 ve Diakov-Kovalev, aynı eser, s.109.

65. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.25, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.98, Teber, aynı eser, s.277.

66. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.27.

ve bunların MÖ. 4000'lerin başlarında tek bir krallık altında birleşmeleri.[67] Burada ilk aşamadaki toplumsal birimlere "Nom" adı verilmektedir. Bu kavram belli bir sulama havzası üzerine yerleşmiş olan toprak birliklerini dile getirmektedir. Nil vadisi tarımsal üretim için henüz tam olarak düzenlenmediğinden birbirinden kopuk ve kabile tipi örgütlenmenin nüvelerini de içermektedirler.[68]

Mezopotamya ve Mısır'daki ilk sınıflı toplumlarda uzmanlaşmanın arttığı da izlenmektedir. Kafa ve kol emeklerinin ayrılması da bu döneme denk gelmektedir. Artık düşünce ve bilimi üretenler doğrudan maddi üretimi yapanlar değil, ancak, maddi üretimin dışında istihdam edilmiş ve bu türden bir uğraştan geçimlerini sağlamakta olan kişilerdir. Bu ortamın düşünce ve bilimin gelişimi üzerinde son derece ivmelendirici bir etkisi olmuştur. Ancak bunun kadar önemli bir diğer nokta, artık, kafa emeğinin egemen sınıfların denetimine girmiş olmasıdır. Toplumun sınıflaşmaya gidişiyle birlikte işbölümünün artışı, ortaya çıkan yeni uzmanlıkların da bu toplumsal yapıya uygun biçimlenişini koşullamıştır.

Daha önce, yazının, tapınakların gelir ve gider kayıtlarının tutulması ve bu kayıtların gelecek dönemlere de devredilmesi işlevini yerine getirmek üzere geliştirilmiş olduğundan ve ilk örgün eğitimin de yine aynı amaçla kurumlaştırıldığından söz etmiştik. Benzer şekilde, gelişen ticaret, ağırlık ve uzunluk ölçülerinin standartlaştırılmasını, ortak birimlerin kullanılmasını gerektirmiştir. Bir Sümer tapınağının ya da Mısır piramidinin yapımı sırasında, her işçinin kendi karışını ya da kol uzunluğunu ölçü birimi olarak kullanması mümkün olamazdı. Yine köylüden toplanan vergilerde tahıl miktarını ölçmek için ayrı kapların kullanılması da olanaksızdı. Ülkenin her yerinden, bütün köylü ailelerinden aynı oranda tahıl vergisi toplanmalıydı. Yoksa vergiyi zaten kabullenmiş köylülerden eşitsiz miktarda tahıl toplandığı yolunda itirazlar yükselebilirdi. Aralarında çeşitli ürünlerin değiş tokuşunu yapan tacirler ve mal sahipleri de her seferinde acaba aldatıldım mı ikircimini yaşamamalıydılar. Aynı koşullar aritmetik ve geometriyi de oluşturmuştur. Sümer yazıcıları için sayıların tek başlarına hiçbir anlamı yoktu. Onlar için (ve aslında sistem i-

67. Thomson, İlk Filozoflar, s.90.

68. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.139.

çin) önemli olan, tarlaların ekilmesi için ne kadar tohum atılması, bir tapınak duvarı için ne kadar kerpiç kullanılması ve işi belli bir zamanda bitirebilmek için ne kadar işçi çalıştırılması gerektiğinin bilinmesi idi. Alan birimleri belli bir miktar tahıl kütlesini dile getirmekteydi. Hacim için kullanılan sözcük ise harfi harfine "toprak kütlesi" anlamına gelmekteydi. Tarımda sulamanın zamanında yapılabilmesi, taşkın zamanlarının tam olarak saptanması ve önceden gerekli önlemlerin alınabilmesi ve tarlaların mevsiminde sürülüp ekilebilmesi için ay ve güneşin yıllık hareketlerinin düzenli olarak izlenmesi gerekmiştir. Böylece de gökbilimi gelişmiştir. Bunun da tapınaklarda rahiplerce geliştirildiği bilinmektedir.[69]

Üretimin gelişimi daha gelişkin üretimi karşılık gelen bir bilimsel yapıyı da koşullamıştır. Artık doğal düzenliliklerin farkına varılmakta, bu düzenlilikler genellenerek yasalaştırılmakta ve sonuçları üretimde kullanılmaktadır. Üretimin gereksinimlerinin farkına varılmasıyla doğal ve toplumsal süreçler bu yönden izlenmekte, incelenmektedir. Üretimden kaynaklanan gereksinimler sonucu, bu gereksinimleri doyuracak gelişmeler de olmaktadır. Böylece doğa daha fazla oranda insanın emek nesnesi durumuna gelmekte, yeni yeni gereksinimler ortaya çıkmakta, bunlar da yeni zihinsel çalışmaları koşullamaktadır. Bu, tamamen kültürel bir süreçtir. Ancak sürecin yalnızca bu biçimde gerçekleşmediği de açıktır. Üretimin gelişimi artıürünü ve ona el koyan sınıfları da yaratmıştır. Artıürüne el koyan sınıf, toplumsal zenginlikleri ve dolayısıyla da askeri-siyasal otoriteyi denetler duruma gelmekte-yöneten olmaktadır. Yönetim, üretenlerden artıürünün toplanması ve istenilen kanallara aktarılması işlevini yürüten askeri-siyasal kurumlaşmadır. Artıürünün istenilen kanallara aktarılması çabası, onun (istenildiği gibi tüketilmesi amacıyla) artırılması çabasını da içermektedir. Böylece üretimin düzenlenmesi, tekniklerin geliştirilmesi de gerekmektedir. Sonuçta siyasi iktidar, toplumsal üretimin üzerinde tam bir otorite kurmakta, üretimin artırılabilmesi için bütün matematikçilerini, astronomlarını, mimarlarını ve köylüleri daha uzun süreli ve ritmik çalıştırabilmek için askerlerini, ihtilafları kendi çıkarına çözecek hukukçularını seferber etmektedir. Aynı

69. Bilimin ilk sınıflı toplumlardaki gelişimi için Childe, Tarihte Neler Oldu, s.75-79 ve Kendini Yaratan İnsan, s.130-157'ye bakmak gerekir. Ayrıca bkz. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.131.

askerler üretenlerin kendi öz mallarına el konulması aşamasında da devreye girmektedirler. Burada bilim ve zor aynı hedefe yönelik olarak birlikte hareket etmektedirler. Bilimsel-kültürel organizasyonlar siyasi yönetim yapısı içerisinde gerçekleşmektedir. Sözü edilen "içindelik" yalnızca basit ve yüzeysel anlamda siyasetin yanında bilimin de bulunduğu anlamını taşımaz. Bunun ötesinde, bilim, doğal ve toplumsal dinamiklerin her türlü sırlarını yönetenlere sunmak yoluyla, sınıflı toplum yapısını bütünüyle yeniden üretmek, onu daha üst seviyeden yeniden gerçekleştirmek işlevini de görmektedir.

Üretimin gelişmesi toplumsal zenginlikleri artırmış, ancak bunu yaparken de toplumun içine sınıfsal çelişkiler sokmuştur. En zengininden en fakirine kadar herkes, belki de, klan toplumunun kandan, kolektif ilişkilerini yaşayan bireylerine göre daha çok tüketmekte ve daha uzun yaşamaktadırlar. Ancak artık herkes aynı olanakları paylaşmamakta, aynı duyguları, aynı hevesleri tatmamakta ve aynı çıkarların peşinde koşmamaktadır. Her sınıf için sorunlar ve bunların çözümleri farklıdır. İşte bu ortamda kafa emeği de artık yöneten sınıfların, üretenlerinkiyle çelişen çıkarlarını üretmektedir.

Öte yandan bilimsel üretimin egemen sınıfın denetimine girmesi aynı zamanda bir çelişki de yaratmıştır. Artık bilimin asıl amacı üretimin sonuçlarını her geçen gün biraz daha artırmak ve bunun bütün toplum bireyleri arasındaki dengeli dağılımını sağlamak değildir. Amaç, toplumsal artıürünün, ona el koyan sınıfın lüks tüketimini doyuracak kadar gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla üretimin tek motivatörü bu sınıfın tüketici eğilimleri ve düzenin bekaasıdır. Nicel miktarı belirli ve sınırlı olan bu tüketim kapasitesinin doyurulduğu düzeyde daha fazla artıürüne ve bu artıürünü sağlayacak üretim tekniklerinin geliştirilmesine de gerek kalmayacaktır.[70] Doğrudan üretimin içinde olan kitleler ise en başından kafa emeğinin dışında tutulduklarından, bu noktada artık onlardan da pratiği geliştirici zihinsel faaliyetler beklenemez. Dolayısıyla bilginin kullanılması ve üretilmesindeki profesyonelleşme, bilim üretiminin önüne toplumsal yapıyla bütünleşmiş bazı engelleri çıkarmış olur. Profesyonel bilim üretimi, ilk sınıflı toplum koşullarında, bilim üretiminin önüne sınıfsal engeller koyar.

70. Bunun hipotetik bir yaklaşım düzeyinde kalmadığı ve yaşam içerisinde gerçekleşen bir süreç olduğu izlenmektedir. Kendini Yaratan İnsan, s.160'ta Childe bunun örneklerini vermektedir.

Kendi üretimci pratikleri içinde ortaya çıkan sorunlarını, yine kendileri amatörce ve kolektif eylem kalıplarında çözümlemeye çalışan kitleler, şimdi (bu profesyonel bilim çağında), bilimsel düşünceden büyük ölçüde uzaklaşmışlardır. Şüphesiz tarımsal ürünü elde etmek, hayvan yetiştirmek yine doğanın kendi yasalarını çözümlemeyi ve sonuçlarını emek nesneleri üzerinde uygulamayı gerektirmektedir. Ve bu süreç "bilmek" anlamında daha önceki üretim tarzlarındakilere göre çok daha üst seviyede işlemektedir. Burada farklı olan şey üretimin ve onun sonuçlarının üretenlere yabancılaşmış olmasıdır. Doğayısıyla tarlaları ekmek, hayvan sürülerini besleyerek çoğaltmak vb. ve bu faaliyetler sırasında bilimsel bilginin kullanılması (ki bu da bir faaliyettir) bunların hepsi birer angaryadır. Başkaları tarafından planlanmış ve kendilerine zorla uygulatılan, sonuçlarından da ancak karınlarını doyuracak kadar yararlanabildikleri angaryalar. Yaşam kendi denetimleri dışında ve her gün aynı işlerin tekdüze bir biçimde yinelenmekte olduğu bir sıradanlık içindedir. Üretim ve üretim sırasında işe yarayan bilgi, üretenler için, kendileriyle ilgisiz olgulardır. Günlük yaşam içerisinde her an çevresindeki sürecin gizli kalmış, ayırdedilememiş yasalarını soruşturan kafalar gitmiş, o çevreyle neredeyse hayvanca bütünleşmiş bir insan tipolojisi çıkmıştır ortaya. İşte bu Yabancılaşma'dır. Marx "emeğin yabancılaşması neye dayanır?" dedikten sonra şöyle devam etmektedir: "İlkin emeğin işçinin dışında olması, yani onun özüne ilişkin olmaması, demek ki, emeğinde işçinin kendisini olurlamayıp yadsıması, mutlu değil mutsuz duyması, özgür bir fizik ve entelektüel etkinlik göstermeyip bedenine ve tenine eziyet etmesi olgusuna. Sonuç olarak, işçi ancak çalışmanın dışında kendi kendinin yanında olma duygusuna sahiptir ve çalışmada kendisini kendi dışında duyar. Çalışmadığı zaman kendi evinde gibidir ve çalıştığı zaman da kendini kendi evinde duymaz. Öyleyse çalışması istemli değil, ama istemsizdir, zorlama çalışmadır. Öyleyse bir gereksinmenin karşılanması değil, ama sadece çalışma dışındaki gereksinmelerin bir karşılanma aracıdır. Emeğin yabancı niteliği, fizik ya da başka bir zorlama ortadan kalkar kalkmaz, çalışmadan veba gibi kaçma olgusunda açıkça görünür. Dışsal emek, insanın içinde kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme, bir onur kırılması çabasıdır."[71]

71. Marx, 1844 El Yazmaları, s.157.

Yabancılaşmayla insan zihni boşalmıştır. Bu boşluk doğayı ve toplumu yine onların kendi içindeki olgularıyla, neden-sonuç ilişkileri kurarak açıklamaya çalışan bilimsel nitelikli düşüncenin yokluğunun yarattığı boşluktur. Bilim dar bir kadronun elinde profesyonelleşip, egemen sınıfça kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya başladığı anda kitlelerin zihni boşalmaya başlamıştır. Onların harcı değildir artık bilimsel düşünce. Ve işte şimdi, boşalan zihinlerin yeniden ve başka bir şeyle doldurulması gerekmektedir. Bu da mitik, doğaüstü, metafizik kavramlardır. Bilimsel düşünceye el konulunca geriye doğaüstü bir anlayış kalmıştır. Bundan sonra bu zemini ve onun içerisinde bu yeni bilinç formasyonunun biçimlenişini incelemeye çalışacağız.

Kısaca toparlamak gerekirse, ilk sınıflı toplumlar, kabile örgütlenmesi içinde ortaya çıkan unsurları geliştirerek biçimlenmişlerdir. Bu unsurlar artıürüne el koyuş biçimleri olan savaş ve ticarettir. Sözü edilen gelişimin ilk kez gerçekleştiği yerler Mezopotamya ve Mısır'dır. Savaş ekonomisinin bu gelişimde çok önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Sürecin iki dinamiği bulunmaktadır: Bir yandan toplum içindeki sınıfsal yapı belirginleşmekte, bir yandan da aynı süreç daha geniş bir ölçekte işlemektedir. Böylece giderek askersel-merkezi bir nitelik alan ve daha geniş bölgeleri kapsayan-yayılan bir sömürgeci devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Devlet mekanizmasının en üstünde bulunan kişi kraldır. Kralın altında devletin tamamlayıcısı rahipler, askerler, hukukçular, bilimciler bulunmaktadır. Bu organizasyon, üretimi hem kültürel, hem de siyasi anlamda denetlemekte ve gerçekleşmesini sağlamaktadır.

B) UYGARLIK DÖNEMİNDE TOPLUMSAL BİLİNÇ FORMASYONU

Sınıflı toplum yapısı içerisinde kral tek otoritedir. Herkesin içinde yaşam bulduğu toplumun temsilcisidir. Her ne kadar sınıfsal ayrışmalar netleşiyor olsa da çelişkili yapının birliğini yansıtan kraldır.[72] Kralın kişiliğinde, toplum, diğer toplumlar karşısında kendi bütünsel varlığını ka-

72. Thomson, İlk Filozoflar, s.112'de kralın, ideolojik açıdan toplumun birlik ve eşitliği yanılsamasını cisimleştirdiğini belirtir.

nıtlamış olur. Öte yandan herşeyi denetleyen, yönlendiren, kurumlaşmış bir mekanizmanın, devletin başıdır. Devlet yalnızca daha fazla miktarda artıürün elde edilmesi yolunda kaba kuvvete dayalı zoru örgütleyerek, uygulanmasını sağlamakla kalmaz. Aynı zamanda, üretimin artırılması koşullarını da belirlemeye çalışır. Bu amaçla da bilimi örgütler. Böylece zoru dile getiren askerlik ve hukuk ile, kültürü dile getiren bilim (aritmetik, geometri, mimari, astronomi) aynı yapı içerisinde birlikte mevcutturlar ve birbirlerini bütünlerler. Bilim su taşkınlarının kontrol edilebilmesi için su kanallarının, bentlerin yapımını sağlar, taşkın zamanlarını güneş ve ayın gökyüzündeki hareketlerini izleyerek günügününe haber verir. Nehirlerin ne zaman taşarak çevresini sular altında bırakacağının bilinmesi ise tarım köylüsü için yaşamsaldır. Bundan haberdar olunmazsa bir anda herşey yerle bir olabilir, emekle elde edilen herşey yıkılabilir. Öte yandan bu denli önemli olayları düzenleyen bilim sonuç olarak devletin elindedir. Üstelik kral bu kadarla da kalmaz. Aynı zamanda kıtlık durumlarında, ertesi tarım mevsiminin başlangıcına kadar olan süre içerisinde, güç koşullara dayanabilmeleri için, zamanında doldurmuş olduğu depolarından, köylülere tahıl yardımı da yapar. Dolayısıyla üretenler için yaşamı organize eden, (ve giderek) yaratan kraldır.

Böylece kralın toplumsal yapı içinde iki türlü farklı işlevi bulunmaktadır. Bir yandan üretim ilişkileri içerisinde ayrı bir sınıfsal kategorinin baş temsilcisi durumundadır. Bu nedenle maddi üretimin her anını yönlendirmektedir. Bir yandan da ve bir öncekiyle birlikte, üstyapının yönlendiricisi durumundadır. Diğer insanların sıradan özelliklerinin yanında dünyayı yönetmek ve hattâ yaratmak gibi doğaüstü güce de sahiptir. Anlaşılamazlık, dokunulamazlıkla donanmıştır. Böylece kral tanrıdır ya da tanrı kraldır.[73] Artık din doğmuştur.

Burada şamanist bilinçteki ay, güneş gibi doğal somut varlıklardaki doğaüstü nitelikli kutsallıkların, bu kez toplumsal somut bir varlığa, krala kaydığı izlenmektedir. Örneğin Mısır'da bu süreç açık olarak gözlenebilmektedir. Nil Vadisi'nde, taşkından sonra, suların çekilmesiyle ortaya çıkan en yüksek tepe aynı zamanda ilk kez yerleşim olanağı buluna-

73. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.112'de "Toplum artık toplu iradesini, toplu umut ve korkularını, bu yapay kişide birleştirmiştir. Ülkenin sahibi, tanrısı ortaya çıkmıştır" der.

bilen yerdir. Bu nedenle de burasının dünyanın yaradılışını temsil ettiğine inanılmıştır. Buranın yaratıcısı ise çamurlu toprağı kurutan güneştir. Dolayısıyla güneş tanrıdır. Daha sonraları MÖ. 3000'lerde bütün Mısır'ın tek bir imparatorluk yönetiminde birleşmesini takiben kral, güneş tanrı ile özdeşleşmiştir. Bundan böyle, her yıl yinelenen taç giyme törenlerinde, kralın dünyanın dört bir yanının yaratıcısı olduğu inancı ritüel olarak canlandırılmıştır.[74] Emek verimliliğinin artışı ve üretim araçlarının gelişimi sürecinde insanın kutsallaştırılması olağan karşılanmalıdır. Büyük sulama tarımı ile birlikte, o gün için insanın çalışma konusu kapsamına girmiş, dolayısıyla da insan tarafından tanımlanabilmiş doğaya egemen olunmuştur. Toplum dışında kendi başına gerçekleşen ve Mezopotamya ile Mısır'ın delicesine akıp giden ırmaklarının somut varlıklarında cisimleşen doğal yasaların derinlerine inilebilmiştir. Artık insan güçlüdür. Gelecekte aç kalmak gibi bir sıkıntı kalmamıştır. Dolayısıyla, kutsallaştırılan insanın kral olması da olağandır.

Mezopotamya'daki en eski şehir yöneticileri kendilerini İshakku yani "tanrının topraklarını işleyen kiracı-çiftçi" diye tanımlamışlardır. Ve daha ender olarak Lugal yani kral sıfatını kullanmışlardır. Tanrı adına toprakları yöneten, onları kendi kullarına dağıtan kraldır. Dolayısıyla kral, tanrı ile büyüsel bir özdeşlik içindedir.[75] Şehir devletleri tanrı adına kral tarafından yönetilmektedirler. Böylece her kent bir tanrı evi olmakta, tanrı ile kralın özdeşliği kentin merkezindeki tapınakta yansımaktadır.[76]

Mısır'da da kral tanrısal bir güçle donanmıştır. Bu sürecin Mısır'ın siyasal açıdan bütünleşmesi ve yetkenin merkezileşmesi sürecinde ilerlediği ve 5. Hanedan döneminde kralın "güneşin çocuğu" sıfatını kazanarak bu tanrısal güçle özdeşleştiği bildirilmektedir. Hattâ Mısır krallarında yöneticilik işlevi "tanrı Oğul"luk işlevinin de gerisinde kalmış ve kral "tan-

74. Thomson, İlk Filozoflar, s.93, Parkinson, aynı eser, s.31'de yöneticinin güneş-tanrı ile özdeşleşmesi olgusunun bütün eski monarşilerde olduğunu belirtir.

75. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.112, Tarihte Neler Oldu, s.73'te İshakku'nun sihirsel kaynaklı otoritesinin, hiç değilse savaşta önderlik yoluyla elde edilmiş dünyevi güç ile desteklenmiş olduğunu belirtir. Ayrıca Teber, aynı eser, s.276'da eski doğu sınıflı toplumlarında din ile devlet işlerinin çok kesin bir biçimde birlikte algılandıklarından ve toprağın tanrı adına devletin mülkü sayıldığından söz eder.

76. Thomson, Tarih Öncesi Ege-1, s.30 ve İlk Filozoflar, s.98.

rının oğlu" diye tanımlanmıştır. Öte yandan Mısırlı Oziris'in yalnızca tanrı soyundan bir kral olmakla kalmayıp, doğrudan doğruya tanrı kabul edildiği de kaydedilmektedir. Mısır'da kralın yaptığı kanunlar tanrının kanunları olarak kabul edilmişler, kral sıradan insanlarla evlenemediğinden kendi kızkardeşleri ile evlendirilmiştir.[77] Bütün ülke kralın kişiliğinde somutlaşan tanrının malı sayılmıştır. Hem Mezopotamya'da hem de Mısır'da kral, halka, her yıl tekrarlanan törenlerde yeryüzünü yaratan, doğanın ve toplumun düzenini ayakta tutan bir tanrı olarak sunulmaktaydı. Örneğin Mısır'daki ayinlerden birisinde toprağın üzerine bir alan çizilir, kral da bu alanın üzerinden dört kez geçerdi. Daha sonra Aşağı ve Yukarı Mısır'ın beyaz taçlarını sırasıyla giyerek aynı eylemi iki kez gerçekleştirirdi. Böylece simgesel olarak, kralın siyasal ve tanrısal gücü dile getirilmiş olmakta ve kutsanmaktaydı.[78]

İnsan düşüncesinin evreni açıklamak için somut varlıkları tamamen aştığı ve düzenlemek, neden olmak, yaratmak işlevlerini egemen güç olan krala atfettiği bu dönem, aynı zamanda dinin de ortaya çıkışına işaret etmektedir. Düşünce artık tamamen doğaüstü güçlere yönelmiş, bu güçler doğal fenomenlerden tamamen soyutlanmışlardır. Doğaüstü güçlerin yeryüzü ile tek ilişkisi kralın varlığında somutlaşmaktadır. Kral ise aynen doğaüstü güçlerin doğa üzerindeki egemen durumu gibi toplum üzerinde egemendir. Ve kral doğaüstünün egemen niteliklerini donanmak yoluyla kendi somut iktisadi-siyasal egemenliğini pekiştirmektedir. Tanrı kavramının ulaşılamazlığı, anlaşılamazlığı, değiştirilemezliği kralla kitlelerin somut yaşamsal ilişkileri düzleminde her gün yeniden yaşanmakta ve kralın yönetimsel gücü devam ettiği sürece tanrısal krallığı bu sıfatları da yaşatılmış olmaktadır. Ve aslında yaşatılanlar, kralın gerçekten var olan sıfatlarıdır. Toplumun sınıflı yapıya ulaşması ile birlikte, yeryüzündeki düzen, somut-gerçek yaşantının işleyişi düşünceye de yansımakta ve toplum içerisindeki yasaklar, emirler, cezalar silsilesi düşünsel düzlemde de

77. Parkinson, aynı eser, s.31-38'de, ek olarak kralın bu denli tanrı ile özdeşleştirildiği tek yerin Mısır olduğunu yazar. Ayrıca bkz. Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.116 ve Diakov-Kovalev, aynı eser, s.149.

78. Thomson, İnsanın Özü, s.69, Tarih Öncesi Ege-1, s.30.

yaşamaktadır.[79] İşte bu Dinsel Bilinç'tir. Dinsel bilinç, o zamana kadar olana göre çok daha üst düzeyde bir soyutlama aşamasını, düşüncenin tam olarak somut gerçeklikten kopuşunu dile getirmektedir. Bu soyutlama, toplumsal hareket içerisinde yönetilenlerin üretenlerden soyutlanması ile çakışmakta ve kral kutsanmış olmaktadır.[80]

Dinin yaratıcısı toplumsal sınıflaşmadır. Daha ilkel toplumların komünal yaşantısı içerinde rastlanması olanaksız olan yalvarma, yakarma ilişkileri de ilk sınıflı toplumların yönetenleri ile üretenleri arasında yaşanmaya başlamıştır. Herşeyi elinde toplayana, güçlüye karşı direnmek ya da yalvarmak eylemleri bu döneme özgüdür. Dolayısıyla bu nesnel temelli ilişkiler dinsel bilinç formasyonu içine de yansımıştır.[81]

Din de kendisinden önceki bilinç formasyonları gibi dünyayı bilmenin, açıklamanın ve değiştirmenin yoludur.[82] Ancak, dinsel yaklaşım doğal ve toplumsal hareketin algılanmasında bir dizi yanılsamayı da içerir. Bunun nasıl gerçekleştiği Caudwell tarafından son derece güzel bir biçimde genellenmiştir: "Çok gelişmiş bir tarım uygarlığında piramidin tepesinde bir tanrı-kral meydana gelir ve bütün toplumsal gücü elinde toplar görünür. Kölenin kendisiyse tanrı-kralın elinde tuttuğu toplumsal emeğin gücüyle karşılaştırılırsa pek küçük görünür. Birlik halinde köle, çok büyük bir gücü, piramitleri kurma gücünü elinde tutmaktadır. Fakat bu güç, köleye kendi gücü gibi gelmez, o gücü yöneten tanrı-krala aitmiş gibi görünür. Bundan dolayı da köle kendi ortak gücü önünde küçülür, tanrı-kralı tanrılaştırır, tüm yönetici sınıfa kutsal gözüyle bakar. Bu kendine yabancılaşma, onu ortaya çıkarmış olan mülkün yabancılaşmasıdır ancak.

79. Şenel, aynı eser, s.222'de insanların, sınıflı uygar toplumun oluşmasından sonra, uygar toplumun doğaya egemen olma yolunda attığı adımların da etkisiyle, doğaya toplumsal düzenin bakış açısı ile bakacaklarını, toplumda yazgıları nasıl başka kimselerin, yöneticilerin ellerinde ise, doğada da ürünlerin ve her türlü canlının yazgısının yöneticiye benzer bir tanrının elinde olacağını düşüneceklerini yazar.

80. Godelier, aynı eser, s.177-183'te toplumun hiyerarşik yapı kazanması ve sınıflaşması sonucu, toplumun, yönetim mekanizması üzerindeki etkisini yitirdiğini ve böylece düşüncenin toplumsal güçlerin bağını, bir ideoloji biçiminde eline geçirdiğini ve böylece de dinsel düşüncenin, toplumun yönetenlerinin kişiliğinde beliren sosyal ilişkilerin tanrı aşması biçiminde ortaya çıktığını belirtir. Bu kralın tanrılaşmasıdır.

81. Şenel, aynı eser, s.222.

82. Godelier, aynı eser, s.178.

Kölenin duyduğu küçüklük duygusu yalnızca köleliğin değil, aynı zamanda köleliğin varolduğu ve büyük toplumsal gücü sağladığı bir aşamaya gelmiş olan toplumun gücünün belirtisidir. Bu güç, kölenin karşı kutbunda, Mısır'ın, Çin'in, Japonya'nın ve Sümer, Babil, Akad kent devletlerinin tanrı-krallarının görkemi ile dile gelir..."[83]

Görüldüğü gibi toplumsal üretken güç aslında kölelerdir. Ancak bu güç kendi siyasi örgütlenmesini yönetim mekanizmasına kendi gücü olarak yansıtamadığı ölçüde, toplumu değiştirmek yönünde tek tek bireyler olarak kalmakta ve kendi üretken gücün krala yansıtarak onun önünde küçülmektedir. Bu süreç üretimin meta karakteri kazanmasıyla da bütünleşmektedir. Özgür köylülerin ve kölelerin emek ürünleri askeri zor ve ticaret yoluyla kendi ellerinden çıkmakta ve tamamen kendi denetimleri dışında metaların dolaşım sürecine ve tüketime girmektedir. Tüm bu süreçleri denetleyen de yine güçlü devlet organizasyonudur. Üretimin her anının kendi iradesinden bağımsız olduğunu görmek, doğrudan maddi üretimin içindeki insanın kendisini bir hiç, otoriteyi ise herşey olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Bu sürecin, insanın doğaya egemen olmak ve artıürün elde etmek yoluyla kendi bireyselliğinin ayırdına varmasıyla birlikte gelişmiş olduğuna dikkat etmek gerekir. İnsan kendi gücünü görmüş, kendisini hem doğa, hem de toplum karşısında kendi yaratıcı gücü ile ayrı bir birey olarak tanımlarken, aynı zamanda, tüm diğer insanların aynı bireyselleşme süreci ile birlikte, bu gücün aslında birlikte bir güç olduğunu ve tekil anlamda çok da önemli olmadığını ve gücün siyasi otoritede toplandığı gerçeğini yaşamıştır. Böylece birlikte gücün netleştiği yer kral olmuştur.[84]

Bu haliyle din içerik ve orjininde dünyanın hayali bir algılanışıdır. Bu düşünce içerisindeki mitik ve dinsel ideallerin subjektif dünyası insandan ve onun düşüncesinden bağımsız olarak algılanırlar.[85] Böylece düşünce nesnel

83. Caudwell'in "Illusion and Reality"sinden aktaran Thomson, İlk Filozoflar, s.96.

84. Thomson, İlk Filozoflar, s.411 ve 415'te meta üretimi ile insanın ilk kez kendisini doğadan soyutlamayı başardığını belirtir. Böylece aynı zamanda, insan kendi ayrımına da varmıştır. Bu soyutlamalar düşüncedeki kategorilerin, kendilerini yaratmış olan toplumsal-tarihsel koşullardan bağımsız olarak, insana bağışlanmaz şeyler olduğu yanılsamasını da getirmiştir.

85. Godelier, aynı eser, s.178-179.

gerçeklik ile bağıntısını yitirir, ancak bir yandan da tek ve mutlak gerçekmiş durumuna gelir. Nasıl ki üretim ve yönetim üretenlerin demokratik katılım ve denetiminden kurtulmuştur, işte tam öyle, bilinç de doğanın içindeki pratiğin bilinci olmaktan çıkmış ve doğaüstü güçleri formüle eden, bu güçlerin kitleleri yönettiği yanılsamasını kitleleri empoze eden kendi başına bir güç durumuna gelmiştir. Marx sınıflı toplumun bilinci hakkında şunları yazmıştır: "İnsanlar şimdiye kadar, kendileri hakkında, ne oldukları ya da ne olmaları gerektiği hakkında her zaman yanlış fikirlere sahip olmuşlardır. İlişkilerini, tanrı hakkındaki, normal insan hakkındaki, vb. tasarımlarına uygun olarak düzenlemişlerdir. Onların beyinlerinin ürünü olan tasarımlar ulaştıkları yüksekliklerden insanları egemenlikleri altına alacak kadar yücelmişlerdir. Yaratıcılar kendi öz yaratıklarının önünde eğilmişlerdir.[86]

Düşüncenin, dinsel formasyon içinde kendi başına bir güç durumuna gelişi, gerçeklikte, toplumsal işbölümünün gelişimi ve profesyonel düşünce üretenlerin, dinsel bilinç formülatörlerinin ortaya çıkışıyla yaşanmıştır. Marx'a göre "İşbölümü ancak maddi ve entelektüel bir işbölümü meydana geldiği andan itibaren bilinç, mevcut pratiğin bilincinden başka bir şey olduğunu, gerçek bir şeyi temsil etmeksizin bir şeyi GERÇEK olarak temsil etiğini gerçekten SANABİLİR. Bu andan itibaren bilinç dünyadan kurtalma ve 'salt' teorinin, tanrı bilimin, felsefenin, ahlâkın vb. oluşmasına geçme durumundadır."[87]

Tarihteki ilk profesyonel 'Düşünceciler din adamları yani rahiplerdir.[88] Rahiplerin kralların ortaya çıkışıyla birlikte, devlet organizasyonu içinde örgütlendiklerini belirtmiştik. Rahiplerin tanrı evi olan tapınakların mali işyerini yürütmek dışında, herşeyin yaratıcısı olan tanrıyla ilişkilerin sürdürülmesinde ve dinsel düşüncenin üretilmesinde önemli işlevleri olmuştur. Din adamlarının, toplayıcı, avcı ve çoban toplumların sihirci ve şaman adamlarından farklı özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir. Buna göre, sihirciler ve şamanlar düşünce üreticisi olmaktan çok topluluğun üret-

86. Marx-Engels, Alman İdeolojisi, s.33.

87. Marx-Engels, Alman İdeolojisi, s.62.

88. Marx-Engels, Alman İdeolojisi, s.62'den yukarıya aldığımız paragrafına konulan dipnotta, maddi ve entelektüel işbölümünün oluşumunda ortaya çıkan ideologların ilk biçiminin DİN ADAMLARI olduğunu da eklerler.

tiği düşünceleri biçimlendirici, dile getirici ve kuşaktan kuşağa aktarıcı kişilerdir. Dolayısıyla dile getirdikleri düşünceler, yanlış-gerçeği tam anlamıyla karşılamayan düşünceler olabilirler, ama bilinçli ya da bilinçsiz olarak saptırılmış düşünceler olamazlar. Din adamları, öncelikle, maddi üretimin tamamen dışında kalan zaman uzmanlarıdır. Ek olarak da toplumsal düşünceyi yalnızca dile getirmekle kalmayıp, onu üreten, ortaya koyan, formüle eden kimselerdir. Bu formülasyonların toplumun sınıfsal yapısının (bu nesnel gerçekliğin) zihinsel düzlemdeki formülasyonu olacağı açıktır. Böylece rahiplerin yaptığı şey, mutlak güç, herşeyin tek yaratıcısı ve yok edicisi olan tanrı olgusunu ve onun şiddetinden kaçınmanın ve onun merhametine kavuşabilmenin yollarını bildirmektir. Bunlar aynı zamanda kralla ilişkinin de formülasyonu anlamına gelmektedir. Böylece rahip, sınıflı toplumun egemen-sömürülen, kral-köle biçimindeki işleyiş mekanizmalarını tüm toplum gözünde (ve üstelik kutsal bir biçimde) meşrulaştıracaktır. Sınıfsal çelişkiler bir inanç sistemi haline gelmektedir. Bu anlamda din ideolojik bir bilinç formasyonudur.[89] Sonuç olarak artık düşünce de, aynen siyasi mekanizma gibi, kitlelerin çıkarlarının tersine çalışmaktadır.

Sınıflı toplumun bilinci dindir. Din devlet mekanizması içinde bir kurum olarak ve onunla birlikte sınıfsal çelişkileri yatıştırıcı bir işleve de sahiptir.[90] Ceza korkusuyla kitleleri sindirmekte (ki bunu tanrı adına kral her an yapabilir), katıksız bir yüce güç inanışını empoze ederek onlara sabır ve tevekkül aşılamakta, işlenmemiş olan suçları için tövbekârlığı ve ibadeti

89. Şenel, aynı eser, s.223'te doğrudan geçim etkinliklerine katılmayan, toplumsal artıdan beslenen din adamlarının (düşünce uzmanlarının) türettiği dünya görüşünün, ister istemez, sınıfsal konumlarının yol açtığı bir ideolojik sapma içinde olacağını ve böylece ilkel toplumdaki "düşünsel yapı" yerine, uygar toplumun "ideolojik yapı"sının temellerinin atıldığını belirtir. Ayrıca Radin, The Primitive Religion, s.18-21'de ekonomik koşulların elverdiği her yerde papazlığın gelişeceğini ve bunun amacının ekonomik-sosyal realitelerin psikolojik bağlantılarını manipüle etmek ve yönlendirmek olduğunu dile getirerek, papazlığın geliştiği süreci merkezi otoritenin gelişimi ile ilişkilendirir.

90. Zubritski-Mitropolski-Kerov, aynı eser, s.68. Ayrıca Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.113'te devletin yararlarından birisinin de, tarım devriminin yarattığı "düşmanlıklar" nedeniyle "çıkar çelişkilerine düşen sınıfların boş ve anlamsız çatışmalar sonucu kendi kendilerine tüketmelerine engel olmak" olduğunu yazar.

öğreterek kısa yoldan günahlarından arındırmaktadır. Böylece hem korku hem inanç, hem de bir çıkış yolu göstermektedir. Yaşam hep böyledir. Birileri yönetecek, birileri de üretecektir. Sıradan insanın yapacağı ise kendisine söylenileni eksiksiz yerine getirmek ve bütün umut ve beklentilerini geleceğe, öbür dünyaya ertelemektir. Ödülü ise tanrının cenneti olacaktır. Herşeyi yaratan tanrıdır. Bu durumuyla dinsel bilinç tümdengelimcidir.[91] Doğa bir bütün olarak tanrısal bir düzenlilik içinde kavranmakta, ancak bütünü oluşturan parçaların kendi içlerindeki ve aralarındaki ilişkiler düşünülmemektedir. Düzenliliğin açıklanışı ve yaratıcısı ise tanrıdır. Bütünün içindeki olaylar neden-sonuç ilişkileri ile değil, tanrısal irade ile açıklanırlar. Bu ise inanana bir rahatlık ve huzur verir. Artık kaos bitmiştir. Neden bellidir. Aynı şey toplumsal düzen-sömürü düzeni için de geçerlidir. Emek verimliliğinin artışının getirdiği "dünyevi" olanaklardan yararlanamamanın (kral ve çevresi yararlanıyorken) nedeni açıktır artık. Böyle istenmiş böyle olmuştur. Öbür dünyada herşey değişecektir. Bunun için de sabretmek, inancı korumak gerekmektedir. "Din, başkaları için sürekli çalışmaları ile, yokluk ve yapayalnız bırakılmışlık ile taşıyabileceklerinden ağır sorumluluk yüklenmiş halk yığınlarının omuzlarını acımasızca çökerten ruhsal baskı araçlarından biridir... Sömürenlere karşı savaşımlarında sömürülenlerin güçsüzlüğü ölümden sonra daha iyi bir yaşam inancına kaçınılmaz olarak yol açar. Ömürleri boyunca didinip yokluk içinde yaşayanlara, bu dünyada iken boyun eğer olmak ve tanrısal bir ödül umuduyla avunmak dinle öğretilir. Başkalarının emeğiyle yaşayanlara ise dinle, bu dünyada iken iyiliksever olmak öğretilir. Böylece onlara bütün varlıklarını haklı çıkarmanın çok ucuz yolu sunulur ve cennette mutluluk için uygun bir fiyata biletler satılır. Din halk için afyondur. Din öyle bir ruhsal içkidir ki, kapital köleleri onda insanda düşüncelerini, insana az veya çok yakışan bir yaşama karşı isteklerini boğarlar."[92] Bu anlamda dinsel bilinç kadercidir. Kaderci anlayış olanı olduğu gibi kabul eder, değiştirmekle ilgilenmez, düşünmeyi ve değiştirmeyi, zaten düşünenlere bırakır. Bu profesyonelleşme ile tamamlanmış bir süreçtir. İşte bu noktada sınıfsal düzen kendisini sağla-

91. Şenel, aynı eser, s.223'te dinsel tümdengelimci düşüncede herşeyin tek bir nedene bağlandığını belirtir.

92. Lenin, Din Üstüne, s.7-8

ma almıştır. Askeri-siyasal zorun getirdiği otorite, tek tek bireylerin inançlarında kutsanmış olmaktadır. Kral ve devlet yalnızca bu ilahi düzenin koruyucularıdırlar.

İlk sınıflı toplumların dinsel düşüncesinde tanrı kavramının gelişimini izleyebilmek olasıdır. Bu gelişim, üretim ilişkilerinin gelişimine koşut olmuştur. Başlangıçta her kent devletinin ayrı birer tanrısı vardır. Ancak askeri-siyasi egemenliğin merkezileşmesi ile birlikte tanrılar arasında da hiyerarşik bir yapı oluşmuştur. Bu hiyerarşi yeryüzündeki şehir devletleri arasındaki hiyerarşiyi andırmaktadır. İktidarını bir başka şehir devletinin kralına kaptıran kral nasıl o şehrin kralının altında yer alıyorsa, kaybeden şehir tanrısı da kazananın tanrısına göre daha ikincil önemlilikte sayılmıştır. Örneğin Sümer'de 4. Ur Hanedanı döneminde tanrılar panteonunda baş tanrı Ur Kenti'nin baştanrısı Nana, Eski Babil döneminde ise Babil Kenti'nin baştanrısı Marduk idi. Babil, 3. Ur Hanedanlığı'nı izleyerek Mezopotamya'daki siyasal bütünleşmeyi kendi otoritesi altında toplayan kent devletiydi. Bu siyasi yetki devriyle birlikte dinsel-ideolojik yetkinin de devredildiği izlenmektedir.[93] Sümer yaradılış destanı Enuma Elis'in ilk biçimlerinden izlendiği kadarıyla, destanın kahramanı, önceleri, Nippur şehir devletinin baştanrısı olan Enlil'dir. Enlil'i Zu, Asakku, Emeşara adlı devlerle yaptığı savaşta, esir düşmesinden sonra kurtaran ise oğlu Ninuraş'tır. Böylece Enlil tüm dünyanın tanrısı iken Ninuraş (Ninurta) güneş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Babil döneminde ise Enuma Elis'in kahramanı Marduk olmuş ve bütün roller Enlil ve oğlundan alınarak Marduk ile babası Enki'ye yüklenmiştir. Ninuraş'ın babasını kurtarmak için fırtına kuşu Zu ile yaptığı savaş, Marduk'un tanrıça Tiyamet ile mücadelesinin ön örneğidir.[94] Bu örneklerin hepsinde siyasal iktidarı izleyerek, dinsel önderliğin de el değiştirdiği görülmektedir. Mısır'da da aynı süreç izlenmiştir. Tarımsal toplulukların ilk yerleştikleri ve birbirleriyle savaşmakta oldukları dönemde de her nomun kendi tanrısı vardı. Ancak bunların içinde en büyük ve siyasal yetkisi en fazla olan nomunki ulusal nitelikte olabilmekteydi.[95]

93. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.35, Teber, aynı eser, s.296, Diakov-Kovalev, aynı eser, s.124, Şenel, aynı eser, s.257.

94. Günaltay, aynı eser, s.456-459.

95. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.177, Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.115.

Şehir devletlerinin (askeri ve siyasal sömürüye dayalı) bir birlik içerisinde bütünleşmeleri sonucu oluşan tanrılar panteonu aynı zamanda ataerkil bir düzen içerisinde düşünülmüştür. Örneğin Lagaş devletinde baştanrı Ningursu, karısı Bau, yedi kızı ve oğulları ve hizmetindeki öteki tanrılarla birlikte yaşardı. Oğullarından birisi; İpalimma sarayın kapı sorumlusuydu. Öteki oğlu Dunşagana kilerci ve sofracı başıydı. Yemeklerin ve içkilerin hazırlanmasını, bira yapımevini, hayvansal ürünlerin satın alınmasını denetlerdi. Baştanrının silahların yapımından sorumlu olan ve savaşta onları taşıyan iki silahtarı vardı. Şaganşabar özel hizmetkârı, Urizi oda hizmetkârıydı. Ensignun, baştanrının arabasına ve hayvanlarına, Enlulim tapınağın keçi sürüsüne bakardı. Sarayın dışında ekin ve ürünün kaldırılması işlerini yürüten, kanallara su sağlayan ise Gişbare'ydi.[96]

Toplum içindeki sınıfsal çelişkilerin artışıyla birlikte insanlarla tanrıların ilişkileri de değişmiştir. Sınıf çelişkilerinin daha yeni oluşmakta olduğu dönemlerde, tanrılarla insanlar arasında kesin bir ayrımlaşma ve uzlaşılmazlık yok gibidir. Bu durum, kabile reisi ile diğer kabile üyeleri arasındaki, daha sonraki dönemlere göre varolan, daha sıcak ilişkileri anımsatmaktadır. Sınıfsal ayrımlaşmayla birlikte, tanrıların, insanları yoktan var etmek gücüne ulaştıkları ve insanları kendi hizmetçileri gibi yaratmış oldukları inancının yerleştiği görülmektedir.[97] Bu konuda A.Şenel şöyle bir mitik öykü aktarmaktadır: "Çok eski zamanlarda tanrılar geçimlerini sağlamak için orak, kazma kullanmak, ekip biçmek, kanal açmak, yani çalışmak zorunda imişler. Ancak çalışmaktan pek hoşlanmazlarmış. Örneğin bilge tanrı Enki yatıp uyur, hiç çalışmazmış. Öteki tanrılar bu durumdan şikayetçi olmuşlar. Bunun üzerine Enki, anası su derinlikleri tanrıçası Nammu'nun derinliklerinden çamuru doğurup su yüzüne çıkarmasında kendisine yer (toprak) tanrıçası Ninmah yardım eder. Böylece suların üzerindeki çamur ve ondan da insanlar biçimlendirilir. Son-

96. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.34. Burada, tanrı kavramının oluşturulmasındaki somutluğa ve insansı niteliklerin kullanılmasına dikkat etmek gerekir. Tanrılar aynen insanlar gibi düşünülmüşlerdir. İlk sınıflı toplumların dinsel düşüncesindeki bu özellik "Antropomorfizm" olarak tanımlanmaktadır (bkz. Şenel, aynı eser, s.249).

97. MÖ. 2000'lere denk gelen Babil Devleti zamanında yapılmış olan Sümer Yaradılış Destanı Enuma Elis'te tanrıların insanları, kendilerine tapınaklar yapmaları, kurban kesmeleri, ziyafetler vermeleri amacıyla yarattıkları yazılıdır (bkz. Günaltay, aynı eser, s.452-457).

ra Enki ile Ninmah birbirleriyle balçıktan çeşitli tipte insanlar (sınıflar) yaratma yarışına girerler. Elbet bundan sonra çeşitli işlerde tanrılar yerine onlar çalışacaklardır."[98] Burada sanki, artıürünün ilk elde edilmekte olduğu günlerde herkesin birlikte çalışmakta olup da askeri gücü ele almasıyla birlikte çalışanları denetler duruma gelmiş olan krallar tasvir ediliyor gibidir. Bir diğer nokta ise tek tanrılı dinlerde de görülen "topraktan yaradılış" olgusunun çok daha gerilere uzanmakta oluşunun gözlenmesidir. Gerçekten de insanın kendi kendisini balçıktan yaratmış olduğu, bir bakıma, doğrudur. Selin bastığı toprakların kurutulması, suların arklara alınması ve kuruyan-verimli toprak üzerinde ilk yerleşim yerlerinin, tarlaların oluşturulması bundan başka bir şey değildir. İşte bu süreç, düşüncenin üretenlerin denetiminden çıkması sonucunda, yine düşüncede tersine dönüştürülmüş ve balçıktan yaratma gücü tanrılara verilmiştir. Bu olay gerçekliğin tepetaklak yorumlanmasından başka bir şey değildir.

Dinsel düşüncenin daha önceki bilinç formasyonlarını, bir kalıntı olarak içererek geliştiği de izlenmektedir. Sihirsel düşüncenin benzetmeci ve taklitçi unsurlarının, bu kez kralların ellerinde ve onların siyasi güçlerinin ölümsüzlüğünün cisimleştirilmesi amacıyla tapınakların ve kral mezarlarının yapımında kullanıldığını görmekteyiz. Böylece kral mezarları doğadaki tanrısal düzenin ve tanrı-kralın sonsuza dek ölümsüzlüğünün simgeleriydiler.[99]

Benzer şekilde dinsel düşünce, en azından başlangıçta, totemik izler de taşımaktaydı. Örneğin Mısır'da nomlar döneminde yerel tanrılar belli bir hayvan türüyle ilişkiliydiler. Memphis'te tanrı Phtah'ın simgesi olan Apis öküzüne, Thinis'te şahin Horus'a tapınılmaktaydı. Mısır'ın birleşmesi Horus başkanlığında olmuş ve şahin de bütün Mısır'ın tanrısı durumuna gelmişti.[100] Mezopotamya'da da Lagaş'ta Uruku Kenti tanrıçası ve Lagaş'ın baştanrısı Ningirsu'nun karısı Bau köpek, Nina kenti tanrıçası Nanşe balık biçiminde tasarımlanmıştı.[101]

98. Şenel, aynı eser, s.251.

99. Childe, Tarihte Neler Oldu, s.96.

100. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.177 ve Childe, Kendini Yaratan İnsan, s.115.

101. Ertop-Yetkin, aynı eser, s.33.

Öte yandan yine başlangıçta, tanrısal olguların somut gerçeklikle doğrudan bağlantılı oldukları ve tarımsal ya da hayvancı üretimle eşleştirildikleri izlenmektedir. Bunlar ise şamanist bilincin kalıntıları olarak değerlendirilebilirler. Mısır'daki güneş-tanrı motifi bunun bir örneğidir. Doğadan tamamen soyutlanmış bir doğaüstü anlayış ve kutsallığını dile getirmektedir. Mısır'da güneş-tanrı Ra'dan başka Oziris ve İzis de bitki ve bolluk tanrılarıydılar ve halk arasında da en başından beri böyle bilinmekteydiler. Hattâ mitoslarda Oziris'e buğday ve arpa anlamlarına gelen isimler de verilmiştir. Oysa ki Phtah totemik unsurlarla donanmış olmasına karşın gücünü din kitaplarından ve rahiplerden almaktaydı. Daha sonradan tanrılar halk arasındaki tapınışlarının dışında, rahipler tarafından başka biçimlerde de tanımlanmışlardır. Örneğin Orta İmparatorluk döneminden itibaren Oziris ölülerin kralı ve yargıcı olarak kabul edilmiştir. Böylece Mısır kralı ölümünden sonra Oziris ile özdeşleştirilmiş ve ölü krala Oziris denilmeye başlanmıştır. Bu şekilde de kralın ölümünden sonraki tanrısallığı devam ettirilmiştir. Mezopotamya'da da Şamaş (Sippar Kenti'nin tanrısı) güneş tanrısı, Sin (Ur Kenti'nin tanrısı) ay tanrısıydı. Tammuz ve İştar ise bitki örtüsü ve bolluk tanrılarıydılar. Ayrıca Şamaş ve Sin de üretimle ilgiliydiler. Şamaş daha çok tarımla, Sin ise hayvancılıkla ilişkilendirilmişlerdi. Ancak bunlardan Şamaş, resmi söylemde, Adalet Tanrısı görevini üstlenmişti.[102] Böylece sınıflı toplumun adaleti tanrısal bir kutsallıkla donatılmış olmaktaydı.

Dinsel bilinç sihirci, totemik, şamanist unsurlar içermekle birlikte, bunları kendi sınıfsal ideolojisi doğrultusunda kullanmıştır. Halkın binyıllardır kendi içinde üretmekte olduğu bu bilinç yapılarının din tarafından kullanılışı, sınıfsal ideolojinin kitleler içinde benimsenmesi sürecini kolaylaştırıcı olmuş olsa gerektir.

Sınıflı toplumun bilinç yapısını kısaca özetlemek gerekirse: Din olarak tanımlayabiliriz. Din evrenin doğadan tamamen soyutlanmış (doğaüstü) güçlerle açıklanmasıdır. Bu düşünsel formasyon, toplum içinden belli bir kişinin siyasal otorite durumuna gelerek toplumdan soyutlanması sürecine koşut olarak gelişmiştir. Bu nedenle, dinsel formasyonlar içerisinde yeryüzündeki toplumsal-sınıfsal düzenin yansıları izlenmektedir. Kısaca, kral tanrıdır. Öte yandan gelişen işbölümü sonucu ortaya çıkan din adamla-

102. Diakov-Kovalev, aynı eser, s.123-124, 177-178.

rının denetleyicisi ve tek yetke olan tanrı-kraldır. Yani toplumsal bilinç siyasi otorite tarafından denetlenmekte ve yönlendirilmektedir. Şüphesiz ki bu yönlendirilişin çizgisi, yönetenlerin iktisadi-siyasal çizgilerini izleyecektir. Böylece sınıflı toplum aşamasında bir toplumsal bilinç formasyonundan söz edilebilmekle birlikte, bu bilinç formasyonu, üreten kitlelerin çıkarları aleyhine işleyen sınıfsal mekanizmaları meşrulaştırmak, kutsamak, yeniden üretmek yönünde işlemektedir. Dolayısıyla dinsel toplumsal bilinç formasyonu, aslında geniş emekçi yığınlarının mevcut sistemle uyuşmaları yönünde bir işlev görmektedir. Yönetenler kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda bir düşünceyi sistematize ederek toplumun alt ve üstyapıları üzerindeki denetimlerini tamamen yitirmiş olan sınıflara sunmakta ve dayatmaktadırlar. Bu nedenle dinsel bilinç ideolojik niteliklidir ve sınırlı bir yöneten sınıf lehinedir.

SONUÇLAR

1- Toplum bir nesnel gerçekliktir. Toplumsal yapının bugün varolan kurumları sonsuzdan beri aynı biçimde geliyor ve bundan sonra da aynı biçimde gidecek değillerdir. Toplumsal kurumların toplumun belli dönemlerine denk düşen belli tarihsel biçimleri vardır. Bu biçimlerin her birisi bir süreçtir. İşte tarih bu sürecin adı ve bilimidir. Tarih bir değişimdir, değişim tarih içinde izlenir. Bu anlamda zulmün geleceği yoktur. Tarihi süreçte somutlanan toplumsal gerçeklik üretim ilişkileri temelinde ele alınmalıdır. İktisadın konusu olan üretim ilişkileri üstyapının nedenidir. Toplumsal hareket üretimle başlamıştır. Üretimsiz ya da üretim dışı bir İnsan/Toplum yoktur, olamaz.

2- Toplumsal Bilinç Formasyonu belli toplumsal, tarihsel koşullarda topluma malolmuş, toplumun, doğal ve toplumsal hareketleri kavrayış ve onlara yaklaşım biçimidir. Yalnızca evreni duyumlarla algılayışı değil, aynı zamanda bu algıların zihinsel yorumlanması, genellenmesi, bir yaşam felsefesi oluşturulması ve bunun pratiğe dönüştürülmesini de içerir. Üretim ilişkilerinin tüm toplum düzeyinde benzer özelliklerle cereyan edişi gibi, bilinç de toplumsal boyutludur.

3- Üretimin yeni gerçekleştirildiği dönemlerde, ne toplum kendisini çevreden, ne de insanlar kendilerini toplumdan ayrı ve özgün varlıklar olarak tanımlayamazlar. Toplumsal hareket ve insanın kişiliği henüz ortaya çıkmaktadır. Doğal çevrenin çok sınırlı olarak insanın üretimci pratiğine sokulabilişi, bilincin de geriliğini koşullar. Olaylar ancak ikili zıtlıklar ve benzerlikler temelinde, taklitçi ve benzetmeci bir biçimde yorumlanırlar. Yaklaşım yüzeyseldir. Çünkü üretim, hareketin yasalarını biliş çok ilkeldir. Ancak, o zamanda bile, insan bilinci sınıflama, kategorize etme kaygısı içindedir. Olaylar neden-sonuç ilişkileri içinde kavranır. Düşüncenin

ilkelliği rastgeleliklerin nedensellik ilişkisi olarak değerlendirilmesine neden olur. Bu bilinç yapısına "Sihirci" denilebilir. Sihirci bilinç formasyonu, doğal olayları, yine doğanın içindeki olaylarla kavramak kaygısındadır. Birikimi, çok uzun zaman alan ve çok fazla sayıda tekrarlanan, bilinçsiz deneme-yanılma niteliği taşıyan bir sürece dayanmaktadır. Bu süreçte, harekete uymayan düşünce unsurlarının belli bir deneme-yanılma silsilesinden sonra ayıklanmış olması gerekir. Aksi durumda üretime tekabül etmeyen, onu geliştirmeyen düşünce yapıları oluşur ki, her bir insanın yaşamının sonsuz değerlilikte olduğu ilkel sürünün buna tahammül edemeyeceği açıktır. Bu anlamda, sihirci bilinç Bilimsel'dir.

4- Üretimin gelişimi doğaya bağımlılığın hayvanlara sınırlanışı (avcılıkla birlikte, toplumun, kendisini ayrı bir varlık olarak tanımlayışı sonucunu getirir. Bir yandan da belli bir hayvan türü, toplumsal yaşantının (hem alt ve hem de üstyapısında) odağını oluşturur. En çok avlanan bu hayvan herşeyin nedeni olur. Kutsal kabul edilir. Bu kutsallıkta, doğal olmayan hiçbir unsur yoktur. Etiyle, canıyla topluma yaşam veren hayvan türü, aynen böyle kavranmakta, Ata sayılmaktadır. Bu bilinç yapısına Totemci Bilinç Formasyonu denilebilir. Totemci bilinç, olayların nedenlerini açıklamada bir ileri aşamayı dile getirir. Şeyler arasındaki ilişkiler daha bir düzenlilik içinde kavranmaktadır. Bu özellikleriyle totemci bilinç de bilimseldir. İnsan bilinci sınıfsal zorun bir toplumsal güç olarak ortaya çıkışına kadar, maddi gerçekliği son derece somut olarak kavramıştır. Ruhlar, cinler, canavarlar, periler siyasi zorun bilince yansımasıdır.

5- Hayvancı üretim tarzı, artıürün sağlayarak doğaya doğrudan bağımlılığı aşar. Buna bağlı olarak düşünce de, belli bir hayvan türünün somut varlığına yüklenmiş kutsallıkla evrene açıklamak düzeyini geçer. Doğanın ve toplumun yaratıcısı olarak, üretimci faaliyetin konusu olan daha geniş bir çevre görülür. Ve doğal fenomenlere doğaüstü nitelikli kutsallıklar yüklenir. Hareketin açıklanışına gözlenemeyen, kavranamayan, erişilemeyen, doğaüstü bir unsur karışır. Bu haliyle düşünce ilk kez bilinebilir olarak değerlendirilen doğanın dışına kayar. Bu durumuyla şamanist bilinç bilimsel niteliklerini yitirmeye başlayan ilk düşünce tarzıdır. Bilim, elindeki verilerle belli düzeylerde genellemelerde bulunur. Oysa ki şamanizm, söz konusu genellemelerini doğaüstü güçlere de dayandırır. Bu anlamda şamanizm bir geçiş aşamasıdır.

6- Toplumun sınıflı yapıya bürünmesi ile birlikte, egemen sınıf bütün

toplumsal yaşantının yönlendiricisi olur. Kralın toplumdan soyutlanışı ve ulaşılmaz güçlere sahip oluşu gibi, düşüncede de doğüstü güçlerle donanmış varlıklar formüle edilir. Bu tanrıdır. Tanrı kralla özdeşleşir. Artık hareketin yasaları doğaüstü güçlerin belirleyiciliğinde görülmekte, böylece doğanın ve toplumun yasaları önceden kestirilemez, denetlenemez olmaktadır. Evrendeki herşeyin önceden tanrı tarafından planlanarak öngörüldüğü ve onun iradesinin insanlara sunulan bir yansıması olduğu düşünülür. Bu formülasyon dindir ve kadercidir. Kitlelere sunulan bu bilinç formasyonu ile aynı zamanda kralın dünyevi gücü ve sınıflı toplum yapısı da kutsanmış olmaktadır. Sınıflı toplum içinde, doğrudan maddi üretimi gerçekleştiren kitleler kendi pratiklerinin bilimini üretmek sürecinden koparlar. Üretim sıradan tekrarlar ve kralın kutsal iradesinin emri durumuna gelir. Bilimden kopan kafalar donuklaşır. Kitlelerin pratikle dopdolu olan zihinlerinin yeri dinle, kadercilikle doldurulur. Herşeyi olduğu gibi kabullenen, başkalarının iradesine boyun eğen bilinç yapısı işte böyle ortaya çıkar. Bu anlamda din, sihirci-bilimsel bilincin yansımasıdır.

7- Tarihsel gelişimleri içinde bilinç formasyonları birbirleriyle etkileşirler. Bir önceki formasyon, bir sonraki içinde Kalıntı olarak yaşar. Bu, sonrakinin daha öncekini kendi formülasyonları içinde ve kendi çizgisinde kullanması biçiminde olur. Daha önceki bilinç formasyonu biçimsel olarak varlığını koruyor olsa da, sonuncusunun özüne uygun biçimde görüntülenir. Bir başka açıdan yaklaşılırsa, daha sonra gelişen bilinç formasyonu kendisinden öncekini kuşatır, içine alır. Öte yandan her bir bilinç formasyonu kendi içinde geleceğe yönelik Nüveler de içerir. Bu nüvelerin nesnelliğini, her bir üretim tarzı içinde beliren gelecekteki üretim tarzının kendine özgün ilişkileri oluşturur. Böylece belli bir tarihsel anda, üstyapı içindeki bilinç organizasyonuna bakılacak ve kaba bir yaklaşımla organizasyondan enine bir kesit alınacak olursa, o tarihsel koşulların karakteristiği olan bilinç formasyonu ile birlikte diğerlerinin kalıntısal izlerine ve geleceğin nüvelerine de rastlanır. Bunun örneklerini (bu çalışmada da vermeye çalıştığımız gibi) belirleyebilmek mümkündür.

8- Gördüğümüz gibi, düşüncenin bilimsel yönü, insanlığın üretimci çalışmasının tarihi kadar eskidir. Kabaca, artıürüne el konuluş noktasına kadar da, bilimsel düşünce, toplum düzeyinde yaygın olup, pratiğin içinde, kolektif biçimde ve hiç kimsenin çıkarlarının aleyhine olmaksızın üretilmiştir. O zamanlarda bilim profesyonelleşmemiş ve amatörce üretilen bir insan faaliyeti olmuştur. Sınıflı toplumda ise, bilimin üretimi

üretenlerden ve üretimden koparak, dar bir profesyonel kadronun eline geçer ve sınırlı sayıdaki egemenin tüketimine yönelir. Böylece toplumsal düzeyde bir bilinç formasyonu olmak niteliğini de tamamen yitirir. Kitleler artık doğrudan kendi inisiyatiflerindeki değil, kendilerine dayatılan bir bilinç yapısına sahiptirler. Bilimsel düşüncenin üretimi üzerindeki bütün denetimlerini yitirmişlerdir. Siyasal yönetim gibi bilimsel düşünce de belli bir sınıfın elindedir. Ve düşünce üretimi egemen sınıfın kendi konumunu sağlamlaştırması açısından önemlidir. Dolayısıyla siyaset, bilimsel düşüncenin üretiminden kitleleri uzak tutmak amacını da güder. Bu aynı zamanda sınıflı toplumun çelişkisidir. Ancak ne olursa olsun, bilimsel anlayışın, sınıflı toplum içinde de bir yandan sürdüğünü belirtmek gerekir. Dinsel bilinç ise Yunan ve Roma'nın klasik köleci devlet yapıları içinde Çok Tanrılı ve Ortaçağın feodal devlet yapısı içinde Tek Tanrılı biçimde gelişecek ve hemen tüm bilimsel çalışmalar duracaktır. Bilimsel düşünce, İngiltere'deki sanayi devrimini ve kapitalizmin yükselişini izleyerek yaygınlaşacaktır.

9- Ek olarak, hangi gelişmişlik düzeyinde olursa olsun artıürüne el koymak nesnelliği üzerine oturan bütün sınıflı toplumlarda Katılım-demokrasi yaşamsal sorundur. Aynı sorun bilimsel düşüncenin üretiminde de kendisini ortaya koyar. Kitleler, üretimin ve onun sonuçlarının denetleyicisi olmadıkça, bilimsel dünya görüşünü de ne üretebilirler, ne de benimseyebilirler. Çünkü siyaset zoru içerir. Emeğin sömürüsüne dayalı üretim tarzında siyasi zor ile anladığımız anlamda demokrasi bağdaşmaz. Üretenler için demokrasi üretim ilişkilerinin kendi çıkarları doğrultusunda toptan değiştirilmesini gerektirir.

KAYNAKLAR

— Acıpayamlı, O., İptidailerde Ölü Gömme İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XX, 3-4, 1962, s.245-254.

— Acıpayamlı, O., Anadolu'da Nazarla İlgili Bazı Adet ve İnanmalar, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XX, 1-2, 1962, s.1-40.

— Acıpayamlı, O., Türkiye Folklorunun Bazı Özellikleri, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXVI, 1-2, 1969, s.10-21

— Acıpayamlı, O., Türkiye Folklorunda Halk Hekimliği, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXVI, 1-2, 1969, 1-9.

— Aldrich, R., C., The Primitive Mind and Modern Civilization, AMS Press, New York, 1969.

— Alexeev, V., P., The Origin of The Human Race, Progress Pub., Mescow, 1986.

— Altındal A., Siyasal Kültür ve Yöntem, Havass Yayınları, İstanbul, 1. Basım, Kasım 1982.

— Altındal, A., Niçin Eşit İşe Eşit Ücret Değil, Süreç Yayıncılık, 1. Basım, 1984.

— Aytar, S., Hastalığı Devretme Geleneği, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 16, 322, yıl 27, Mayıs 1976, s.7639-7640.

— Belek, İ., Yaşayan-Geleneksel Sağlık Uygulamaları İçinde İlkel Bilinç Yapılanmalarının İrdelenmesi, Uzmanlık Tezi, Ankara, Ağustos 1990.

— Bergonioux, F., M., Notes on the Mentality of Primitive Man, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Third Printing, 1966, 106-118.

— Berktay, H., Kabileden Feodalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, Ocak 1989.

— Blanc, A., C., Some Evidence for the Ideologies of Early Man, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, s.119-136.

— Boas, F., The Mind of Primitive Man, Macmillan Company, Toronto, Revised Edition, 1938.

— Buluç, S., Şamanizm, Türk Amacı Dergisi, Sayı 1, 1942, s.42-48.

— Chance, M., R., A., The Nature and Special Features of the Instinctive Social Bond of Primates, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Third Printing, 1966, s.17-33.

— Childe, G., What Happened in History, (Çev: Tunçay, M-Şenel, A., Tarihte Neler Oldu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı, Kasım 1983.)

— Childe, G., Kendini Yaratan İnsan, Varlık Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 1988, (Çev: Ofluoğlu, F.).

— Clastres, C., Devlete Karşı Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1. Basım, Haziran 1990, (Çev: Demirtaş, N.).

— Clune, F., J., Whitchcraft, The Shaman, and Active Pharmacopoeia, Medical Anthropology içinde, Moutan Pub., The Hague, Paris, 1976.

— Darwin, C., R., The Origin of the Species, (Çev: Ünalan, Ö., Türlerin Kökeni, Onur Yayınları, Ankara, 2. Baskı, Nisan 1976).

— Diakov, V.-Kovalev, S., İlk Çağ Tarihi-1, V Yayınları, Ankara, 1. Basım, Mayıs 1987, (Çev: İnce, Ö.).

— Eberhard, W., Eski Çin Kültürü ve Türkler, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, Mayıs-Haziran 1943, s.19-29.

— Engels, F., L Origine de la Famille, de la Propriete Privee et de l Etat, Edition Sociales, Paris, 1954, (Çev: Somer, K., Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, İstanbul, 8. Baskı, Kasım 1987).

— Engels, F., Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü, Dialectic of Nature, Progress Pub., Moscow 1964 içinde, (Çev: Gelen, A., Doğanın Diyalektiği, Sol Yayınları, Ankara, 3. Baskı, Ocak 1977).

— Eröz, M., Türk İçtimai Hayatında Totemizm İzleri, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 5, 1-4, 1973, s.289-300.

— Eren, N., Ankara İli Yenimahalle İlçesine Bağlı Sincan Bucağında Geleneksel Hekimlik Uygulamaları Konusunda Araştırma Raporu, H.Ü.T.F. Toplum Hekimliği Enstitüsü, Ankara, Aralık 1971.

— Fedigan, L., M., The Changing Role of Women in Models of Human Evolution, Ann. Rev. Anthrol., 1986, 15:25-66

— Foster, G., M., An Introduction to Ethnomedicine, Traditional Medicine and Health Care Coverage içinde, World Health Organization, Geneva, 1983.

— Freud, Totem ve Tabu, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1. Basım, Kasım 1984, (Çev: Sel, K., S.).

— Ertop, K.-Yetkin, Ç., Siyasal Düşünceler Tarihi-1, Say Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Aralık 1985.

— Godelier, M. Perspectives in Marxist Anthropology, Cambridge University Press, London, Second Edition, 1977.

— Günaltay, Ş., Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam Mezopotamya, TTK Basımevi, Ankara, 2. Basım, 1987.

— Güvenç, B., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 4. Basım, 1984.

— Güzelbey, H., Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnanışlar, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 1981/2, s.19-36.

— Hallowell, A., I., The Procultural Foundations of Human Adaptation, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 236-255.

— Hamburg, D., A., Relevance of Recent Evolutionary Changes to Human Stress Biology, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 278-288.

— Hassan, Ü., Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, V Yayınları, Ankara, 1986.

— Hoebel, E.-Weaver, T., Anthropology and the Human Experience, 1979.

— İnan, A., Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, 1952, s.19-30.

— İnan, A., Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara, 3. Basım, 1986.

— Inostrontsev, K., Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz, Türk Tarih Kurumu Belleten, XIV, 53, 1950, s.45-47.

— İzbul, Y., İnsanın Evriminde Avcı-Toplayıcı Yaşam Tarzı, Alet Teknolojisi ve Konuşma Dili, Gazi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1981, s.51-76.

— Jahoda, G., Psychology and Anthropology, Academic Press, London, 1982.

— Kanbolat, Y., Kuzey Kafkasya Kabilelerinde Din ve Toplumsal Düzen, Bayır Yayınları, Ankara, 1989.

— Köse, M., Al-Alkarısı Hakkında, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 9, 185, Yıl 16, Aralık 1964, s.3605-3608.

— Kuusinen, Diyalektik Materyalizm, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 3. Basım, Mart 1975, (Çev: Karakaya, C.).

— Leakey, L., S., B., İnsanın Ataları, TTK Yayınları, Ankara, 2. Basım, 1988, (Çev: Arsebük, G.).

— Lenin, V., İ., Din Üstüne, Başak Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 1988, (Çev: Gelendeş, F.).

— Lowie, R., H., Primitive Society, Liveright Pub., New York, Third Edition, 1947.

— Malinowski, B., Sex, Culture and Myth, Harcourt, Brace and World Inc, New York, First Edition, 1962.

— Malinowski, B, Büyü, Bilim ve Din, Varlık Yayınları, İstanbul, Ocak 1964.

— Marx, K., Zur Kritik der Politischen Ökonomie: Constisution a la Critique de l'Economie Politique, Edition Sociales, Paris, 1957, (Çev: Belli, S., Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, Ankara, 4. Baskı, Temmuz, 1979).

— Marx, K.-Engels, F., L'ideologié Alemande, Feurbach, Premiere, Partie, Editions Sociales, Paris, 1954, (Çev: Belli, S., Alman İdeolojisi, Sol Yayınları, Ankara, Eylül 1976).

— Marx, K., Economie Politique et Philosophie, Editions Sociales, Paris, 1962, (Çev: Somer, K., 1844 Elyazmaları,Ekonomik Politik ve Felsefe, Sol Yayınları, Ankara, 1. Baskı, Temmuz 1976).

— Marx, K.-Engels, F., Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, Sol Yayınları, Ankara, 2. Baskı, Nisan 1977.

— Marx, K., Capital, A Critical Analysis of Capitalist Production Volume 1, Progress Pub., Moscow, 1974, (Çev: Bilgi, A., Kapital, 1. Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2. Baskı, Mart 1978).

— Mejuyev, V., Culture et Histoire, Editions du Progress, 1980, (Çev: Yokova, S., H., Kültür ve Tarih, Başak Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1987).

— Morgan, L., H., Ancient Society, ABD., 1877, (Çev: Oskay, Ü., Eski Toplum Cilt 1, Payel Yayınları, İstanbul, 1. Basım, Mart 1986).

— Morgan, L.H., Ancient Society, ABD., 1877, (Çev: Oskay, Ü., Eski Toplum Cilt 2, Payel Yayınları, İstanbul, 1. Basım, Haziran 1987).

— Murphy, R., Cultural and Social Anthropology-An Overture, New Jersey, Second Edition, 1986.

— Oakley, K., P., On Man's of Fire, With Comments on Tool Making and Hunting, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 176-193.

— Oskay, Ü., Lewis Henri Morgan Üzerine (Eski Toplum'un içinde), Payel Yayınları, İstanbul, 1. Basım, Mart 1986.

— Örnek, S., V., İlkellerde Dinsel Temel Kavramlara Genel Bir Bakış, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, XX, 3-4, 1962, s.255-261.

— Örnek, S., V., İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 2. Baskı, Ekim 1988.

— Öztelli, C., Albastı, Alkarısı, Koruma ve Tedavisi, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 209, Yıl 18, Cilt 10, Aralık 1966, s.4261-4264.

— Öztelli, C., Eski İnançların Bugünkü İzleri, 1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 1980, s.241-247.

— Parkinson, C., N., Siyasal Düşüncenin Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2. Baskı, 1984, (Çev: Harmancı, M.).

— Pericot, L., Social Life of Spanish Paleolithic Hunters As Shown by Levantine Art, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 194-213.

— Petekçi, Bozkır'da Çocuk Hastalıkları Tedavisi, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi,

155, Yıl 13, Haziran 1962, s.2743.

— Radin, P., Primitive Religion, Dover Pub., New York, Second Edition, 1957.

— Russel, B., Din ve Bilim, Say Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 1981, (Çev: Göktürk, A.).

— Saeur, C., O., Sedentary and Mobile Bents in Early Societies, Social Life of Early Man, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 256-266.

— Sarı, E., Anadolu Yaşamında Şamanizm Kalıntıları, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 14, 277, Yıl 24, Ağustos 1972, s.6381-6383.

— Schultz, A., H., Some Factors Influencing the Social Life of Primates in General and of Early Man in Particular, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, s. 58-90.

— Strauss, C., L., Antropoloji, Sosyoloji Konferansları 16. Kitap içinde, İÜ. Yayınları, No. 506, 1978, s.102-108, (Çev: Merih, Ü.).

— Sümer, F., Oğuzlar, 1965.

— Şenel A., İlkel Topluluktan Uygar Toplumа, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 2. Basım, Mart 1985.

— Tanilli, S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş-1, İlk Çağ Tarihi, Say Yayınları, 2. Basım, Ağustos 1984.

— Tanyu, H., Türkler Arasında Dinlerin Tarihçesi, Töre Dergisi, 45, 1975, s.16-22.

— Teber, S. İlk Toplumların Değişimleri, Say Yayınları, 1. Basım, Şubat 1985.

— Thomson, G., Studies in Ancient Greek Society-The Prehistoric Aegean, Lawrance and Wishart Pub., Third Edition, 1961, (Çev: Üster, C., Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarih Öncesi Ege 1, Payel Yayınevi, İstanbul, 2. Basım, Mart 1988).

— Thomson, G., Studies in Ancient Greek Society-The First Philosophers, Lawrance and Wishart Pub., Second Edition, 1962, (Çev: Doğan, M., H., Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler, İlk Filozoflar, Payel Yayınevi, İstanbul, 1. Basım, Mayıs 1988).

— Thomson, G., The Human Essence, China Polcy Group, London, 1974, (Çev: Üster, C., İnsanın Özü, Payel Yayınevi, İstanbul, 1. Baskı, 1976).

— Thomson G., Studies in Ancient Greek Society-The Prehistoric Aegean, (Çev: Üster, C., Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler, Tarih Öncesi Ege 2, Payel Yayınevi, İstanbul, 1. Basım, 1985).

— Tuğcu, T., Felsefe Tarihi İlk Çağ 1. Cilt, Sorun Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, Kasım 1985.

— Ülkütaşır, M., Ş., Çeşitli Halk Gelenek ve İnançlan Üzerine Küçük Araştırmalar, Türk Folklor Araştırmalan Yıllığı, 1976, s.305-328.

— Vallois, H., V., The Social Life of Early Man: The Evidence of Skeletons, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 214-235.

— Wells, C., İnsan ve Dünyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2. Basım, 1984, (Çev: Güvenç, B.).

— Washburn, S.-De Vore, I., Social Behavior of Baboons and Early Man, Social Life of Early Man içinde, Aldine Pub. Company, Chicago, Third Printing, 1966, 91-105.

— Yıldırım, C., Bilim Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

— Yılmaz, M. Elazığ'da Alkarası İnanması, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, 215, Yıl 18, Haziran 1967, s.4431.

— Zubritski-Mitropolski, Kerov, Apercu d'Histoier et d'Economie, I, La Communaute Primitive, La Societe Esclavagiste, La Societe Feodale, Edition du Progress, Moscow, (Çev: Belli, S., İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum Kapitalist Öncesi Biçimler, Sol Yayınları, Ankara, 8. Baskı, Ocak 1980).

TOPLUMSAL BİLİNÇ

□ Toplumsal Bilinç Formasyonu belli İktisadi, Siyasal, Tarihsel koşullarda topluma malolmuş, doğal ve toplumsal hareketleri kavrayış ve onlara yaklaşım biçimidir. Üretim ilişkilerinin tüm toplum düzeyinde benzer özelliklerle cereyan edişi gibi, bilinç de toplumsal boyutludur. Her dönemin egemen üretim ilişkilerine tekabül eden egemen bir bilinç formasyonunu saptayabilmek olasıdır.

Tarihsel gelişimleri içinde bilinç formasyonları birbirleriyle etkileşirler. Bir önceki formasyon bir sonraki içinde Kalıntı olarak yaşar. Bir başka açıdan yaklaşılırsa, daha sonra gelişen bilinç formasyonu kendisinden öncekini kuşatır, içine alır. Öte yandan herbir bilinç formasyonu kendi içinde geleceğe yönelik Nüveler de içerir. Bu nüvelerin nesnelliğini, herbir üretim tarzı içinde beliren gelecekteki üretim tarzının kendine özgün ilişkileri oluşturur. Böylece belli bir tarihsel anda, üst yapı içindeki bilinç organizasyonuna bakılacak ve kaba bir yaklaşımla organizasyondan enine bir kesit alınacak olursa, o tarihsel koşulların karakteristiği olan bilinç formasyonu ile birlikte diğerlerinin kalıntısal izlerine ve geleceğin nüvelerine de rastlanır. İşte bu çalışmada, ilk sınıflı toplumlara kadar olan dönem boyunca, toplumsal bilinç formasyonlarının bu gelişimi, sözü edilen sürecin nedeni olan üretim ilişkileri dinamiği ile diyalektik bir ilişki içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Dr. İlker Belek 1961 doğumludur. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra, 1987'de yine aynı fakültenin Halk Sağlığı Bölümü'ne dönmüştür. Bu bölümden 1990 yılında, "Yaşayan Geleneksel Sağlık Uygulamaları İçinde İlkel Bilinç Yapılanmalarının İrdelenmesi" adlı teziyle, Uzman olarak ayrılmıştır. Bu çalışma yayınlanan ilk kitabıdır. Genel olarak sınıflı toplum yapısının, özel olarak da kapitalizmin Sağlık'a olan etkilerini irdeleyen, geleceğin sınıfsız toplumundaki sağlık ütopyasını işleyen yazılar üretmektedir □

ISBN 975-431-009-2

Sorun Yayınları